

Pál János

Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközségekben

Jelen írásunkban egy olyan jelenség bemutatását és ismertetését kíséreltük meg, a teljesség igénye nélkül, amely a trianoni békeszerződést követő román homogenizációs törekvésekbe ágyazódik, és amelynek egyediségét, rendkívüliségét az események földrajzi helyszíne és a homogenizáció által megcélzott szereplők etnikai hovatartozása határozta meg. Mint ahogyan arra a címben is utaltunk, egy olyan folyamat bemutatására törekedtünk, amelyet két lépcsőben kívántak megvalósítani. Az első, defenzív szakasz a kora újkortól Székelyföldre betelepedett és természetes folyamat során asszimilálódott románság visszarománosítását tűzte ki célul. A második, ofenzív szakasz az elsőben elért sikerekre építkezett, és a semmiféle román kötődésekkel, gyökerekkel nem rendelkező székely lakosság elrománosítását célozta meg.

A pontosság kedvéért szükséges még megjegyeznünk, hogy nemcsak a székelyföldi unitárius egyházközségekben történtek erőszakos térítések, hanem ennek földrajzi határain kívül esőkben is (Aranyosgyéres, Dicsőszentmárton, Kolozsvár, Küküllősárd, Várfalva). Székelyföldön azonban az ideológiailag is megtámogatott térítés a többi helyszíntől eltérően tömeges és koncentrált volt, és végső soron a térség etnikai arányainak megváltoztatását, a homogén tömbben élő magyarság megbomlasztását célozta meg. Unitárius vonatkozásban e politika koncentrált támadása Udvarhely megyében a Kis- és Nagy-Homoród mentén fekvő egyházközségeket „Abásfalvát, Homoródalmást, Homoródkarácsonyfalvát, Homoródkeményfalvát, Homoródszentmártont, Oklándot és Vargyast,¹ Maros-Torda megyé-

1 Vargyas földrajzilag Erdővidékhez tartozik. Homoródújfalut és Gyepést fenyegette még a vissza- és elrománosítás veszélye kezdetben, de nincsenek ismereteink arra vonatkozóan, hogy hasonló eseményekre került volna sor, mint a velük szomszédos egyházközségekben.

ben pedig a Nyárad menti Szentháromságot, Nyomátot és Nyáradgálfalvát érintette súlyosan, mivel az itt található egyházközségek hívei között többen is román felmenőkkel rendelkeztek. Írásunkban ezért a fentnevezett térségek egyházközségeit helyeztük vizsgálódásunk előterébe, hiszen itt a homogenizációs politika minden dimenziójában és aspektusában markánsan jelentkezett.

A tárgyalt időszakban kompakt tömbben unitárius egyházközségek Székelyföldön még Udvarhely megyében,² Székelykeresztúr környékén (Gagy-, Nyikó és Nagy Küküllő mente), Maros-Torda megyében Nyárad és Kis-Küküllő mentén, szórványosabban pedig Háromszék megyében (elsősorban Erdővidéken) helyezkedtek el. Ezekben azonban, mivel a román származásúak száma jelentősen kisebb vagy egyáltalán nem volt, kevésbé markánsan jelentkezett a vissza- és elrománosítási szándék. Egyházi forrásaink ezekben az egyházközségekben szórványosan jeleznek ilyen jellegű kísérleteket, ezekre azonban nem jellemző a fizikai erőszak alkalmazása.

Dolgozatunkban szinte kizárólagosan az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában található forrásokra támaszkodtunk, felhasználva még az Állami Levéltárak Maros Megyei Igazgatóságában található dokumentumokat, az állami intézmények homogenizációban játszott szerepének kutatására. Minderre azért volt szükség, mert a Állami Levéltárak Hargita megyei Igazgatóságában nem találhatóak, vagy még feldolgozás alatt állnak az oklándi járás és az Udvarhely megyei prefektúra kutatott időszakra vonatkozó iratai. Mindez elmondható a második világháború négy évéről is. Ezért nem bizonyítható és tisztázható kellőképpen sem a templomrombolások kérdése, sem pedig a vallási visszatérésekké. E két kérdéskörben éppen ezért az egyházközségek irattárában található jegyzőkönyvekre, családkönyvekre, lelkészi jelentésekre támaszkodtunk, valamint a köztudatban élő szájhagyományra, emlékezetre. Hasonló mód nem találtuk a legsúlyosabban érintett települések iratait sem, amelyekből többek között világos képet alkothattunk volna a templomépitések helyi forrásokból fedezett költségeiről, folyamatáról, a hatóságok által helyszínen foganatosított intézkedésekről. Homoródalmás kivételével nem találtuk a közbirtokosságok jegyzőkönyveit és költségvetéseit sem. Némiképpen pótolja ezen hiányosságokat az Udvarhely megyében megjelenő *Glas Românesc din Regiunea Secuizată* című lap, amely kettős célt szolgált. Egyrészt dokumentálni szerette volna a vissza- és elrománosító intézkedéseket, másodsorban fórumként szolgált a kérdéshez hozzászólni akarók, támogatók számára.

2 Volt néhány elszigeteltebb egyházközség is a megyében (Felsőrákos, Korond, Székelyderzs, Székelymuzsna, Székelyudvarhely, Vargyas).

Zárójelben kell megemlítenünk, hogy az elrománosító politika a magyar kisebbség alkotmányban és az 1919. december 9-én megkötött kisebbségi szerződésben rögzített legegységesebb egyéni jogokat sértette meg: a lelkiismereti szabadság és az anyanyelven való tanulás jogát. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, e két jogsértés továbbiakat eredményezett. Mindamellett tehát, hogy a korszakban érvek egész sorával e politika legitimitását igyekeztek igazolni, alkotmányosság és törvényesség szempontjából e törekvés mindenféle jogi alapot nélkülözött.

Románok Székelyföldön, román-székely viszony a román és magyar történetírásban

A románok székelyföldi jelenlétének kérdése két élesen elkülönülő és szembenálló szemlélet, elmélet köré csoportosítható, amelyek tulajdonképpen etnikai alapon tagolódnak, a román fél ugyanis az őshonosság, a magyar fél pedig a migráció elméletét képviseli.

Jóllehet Nicolae Iorga már az első világháborút megelőzően foglalkozott a székelyföldi románokkal, a kérdés igazi érdeklődést, nyilvánosságot és időszerűséget Erdély Romániához csatolásával kapott. Egyfelől legitimizációs, másfelől igazoló szerepet szántak az Erdély hovatarozása felett folyó „magyar-román perben”.

Mivel a román álláspontot az őshonosság elmélete (és a politikai szándék) eleve determinálta, ezért a kérdésben született eredményeik a történelmi valóságot ignoráló és tagadó eredményekhez vezettek, és csupán eszmetörténeti szempontból képviselnek értéket.

A székelyföldi románok őshonosságát, mint a kérdés első kutatója, Nicolae Iorga fejtette ki tételesen, és az általa kidolgozott székelyek részleges román származásának³ alapkoncepcióját képezte. Ezt kifejtő elméletének lényege a következőképpen vázolható: A székelyeket mai lakóhelyükre a magyar királyok telepítették be az őshonos románság közé.⁴ Ez a nagyarányú és zárt tömbben betelepülő székelységbe az őshonos románság hamar beolvadt, de kultúrája (paradox módon) döntően befolyásolta a székely

3 Nicolae Iorga: *Istoria românilor pentru poporul românesc*. Vălenii de Munte, 1910. 38. „[...] însă mulți dintre acești secui sunt de obârșie românească [...]” „[...] azonban nagyon sokan ezekből a székelyekből román származásúak [...]”

4 Uo.; *Istoria românilor prin călători* című művében a teutonoknak tulajdonította a székelyek letelepítését. Nicolae Iorga: *Istoria românilor prin călătorii*. Editura Casei Școalelor. București, 1928. 239.

társadalmat, népszokásokat, hagyományokat, műveltséget.⁵ A két etnikum közti kölcsönhatás tehát egyirányú volt, és a románság érintetlenül megőrizte kultúráját a székely tömbben. A keveredés vérségi kapcsolatot is eredményezett, aminek egyik bizonyítéka, hogy a székelyek a moldvai vajdákkal szívesen fosztogattak magyar nemesi birtokokat.⁶ A vérségi keveredés alátámasztására faji és biológiai érveket is felsorakoztatott: szerinte ugyanis a román eredetű székely fizikai felsőbbrendűsége által is megkülönböztethető a „faj-székely” társától.⁷ A kulturális és vérségi keveredés pedig vérközösséget eredményezett, így a székely és román lényegében rokon népek.⁸

Iorga elmélete, melynek alapjait még a világháborút megelőzően kidolgozta, a békeszerződést követően óriási népszerűsége tett szert, és a nemzetállam princípiumát szem előtt tartó román szellemi és politikai elit számára kapóra jött, hogy az őshonosság jogán visszakövetelje magának az „erőszakkal elnemzetietlenített” székelyföldi románokat, és megindítsa az itt élő magyarság asszimilációját.

A székelyföldi románok és a székelyek részbeni román eredetével kapcsolatban született írásokat két kategóriába csoportosíthatjuk. Egyik kategóriába a korabeli sajtóban megjelenő publicisztikai írások, a másikba a „tudo-

5 Nicolae Iorga: *Istoria românilor prin cǎlătoria*. Editura Casei Școalelor. București, 1928. 240. „A fost cu atâta mai ușoară trecerea la datinile noastre, cu cât secuii înșiși au în cea mai mare parte sânge românesc, și aceasta se dovedește și prin felul lor de viață, prin felul cum își cultivă câmpul, cum îngrijesc de grădini, cum clădesc casele mai ales: nu cum sunt cele ungurești din pustă, ci întocmai cum e casa românească. Chiar și în îmbrăcămintea lor este foarte mică deosebire față de portul românesc. Și sunt convinși că și în folclorul lor, în cîntece, dansuri, povești, superstiții, ei au foarte multe elemente românești.”; „Annál is könnyebb volt az áttérés szokásainkra, mivel maguknak a székelyeknek is legnagyobb részének román vére van, és ezt bizonyítja életmódjuk, ahogyan megművelik földjeiket, ahogyan gondozzák kertjeiket és főleg ahogyan építik házaikat: nem úgy ahogyan a magyarok a pusztában, hanem éppen úgy, amilyen a román ház. Még a ruházatukban is nagyon kicsi a különbség szemben a román viselettel. És meg vagyok győződve, hogy a népművészetükben, énekekben, táncokban, mesékben, babonákban is nagyon sok román elem van.

6 Nicolae Iorga: *Neamul Românesc în Ardeal și Țara Ungurească*. vol. II. Minerva. București, 1906. 714.

7 Uo. „Ei au dat năvălitorilor sânge scump de viteji, port și datine. Și astăzi poți deosebi pe secuiful de rasă de secuiful amestecat; în alcătuirea mai fină a acestuia din urmă cu fața oacheșă și ochii vii recunoști însușirile neamului nostru.”; „Ők a hódítóknak vitézi vért, szokásokat és öltözéket adtak. Még ma is megkülönböztetheted a fajszekelyt a keveredett székelytől: az utóbbinak finomabb felépítésében, barna arcában és élénk szemeiben felismered népünk sajátosságait.”

8 Nicolae Iorga: *Istoria lui Mihai Viteazul*. vol. II. Editura Minerva. București, 1978. 229. (1918. november 8-án Iași-ban elhangzott *Istoria lui Mihai Viteazul* című előadás.)

mányosság igényével” született tanulmányok, művek sorolhatók. Előbbieket a történelmi romantikával átítatott szabad fantáziálás jellemezte, melyeket néha a románok jelenlétét igazoló dokumentumok felnagyításával, általánosításával vagy félremagyarázásával támasztottak alá. Szemléletük erősen szematikus és a románok őshonosságát, erőszakos elszékelyesítését, a vissza- és elrománosítás jogosságát voltak hivatottak igazolni. Utóbbiak, tartalmukat és tematikájukat tekintve, lényegében bővített változatai a publicisztikai írásoknak, melyeknek inspirációs forrásai voltak, azzal a különbséggel, hogy állításaikat tudományos érvekkel, kutatásokkal igyekeztek igazolni. Az alábbiakban néhány jelentősebb román szerzőn keresztül ismertetjük az interbellikus időszakban aktualizált és virágzó „tudományos” törekvéseket.

Sabin Opreanu, a kérdés egyik leglelkesebb és ismertebb kutatója, néprajzi, földrajzi és közigazgatási⁹ szempontból is tagadta Székelyföld egységét. Írásaiban a régió multietnicitását hangsúlyozva¹⁰ a román elem túlsúlyát és őshonosságát igyekezett bizonyítani azzal, hogy a Székelyföld peremén létező román településházózatot, földrajzi elnevezéseket és népességi viszonyokat kivetítette, illetve általánosította a belső területekre is.¹¹ Ennek, valamint a település- és földrajzi helynevek „sajátos” értelmezése során bizonyítottnak vélte a román lakosság őshonosságát,¹² aminek egyes vidékekről történő eltűnését az asszimilációval magyarázta, és aminek következménye, hogy a székelyföldi lakosság kevert és legnagyobb hányadát románok alkotják.¹³ A keveredés következménye volt az is, hogy a székelyek lélekben, jellemben, kultúrában, vendégszeretetben stb. majdnem azonosultak a románokkal, aminek eredményeként több közös vonást mutatnak velük, mint a magyarokkal.¹⁴ Az asszimilációt a türelmetlenség, anyagi csábítás, erkölcsi nyomás és a „román egyházak” szervezetlenségének számlájára írta.¹⁵ Opreanuhoz hasonlóan Mihăilescu Vintilă is tagadta Székelyföld földrajzi, néprajzi egységét, magyar

9 A történelem folyamán, írta, Csikszék, Háromszék, Marosszék és Udvarhelyszék keleti, déli és dél-nyugati részein jelentős területek nem tartoztak Székelyföldről és 1876-ig a szék belsejében is bizonyos területek egyes vármegyékhez tartoztak. Sabin Opreanu: *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj*. Vol. II. 1924/1925. Tiparul „Ardealul”, 1926. 153.

10 Uo. 180–183.

11 Uo. 188.

12 Uo. 176–185.

13 Sabin Opreanu: *Țara noastră - România*. Tipariul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană” s. a. Sibiu. Sibiu, 1933. 57.

14 Uo. 56–57.

15 Tóth Zoltán: A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése. *Erdélyi Múzeum*. 1942. XIII. évf. 4. sz. 535–545.

jellegét. Szerinte Erdély és Moldova közt a válaszfalat nem a Kárpátok, hanem a Hargita képezte. A Kárpát-közi medence csupán előtere volt az Udvarhely környéki székelyeknek, vagyis Vintilă nyugatabbra tolta Székelyföld földrajzi határait.¹⁶ Ő is a székelyek etnikai alaprétégére sorolta a románokat, akik kulturálisan is befolyásolták az előbbieket.¹⁷ Elismerte, hogy a székely és magyar eredetileg egyazon nép volt, de szerinte a székely és román etnikum keveredése egy új nép kialakulásához vezet.¹⁸

G. Popa Liseanu a székelyek román eredetét szokások, énekek, hely- és személynevek segítségével igyekezett bizonyítani,¹⁹ Ioan Lupaş pedig a társadalmi-, politikai berendezkedésben vélte felfedezni a román eredetet.²⁰ Liseanu az erőszakos asszimilációnak tulajdonította a román elem eltűnését²¹, és a két nép között létező rokonság kimutatásával kívánta visszaronánosítani az elnemzetietlenített testvéreket.²² Lupaş szerint a székelyek csak a 15. században népesítették be véglegesen a székeket.²³ Ezt felülmúlva, Laurian Someşan az állította, hogy a székek székelyek általi teljes birtokbavétele csupán a 19. században fejeződött be.²⁴ A románok számarányát, minden más becslést felülmúlva, 1839-ben 60% körülire becsülte.²⁵

16 Uo. 533–534.

17 Uo. 534.

18 Uo.

19 G. Popa Liseanu: *A székelyek és a románok székelyesítése*. Ford. Kendy Sándor. Bukarest, 1936. 52., 68–74.

20 Ioan Lupaş: *Realităţi istorice in voevodatul Transilvaniei din sec[olul]. XII-VI*. Bucureşti, 1938. 30.

21 G. Popa Liseanu: i. m. 44–67. A támadás vallási vonalon már a 13. században elkezdődött. Ezt tetőzte a román egyházak és híveiknek szegénysége (Az állam, Liseanu szerint, tudatosan irányította a románság gazdasági elszegényítését.), a magyar egyházak erőszakos térítése, amelyekhez hozzájárult a magyar állam iskolán, közigazgatáson, hadseregen keresztül folytatott asszimilációs tevékenysége és a népszámlálási adatok meghamisítása.

22 Uo. 76–77. „[...] mutassuk meg nekik, hogy [az] etnológia, valamint az antropologika tanai szerint semmi különbség sincsen köztük s köztünk. Az eredete a székelyeknek egy a románokéval, míg az ugyanazon vidékeken lakó románok vére vegyelemezve ugyanaz mint a székelyeké, míg a pusztán lakó magyarok vére más elemzést mutat. [...] ők nagyban résztestvéreink, elveszett tesvérek, de mégis csak testvérek, kikkel szemben testvériesen kell éreznünk.”

23 Tóth Zoltán: i. m. 544–546.; Ioan Lupaş: i. m. 29–30. Háromszék és Csíkszék szerinte a védelmi vonalat képező gyeprürendszeren kívül esett. Háromszéket csupán a 15. század elejére (1420-ig) telepítették be véglegesen a székelyek.

24 *Reânvierea*. 1938. ianuarie-martie. 10.

25 Uo.

Ștefan Meteș²⁶ és Sulica Nicolae egyaránt tagadták a székek magyar jellegét, és mindketten a magyartól elkülönülő etnikumként kezelték a székelyeket. Sulica rokonságméletét odáig fokozta, hogy a székelyek történelmét a román nemzeti történelem részének tulajdonította,²⁷ amit a két etnikum keveredése²⁸ és az őshonos román kultúra (népművészet, építészet, vallásos szokások), politikai intézmények (pl. székek) székelyek általi kölcsönvétele eredményezett.²⁹ Szerinte a székelyek mindig is különálló nemzetként tartották magukat számon, nemcsak politikai, hanem etnikai értelemben is, és a történelem folyamán mindvégig ellentétben álltak egymással szemben,³⁰ miközben, éppen a keveredésnek köszönhetően, aktívan támogatták a román vajdák politikai ténykedéseit.³¹ Sulicához hasonló nézeteket vallott Theodor Chindea, aki szerint a székelyek bár magyarul beszélnek mégsem magyarok.³² Sohasem tartották magukat magyaroknak, és Magyarországot hazájuknak. A Székelyföld mindig laza és gyenge politikai kapcsolatban állt Erdéllyel és Magyarországgal, szinte teljesen különvált Magyarországtól, amiből fakadóan a székelyek múltja elválik ettől, és a román nép múltjával fonódik össze (közös harcok a kapzsi magyar nemesek ellen).³³ Intenzív gazdasági kapcsolatokról beszélt, és szerinte voltak időszakok, amikor a Székelyföld bizonyos része a román vajdák fennhatósága alatt állt, akik gyakran védelmükbe vették a székelyeket, és visszaadták a magyar nemesek, egyes magyar királyok segítségével elvesztett szabadságjogaikat.³⁴ Természetesen mindezt ő is azzal magyarázta, hogy a székelyek jelentős része elszékelyesedett román.³⁵

26 Ștefan Meteș: *Istoria neamului românesc*. vol. I. Editura „Asociațiunei”. Sibiu, 1922.

27 *Reînvierea*. 1937. noiembrie. 11-12.

28 Ez a keveredés szerinte kimutatható antropológiailag (fej-index, biológiai faj-index), lélektanilag (vérmérséklet), szociológiailag (jellem), antroponimiailag (román személynevek sokasága), valamint kulturálisan (szokások, hihedelmek, építkezés). Uo. 18.; Ștefan Meteș: i. m. 129. Meteș szerint a székely és magyar falusi lakosság tárgyi alkotásai és szellemi életének alapjai román eredetűek (viselet, mezőgazdaság, népköltészet, hihedelm, szokások, építkezés stb.).

29 Uo. 12.; Ștefan Meteș: i. m. 128.

30 Uo.; Ștefan Meteș: i. m. 128. A székelyek soha nem tekintették magukat magyaroknak és soha nem érezték együtt velük.

31 Uo. 12., 15-16.

32 *Reînvierea*. 1938. ianuarie-martie. 38.

33 Uo. 39.

34 Uo.

35 Uo.

A román fél által felvetett kérdésekre átfogó és egyben tudományos igényű válasz és cáfolat nem született ebben a korban. E hiányosságra és annak pótlására Tóth Zoltán figyelmeztet a problematikát szintetizáló és a román kutatók által elkövetett módszertani hibákat, téves következtetéseket ismertető *A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése* című tanulmányában.³⁶

E hiány részleges pótlására magyar oldalról 1990-et követően került sor. *A többség kisebbsége*³⁷ című tanulmánykötetben megjelenő aprólékosan dokumentált munkák, bár nem polemizáló szándékkal születtek, erőteljes cáfolatai a román őshonosság elméletének, és egyértelműen bizonyítják a migráció tényét. Szerzőik Három-, Csík-, Gyergyó-, Kászoni-, Udvarhelyszék vonatkozásában folytattak kutatásokat, és a betelepedés kezdeti szakaszától kezdődően a 19–20. századig tárgyalják a román etnikum betelepülésének és részbeni asszimilációjának folyamatát.

A kötetben a két etnikum viszonyát, melyet döntően befolyásolt a két világháború közötti időszakának román nemzetpolitikai koncepciója, Kovács Piroska (Máréfalva),³⁸ Oláh Sándor (Homoródalmás),³⁹ Mihály János (Lövéte)⁴⁰ esettanulmányai tárgyalják érintőlegesen. A román–magyar interetnikus kapcsolatok vonatkozásában, ezt az időszakot illetően, a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja műhelyében született még néhány tanulmány,⁴¹ amelyek közül Oláh Sándor *Magyar görög katolikus „románok.”* című írása érinti részben az általunk is tárgyalt eseményeket.⁴²

Nincsen tudomásunk azonban arról, hogy a két világháború közötti időszakban elkövetett vallásos jellegű térítési kísérletekről iránymutató vagy átfogó írások, kísérletek születtek volna. Írásunkban a román–magyar kapcsolatokrak ezen aspektusára szeretnénk rámutatni, és kiegészíteni azt néhány adalékkal.

Az események kronológiai áttekintése

Románia 1923. évi alkotmánya elviekben minden állampolgára számára biztosította a lelkiismereti szabadságot, a szabad vallásválasztás jogát. A hétköznapi gyakorlat azonban egészen más képet mutatott. Az alkotmányban

36 *Erdélyi Múzeum*. 1942. XIII. évf. 4. sz. 530–558.

37 *A többség kisebbsége*. Szerk. Bárdi Nándor. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 1999.

38 Uo. 236–241.

39 Uo. 292–296

40 Uo. 270–272

41 *Egy más mellett élés*. Szerk. Gagy József. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 1996.

42 Uo. 119–138.

biztosított jogot ugyanis fölülírták a nemzet-politikai érdekek. Helyét átvette a kizárólagosságot, revánsot hirdető történelmi jog, nevezetesen, hogy az ezer éves elnyomás következtében elszenvedett kulturális, gazdasági és demográfiai veszteségek jóvátétele erkölcsi kötelesség, a román nép megmaradása és fejlődése érdekében pedig létkérdés. Így vált lehetségessé, hogy az alkotmányos szabadságjogok csak elvi síkon léteztek, és történelmi jogokra hivatkozva megindulhatott a nemzetépítő munkát szolgáló románosító akció.

Az első térítési kísérletekről szóló tudósítás az 1921 októberében tartott főtanácsi gyűlésen hangzott el. Az Egyházi Képviselő Tanács (a továbbiakban EKT) jelentése szerint 1921. július 23-án két görög katolikus személy, a homoródalmási lelkész utasítására, az 1919-ben unitárius vallásra tértek, 24-re a csendőrsre jelentkezni szólította fel. Itt a csendőrparancsnok kijelentette, hogy a görög katolikus lelkész megbízásából cselekszik, és visszatérésre szólította fel a jelenlevőket.⁴³ Augusztus 26-án az oklándi egyházközség több tagját az oklándi szolgabírói hivatalba rendelték, ahol a homoródalmási görög katolikus lelkész is jelen volt. Itt felrötták, hogy az unitárius vallásra tértek, és „Hallottak haragos, dorgáló, sőt fenyegető szót is kitelepítésről stb.”⁴⁴ 1923-ban újabb erőszakos térítési kísérletről számolt be az EKT. A helyszín Homoródalmás, ahol az udvarhely megyei tanfelügyelő és főszolgabíró azokat az unitárius gyermekeket, akiknek szülei görög katolikusok voltak, a magyar tannyelvű állami iskolából a román tannyelvűbe kényszerítette. Ugyanakkor a szülőket a főszolgabíró maga elé idézte, és megróttá, hogy unitárius vallásra tértek.⁴⁵ Vagyason az egyházi iskolából a görög katolikus gyermekeket csendőri segédlettel vitték át az állami iskolába.⁴⁶

43 Főtanácsi jegyzőkönyv (továbbiakban Ft. jkv.). 1921. 15–16. A csendőrsre idézettek közül egy személynek az édesapja tért át unitáriusnak.

44 Ft. jkv. 1921. 16. „Híveink, áll az EKT jelentésben, kijelentették, hogy őket az áttérésre senki sem kényszerítette, önként erőltetés nélkül állottak át, mert Oklándon születtek, templomba is jártak, más vallást nem ismertek és nem is akarnak ismerni.”

45 Ft. jkv. 1923. 19.

46 Uo.; A Vallási Kisebbségi Jogok Amerikai Nagybizottsága által kiküldött Angol-Amerikai Bizottság 1924. augusztus 1-jén kelt memorandumában is már jelen van a névelemzések által fényjelzett románosítási kísérlet. A kiragadott példák között szerepel Homoródkarácsonyfalva is, ahol a főtanfelügyelő rendeletére nagyon sok szülőt arra kényszerítettek, hogy gyermekeiket az állami iskolába írássák be. *A vallási kisebbségek Erdélyben*. Ford. Szombati-Szabó István. Lugos, 1925. 65. Térségünkben tehát elsősorban az iskolák berkeiben jelentkezett a lakosság elrománosításának szándéka, megelőzve az egyházat, amelynek intézményrendszerét később sikerült kiépíteni és szolgálatba állítani.; A „román származású” gyermekek állami iskolákba történő erőszakos irányítása azonban a két világháború közötti időszakban mindvégig jelen volt. Lásd pl. Ft. jkv. 1938 október 24. 66–69.

A térítési kísérletek Homoródalmáson öltöttek először konkrét formát. Itt Gheorghe Todoran görög katolikus lelkész az 1919 előtt és után unitárius hitre áttért egyháztagokat egyházi adó fizetésére és egyházi terhek viselésére szólította fel,⁴⁷ mindazok ellenére, hogy Simén Domokos helybeli unitárius lelkész iratokkal igazolta áttérésüket. (Ebből az időszakból való egyébként az első kényszerből történt áttérés is.⁴⁸) Todoran követeléseit arra alapozta, hogy az áttéréseknél nem tartattak be a törvényes formások, és így az áttértek továbbra is görög katolikusoknak tekintendők. Ennek megfelelően, az igazoló iratok megvizsgálása nélkül szóban forgó személyek neveit anyakönyvezte, és görög katolikusoknak tekintette. Erre reagálva az EKT augusztus 18-án vallásügyi-miniszterhez intézett 1849/1927. számú megkeresésében az eset kivizsgálását, és annak megtörténteig, Todorán egyházi adó fizetésére felszólító felhívásának felfüggesztését kérte.⁴⁹ A beadvány, melyet Mikó Lőrincz egyházügyi titkár személyesen kézbesített a miniszterhelyettesnek augusztus 19-én, november 10-ig megválaszolatlanul maradt (jöllehet azonnali intézkedésre kapott ígéretet), és Todoran bírósági úton kívánta behajtani az egyházi adót mindazoktól, akik továbbra is megtagadták annak kifizetését (ezeknek lovait és szekereit lefoglaltatta).⁵⁰ November 10-én a vallásügyi-minisztérium leirata pontot tett az ügyre, és görög katolikusoknak nyilvánította az érintett hat személyt arra hivatkozva (Todorannak az érsekséghez küldött jelentése alapján), hogy azok az unitárius pap és közigazgatás terrorizálása, fenyegetése alatt tértek át⁵¹ és a törvényes keretek sem tartattak be. (A görög katolikus pap által kiállított iratokon nincs iktatószám, ezért nem tekinthetőek hivatalosnak, több személynek egy elbocsátási igazolvány állíttatott ki, nem történt meg a kétszeri kijelentkezés 14 nap múlva).⁵²

Időközben Todoran tovább folytatta tevékenységét, és sikerült rábeszéléssel hat személyt (id. Flóra András, ifj. Flóra András, Flóra István, Sorbán András, Sorbán János, Vaszi János) visszacsábítani, négy személyt (Albert

47 UEGYLvt. Vü. L. 1/603/1927

48 Uo.

49 UEGYLvt. Vü. L. 1/603/1927

50 Uo. Vü. L. 1/603/1927 (ad 8/1928)

51 1919-ben történt áttérésekről van szó, amikor nevezett települések gyakorlatilag már román közigazgatás alatt állottak. Ezért a vallásügyi-minisztérium ezen érvelését megalapozatlannak ítéljük.

52 UEGYLvt. Vü. L. 1/1889/1927

Miklós,⁵³ Fekete Mózes, Fekete Mihály, László Sándor) pedig a balázsfalvi érsekség rendeletére átvett. Ugyanakkor a miniszteri rendelettel görög katolikusoknak nyilvánított hat személy (Csíki György, Csíki János, Csíki József, Csíki Mihály, Csíki Sándor és Sorbán Anna) továbbra is unitáriusok akartak maradni,⁵⁴ akárcsak Csíki Mária, Flóra István, Sándor György, Kusztora Juliánna, Lurcza István Mihályné, akik panasszal fordultak Siménhez Todoran ellen.⁵⁵

A helyzet tisztázása érdekében felsőbb utasításra az udvarhelyi egyházkör esperese helyszíni vizsgálatot tartott és az áttérési iratok átvizsgálása után arra a következtetésre jutott, hogy az elbocsátási bizonyítványok között vannak olyanok, amelyek nem teljesen felelnek meg a törvényes követelményeknek. Ezért a konfliktusok elsimítására egy közös bizottság felállítását javasolta, amely a törvénytelennek talált igazolványokat érvényteleníti és szabad utat enged az érintetteknek a felekezeti hovatartozás megválasztásában.⁵⁶ Az EKT 1928. január 12-án elfogadta Balázs András unitárius esperes javaslatát és ismerte is azt a balázsfalvi érsekséghez január 21-én küldött átiratában.⁵⁷ A javaslat mindkét fél részéről egy egyházi és egy világi személyből álló bizottság kinevezését szorgalmazta, amelynek a helyszínen felmerült kérdésekben kellett volna közös nevezőre jusson, és egy elfogadható megállapodást aláírjon. Amennyiben ez nem lenne lehetséges, állt a javaslatban, a magasabb egyház-kormányzati fórumokon szülessék egy a kérdést véglegesen rendező kiegyezés.⁵⁸ Nincsen tudomásunk arra vonatkozóan, hogy a javaslatot a másik fél felkarolta volna, és úgy tűnik, helyi kezdeményezés eredményeként jöhetett létre jóval később, 1934 márcus 5-én, az a megállapodás, melyet egyházi részről Balázs András unitárius esperes folytatott az udvarhelyi görög katolikus esperessel és az oklándi járás főszolgabírójával.⁵⁹ Ennek eredményeként unitárius részről lemondtak a szabálytalanul áttértekről (Homoródszentmártonban 2,

53 Áttérések okai: Albert Miklós: „[...] felesége más vallású s ő nem akar két felé képézni.”; Fekete Mózes: „[...] a görög katolikus lelkész, mint harangozójától megkövetelte az átállást.”; Fekete Mihály „[...] a fia érdekében kellett átállnia.”; László Sándor: „[...] nem akar továbbá unitárius lenni, mert neki hasznosabb, ha görög katolikus lesz.” UEGYLvt. Vü. L. 1/1256/1928; „A visszamaradósítási folyamat nagy erővel foly. Homoródszentmárton, Abásfalva, Keményfalva legnagyobb veszedelemben forog.” - írta 1934. november 24-én Balázs András esperes. UEGYLvt. Vü. L. 10/2067/1934

54 UEGYLvt. Vü. L. 1/3191/1927

55 Uo.

56 Uo. Vü. L. 1/2889/1927

57 Uo. Vü. L. 1/33/1928

58 Uo.

59 Uo. Vü. L. 1/490/1934

Homoródújfaluban 7, Oklándon 6⁶⁰), azzal a feltétellel, hogy bármikor visszaterhetnek törvényes úton. A megállapodásnak azonban csak egyetlen eredménye volt: gyarapította a görög katolikusok táborát.

Homoródalmás után a harmincas évek első felétől kezdődően erőteljesebb és agresszívebb formában jelentkezett a románosítás.⁶¹ Kiterjedt a műveleti terület is Abásfalvára, Gyepesre, Homoródkeményfalvára, Homoródszentmártonra, Oklándra és Vargyasra, majd az évtized második felében a marosszéki (Nyáradgálfalva, Nyomat, Szentháromság) egyházközségekre. Az esetek, mindenekelőtt ezeken a településeken, már nem szórványosak, amelyek csak néhány személyt érintenek, hanem általánosak és tömeges méretűek. 1934-ben egyre több jelentés érkezett az egyházi vezetőséghez, amelyekben az önkéntes névelemzések, fenytések, verések, gyermekekkel szemben elkövetett „vallási agresszió” ellen emeltek panaszt. Ez tette időszerűvé, hogy az egyház hosszas hallgatás után 1934. november 24. 2048/1934. szám alatt a vallásügyi miniszterhez,⁶² illetve 2049/1934. szám alatt a közoktatásügyi miniszterhez⁶³ forduljon jogorvoslatért az Abásfalván, Homoródkeményfalván, Homoródszentmártonban, Gyepesben elkövetett jogfosztásokért.⁶⁴ Ezekben, mint később mindegyik feliratukban, helyszíni vizsgálatot és a hívek zaklatásának megszüntetését kérték, eredménytelenül. Ezekkel párhuzamosan helyi szinten is történtek próbálkozások jogorvoslatra. Ugyancsak novemberben Balázs András unitárius esperes, Csiky Albert egyházköri felügyelő gondnok a prefektusnál és tanfelügyelőnél tiltakozott a homoródszentmártoni görög katolikus pap túlkapásai ellen, de

60 UEGYLvt. Vü. L. 37/ad 390/1936 Balázs András unitárius esperes az áttérési iratok megvizsgálása után Homoródújfaluban 2, Oklándon 9 törvénytelen áttérésről tett említést 1934. március 21-én írott jelentésében. UEGYLvt. Vü. L. 1/490/1934

61 1933. december 30-án Balázs András unitárius esperes jelentette, hogy Abásfalván, Homoródszentmártonban, Oklándon és a környező falvakban megindult a 15-20 évvel korábban unitáriusoknak lett görög katolikusok visszatérítése. UEGYLvt. Vü. L. 2/2257/1933; 1934. szeptember 30-án Bálint Albert gyepesi lelkész a következőket jelentette: „[...] a két Homoród mentén [...], a románoknak a görög kat[olikus]. egyházba való visszatérítési leple alatt, a *legerősebb románizálás folyik* [kiemelés tőlünk], amely a legerősebb unitárius, régi magyar, szabad székely családjainkat akarja elragadni.” UEGYLvt. 1/603/1927 (91/1934. sz. lelkészi jelentés)

62 UEGYLvt. Vü. L.- 8/1048/1934

63 Uo. Vü. L. 9/2049/1934

64 A memorandum beadásáról az október 24-én üléselő EKT határozott. A határozat szerint az elnökségnek a vallásügyi, közoktatásügyi- és kisebbségügyi miniszterhez kellett beadnia a lelkészi jelentések alapján elkészített memorandumot. Továbbá utasították, hogy az eseteket ismertessék a Magyar Párt vezetésével és Abrudbányay Ede Udvarhely megyei képviselővel és köri felügyelő gondnokkal. UEGYLvt. Vü. L. 6/1794/1934

„Kevés reménységgel biztattak.” – írta az esperes november 15-én.⁶⁵ A panaszt tevők semmibe vételéről beszélt egy másik december 22-én kelt levelében is: a hatóságok, ha szóban tiltakoznak, írásban kérik a panaszok megtételét, ha pedig ez megtörténik, nem kapnak választ azokra.⁶⁶

1935. január 4-én a Kolozsváron tartózkodó Alexandru Lăpedatu vallásügyi miniszternek Boros György unitárius püspök személyesen is átnyújtotta az 1934 novemberben benyújtott memorandumot,⁶⁷ és jöllehet ígéretet kapott a sérelmek kezelésére, semmiféle intézkedés nem követte azt. Május 7-én Abrudbányay Ede Udvarhely körü felügyelő gondnok is személyesen járt közbe a miniszternél, hasonló eredménnyel.

Az erőszakos térítések fokozódása következtében 1935 március 5-én az EKT Abrudbányay Ede körü felügyelő gondnokot kérte fel adatgyűjtésre, az esperesi vizsgálószékkel egyetemben, hogy ezek alapján tehessenek további lépéseket a kormánynál⁶⁸ (26-án pedig a Főtanácsot utasította, hogy az kormányzati szinten követeljen jogorvoslatot.⁶⁹) Ezt követte május 31., és június 6. között Abásfalván, Homoródkeményfalván, Homoródszentmártonban, Oklándon Boros György, Ferenczy Géza főgondnok, Abrudbányay Ede Udvarhely-körü felügyelő gondnok és Ürmösi József püspöki titkár helyszíni vizsgálata. Ez kettős célt szolgált: közvetlen tájékozódás az eseményekről és az érintett lakosság tájékoztatása jogait illetően. A helyszíni szemle után Abrudbányay Ede a sérelmek orvoslása végett miniszteri biztos kiküldésének kérését javasolta, melyet az EKT június 13-án el is fogadott.⁷⁰ 1935 nyarán ezeken a településeken az egyház vesztesége, a vizsgálatok szerint a következőképpen alakult: Abásfalván 30, Homoródmáson 150, Homoródkeményfalván 12, Homoródszentmártonban 20, Oklándon 20.⁷¹

Szeptember 9-én az EKT újabb memorandummal fordult Lăpedatuhoz.⁷² Ebben arra kérték, hogy „[...] szíveskedjék ezen túrhetetlen állapotok megszüntetése végett a minisztériumból delegátust kiküldeni, aki az egyházunk képviselőjének jelenlétében a helyszínen az egyes panaszokat felvegye s az eseteket kivizsgálja, biztosítván arról, hogy a valóságnak megfelelően panaszokért őket utólagos bántódás a helyi hatóságoktól nem éri, és az erőszak-

65 UEGYLvt. Vü L. 10/1830/1934

66 Uo. Vü. L. 10/2279/1934

67 Uo.. Vü. L. 10/271/1935

68 Uo. Vü. L. 11/321/1935

69 Uo. Vü. L. 17/530/1935

70 Uo. Vü. L. 21/1044/1935

71 Uo. Vü. L. 22/1329/1935

72 Uo.

kal áttérítettek egyházunkba visszatérhetnek.”⁷³ Továbbá kértek, hogy a jogsértéseket (közmunka, kihágási eljárások, tettlegességek) elkövető személyeket vonják felelősségre.

A memorandum sikertelenségét jelzi, hogy Abrudbányay szeptemberben (helyszíni vizsgálatot sürgetett),⁷⁴ októberben újból Lăpedatunál járt, akitől ez utóbbi alkalommal ígéretet kapott, hogy a panasztevőknek nem esik bántódásuk, és miniszteri főtisztviselő kiküldését, valamint az erőszakos térítések érvénytelenítését is kilátásba helyezte.⁷⁵

Hasonló ígéreteket (sérelemek kivizsgálása és orvoslása, vallásszabadság biztosítása, a panasztevők védelme) kapott a szeptember 13-án Kolozsváron Lăpedatuval tárgyaló Alfred Hall, a Szabadelvű Egyházak Nemzetközi Szövetségének elnöke is.⁷⁶ A tárgyalás, melyről Hall jegyzetet készített, a kétarcú politika klasszikus mintapéldája volt. Nemcsak a beszélgetés tartalmát illetően mondhatjuk csupán ezt, hanem az ezt követő események tükrében is. A beszélgetés során ugyanis Lăpedatu elismerte, hogy történtek túlkapások, és ígért tenni a panaszok kivizsgálására és orvoslására. Továbbá kijelentette, hogy az alkotmányban előírt vallásszabadság elvét biztosítani akarja ő is, és hogy ezentúl a lelkészek közvetlenül forduljanak hozzá, mert ő azonnal intézkedni fog.⁷⁷ November elején Abrudbányay ugyan átadta az általa elkészített (az időközben beérkezett lelkészi jelentések alapján) 2013/1935 számú memorandumot,⁷⁸ konkrét eseteket sorakoztatva fel abban, ahogyan azt Lăpedatu Halltól kérte,⁷⁹ de ez sem eredményezett pozitív változásokat az események menetében akárcsak a megelőzők. Abrudbányay szeptemberi, októberi és novemberi közbenjárása, akárcsak a Hallé tehát eredménytelen maradt, ami arra utal, hogy a legminimálisabb szándék is hiányzott kormányzati részről a jogorvoslatot illetően.

A novemberi memorandumra mindössze egy megkeresés érkezett Bukarestből, amelyben a minisztérium kimutatást kért az Unitárius Egyházban történt ki- és betérésekről, és arról, hogy az áttéréseknél a törvényes formák betar-

73 Uo.

74 Uo. Vü. L. 25/1689/1935

75 Uo. Vü. L. 26/Ad 1698/1935

76 Uo. Vü. L. 1/603/1935 Ezen találkozás alkalmával adta át az általa és Stejskal cseh püspök által jegyzett memorandumot.

77 Uo. 1/603/1927

78 Uo. Vü. L. 30/2013/1935 Külön tiltakozás érkezik az EKT-től november 5-én a homoródkeményfalvi unitárius iskolások görög katolikus istentiszteletre kényszerítése ellen. UEGYLvt. Vü. L. 28/1925/1935

79 UEGYLvt. Vü. L. 1/603/1935

tattak-e.⁸⁰ Az 1936. március 31-én EKT által (minisztériumi kérésre) kibocsátott köriratra beérkezett jelentések szerint 1928. április 22-től 1936 közepéig az Unitárius Egyházon belül a vallási mobilitás a következőképpen alakult.

Egyházközség	Unitárius Egyházból kiléptek				Unitárius Egyházba beléptek			
	Görög katolikusba	Áttérés éve	Görög - keletibe	Áttérés éve	Görög katolikusból	Betésés éve	Görög - keletiből	Betésés éve
Abásfalva	1	1933						
	32	1934						
	4	1936						
Abrudbánya	-	-	-	-	-	-	-	-
Ádámos	-	-	-	-	-	-	-	-
Alsóboldogfalva	-	-	-	-	-	-	-	-
Alsófelszentmihály			1	1931			4	1929
Alsójára	1	1928	1	1928				
	1	1935						
Alsórákos			1	1936				
Aranyosgyéres	1	1935	1	1935				
	1	1936						
Aranyosrákos					3	1931		
					2	1933		
Árkos	1	1931					1	1929
Bágyon	-	-	-	-	-	-	-	-
Bethlenszentmiklós								
Bölon			7	1934				
Bordos	-	-	-	-	-	-	-	-
Bözöd					2	1933		
Csehétfalva	-	-	-	-	-	-	-	-
Csókfalva	-	-	-	-	-	-	-	-
Datk	-	-	-	-	-	-	-	-
Désfalva	-	-	-	-	-	-	-	-
Dicsőszentmárton	-	-	-	-	-	-	2	1931
Énlaka			1	1935				
Erzsébetváros							1	1936
Fiatfalva	-	-	-	-	-	-	-	-
Firtosmartonos	-	-	-	-	-	-	-	-
Fogarás	-	-	-	-	-	-	-	-
Gyepes	1	1934						
Harangláb	-	-	-	-	-	-	-	-
Homoródalmás ^{81*}	2	1929	1	1933	1	1928		
	2	1931			1	1929		
	1	1932			2	1930		
	2	1934			3	1931		
	133	1935			1	1932		
	77	1936						
Homoródkarácsonyfalva	1	1935			1	1930		
	2	1936						
Homoródkeményfalva	5	1934			3	1931		
	10	1935						
	1	1936						

80 UEGYVt. Vü. L. 30/ad 2091/1936

81 Egy 1941. március 13-án készített összesítés szerint 1921–39 között 291-en tértek át görög katolikus vallásra. Eből 273-an hatósági erőszak következtében változtatták meg vallásukat. A kimutatás szerint 1921-ben 8, 1927-ben 2, 1928-ban 42, 1929-ben 22, 1931-ben 2, 1932-ben 1, 1934-ben 4, 1935-ben 131, 1936-ban 78, 1939-ben 1 személyt állt át. Homoródalmasi Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban HUELvt.) dos. X. 1940-1945. lelt. sz. 19/III. 83. f.

Homoródszentmárton ⁸²	4	1933						
	17	1934						
	13	1935						
	4	1936						
Homoródszenpál	2	1934						
Homoródszentpéter	-	-	-	-	-	-	-	-
Iszló					1	1933		
Kálnok	-	-	-	-	-	-	-	-
Kede	-	-	-	-	-	-	-	-
Kénos	-	-	-	-	-	-	-	-
Kissolyos	-	-	-	-	-	-	-	-
Kökös			2	1933				
			1	1935				
Kolozs	-	-	-	-	-	-	1	1935
Kolozsvár	1	1928	1	1928	1	1929	1	1929
	1	1930	1	1929	1	1931	2	1930
	6	1934	1	1931	1	1932		
	2	1935	1	1932				
			4	1934				
		4	1935					
Korond			1	1935				
Küküllődombó					1	1933		
Küküllőszárd	16	1935	1	1934				
Küküllőszéplak	-	-	-	-	-	-	-	-
Magyarsáros	1	1931			1	1930	1	1932
Magyarszentbenedek	-	-	-	-	-	-	-	-
Magyarszovát	1	1931					1	1931
Magyarszákod	-	-	-	-	-	-	-	-
Marosvásárhely	2	1935	2	1935			1	1929
Medesér	-	-	-	-	-	-	-	-
Medgyes	-	-	-	-	-	-	-	-
Mészkő	-	-	-	-	-	-	-	-
Nagyajta			5	1934				
Nagysolyos	-	-	-	-	-	-	-	-
Nagyszeben	-	-	-	-	-	-	-	-
Nyárádszentlászló			1	1935				
Nyárádszentmárton			1	1935	1	1930		
Oklánd**	26	1934*			1	1934		
Olthévíz	-	-	-	-	-	-	-	-
Pipe	-	-	-	-	-	-	-	-
Rava	-	-	-	-	-	-	-	-
Segesvár					2	1934		
Sepsiszentgyörgy			2	1934				
Sepsiszentkirály	-	-	-	-	-	-	-	-
Siménfalva	1	1935	1	1934				
Sínfalva					2	1932		
Székelyderzs	2	1932						
Székelykeresztúr			1	1934				
			3	1936				
Székelymuzsna	-	-	-	-	-	-	-	-
Szentábrahám	1	1935						
Szentgerice	-	-	-	-	-	-	-	-
Szentivánlaborfalva			1	1934				
			3	1935				
Tordátfalva	-	-	-	-	-	-	-	-
Tordatúr	1	1934						
Udvarhely			2	1935				

82 1937-ben még áttért 3 személy. Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban HsztUELvt.) A homoródszentmártoni unitárius egyházközség áttérési anyakönyve 1914. évtől ... évig. lelt. sz. 17/76

Ürmös			1	1934				
			1	1935				
Várfalva	1	1935			1	1935		
Vargyas ⁸³			1	1929				
			2	1934				
			16	1935				
			1	1936				
Városfalva			1	1935				
Összesen	381		75		32		15	

*Kimutatás az Unitárius Egyházból kitértekről (1928. április 22-től 1936 április, májusáig), az EKT 1936. március 31-én kibocsátott ad 2091/1936 sz. köriratára beérkezett lelkészi jelentések alapján*⁸⁴

* 1928-ban az EKT 527/1928. számú határozatával 42 személyt engedett át görög katolikusnak, 1929-ben 490/1929. számú határozatával pedig 19-et.⁸⁵

** Az 1934 márciusában létrejött egyezség értelmében az Unitárius Egyház lemondott ezekről a személyekről az áttérések (1896-1923 között) törvénytelen volta miatt.⁸⁶

Az összesítés szerint a 107 unitárius egyházközség közül 80-ból érkezett válasz az EKT köriratára, amelyek közül 37-ben (46%) jeleztek kitérést a két „román egyházba.” Az erőszakkal áttértek számát azonban nem lehet megállapítani, mivel a jelentések zöme csupán a ki- és betérések számát tartalmazza. Mindössze az aranyosgyéresi jelentés jegyzi meg, hogy egyik híve állásszerzés, a másik pedig annak megtartása érdekében tért át a görög-keleti vallásra.⁸⁷ Közvetlen kényszerítő okokra következtethetünk azonban azon kitértek esetében, akik állami állásokat (óvónő, jegyző, postás, adóvégrehajtó, tisztviselők, útkaparó, bírósági szolga, bába stb.) foglaltak el (pl. Siménfalva, Szentábrahám, Gyepes, Kőkös, Sepsiszentgyörgy, Szentiván-laborfalva, Bölön, Homoródkeményfalva, Városfalva).⁸⁸

Említettük, hogy első térítésről tudósító forrásunk 1921-ből való, azonban, amint azt az fennebbi kimutatásunk is tükrözi, az akció tömeges méretet a harmincas évek első felében öltött, és a harmincas évek közepén tetőzött. Ebben a hullámban elsősorban a román felmenőkkel rendelkezők estek áldozatul. Jelentős azonban azok száma is, akik egzisztenciális okokból faka-

83 Az egyházközség iktatókönyve szerint az áttértek száma (gyermekekkel együtt) évekre lebontva a következő. 1934-ben 2, 1935-ben 12 (egy még abban az évben visszavonja nyilatkozatát), 1936-ban 20, 1937-ben 11. Vargyasi Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban VUELvt). *Vargyasi Unitárius Lelkészi Hivatal Iktatókönyve 1931. február 11-től 1938. május 6-ig*. VI. kötet (nincs leltári száma)

84 UEGYLvt. Vü. L. 30a/ad2091/1935

85 Uo. Vül L. 3/ad 1581/1934 (188-1934)

86 Uo. Vü. L. 30a/ad 2091/1936

87 Uo. Vü. L. 30a/ad2091/1935

88 Uo.

dóan változtattak vallást. Adataink egyébként arról tanúskodnak, hogy unitárius vonatkozásban az áttérők legnagyobb hányada (70%) a székelyföldi egyházközségek tagjai közül kerültek ki. A fenti jelentések összesített száma adatai szerint a kitérések által az egyház híveinek 0.52%-át veszítette el.⁸⁹

Időközben újabb és újabb jelentések futottak be Kolozsvárra az erőszakos áttérésekről és terrorról.⁹⁰ 1936. január 16-án az EKT ismét megkeresést intézett Lăpedatuhoz a Homoródalmáson 1935 decemberében elkövetett újabb atrocitások ellen.⁹¹ Mivel pedig sem erre, sem pedig az ezt megelőző beadványokra nem érkezett továbbra sem semmiféle pozitív visszajelzés és jogorvoslat, Boros György újabb memorandum átnyújtását kezdeményezte 1936 februárjában. (Ebben akárcsak az előző beadványokban, a papok, tanítók, csendőrök, közigazgatási hatóságok által elkövetett erőszakos zaklatások, fenyegetések, verések, bírságok és aránytalan közmunka megosztás ellen tiltakoztak. Emlékeztettek arra, hogy az atrocitásokat a Szabadelvű Keresztények Nemzetközi Társaságának kiküldöttei is elismerték, mindezek ellenére sem-

89 Az egyház 1935-ben 72 363 unitárius hívet tartott számon. *Főtanácsi jegyzőkönyv.* 1935. 30.

90 UEGYLvt. Vü. L. 31/63/1936 (82/1935) Simén Domokos 1935. december 19-én kelt jelentése. Az unitárius vallásra visszatérőket a csendőrség megfenyegette (Deák József), megbírságolta, megverte (Fekete István), kérésüket elutasították, a tanúkat pedig különböző okokra hivatkozva 500 lejre bírságolták fejenként.; UEGYLvt. Vü. L. 31/24/1936 (399/1935) Simén 1935. december 28-i jelentése. A hadirokkant Ábrám Istvánt és feleségét szeptember 19-én a csendőrmester azzal fenyegette meg, hogy ha nem térnek át görög katolikusnak, akkor súlyos adót vetnek ki rá „[...] s azonfelül is mindenféle meghurcolásnak lesz kitéve.” Kádár Pált, akit a görög katolikus lelkész románként nyilvánított, a jegyzői irodán, a kilátásba helyezett büntetésektől félve, aláírta az áttérési jegyzőkönyvet. A görög katolikus Bille István unitárius lányának a görög katolikus lelkész megtiltotta, hogy az unitárius templomban is megesküdjék görög katolikus férjével. Megtagadása esetben megtorlást helyezett kilátásba. Általános a félelem, írta Simén, és napirenden vannak mindenféle büntetések, ahol és aki ellen csak akarják, ami alól a görög katolikus vallásra térés mentesíthet.; UEGYLvt. Vü. L. 31/63/1936 (406/1935) Simén 1936. január 3-án kelt jelentése. A visszatérni óhajtó Deák Györgyöt és Fekete Istvánt megverték. Ez utóbbit megbírságolták és azzal fenyegették meg, hogy a katonai szolgálat alól felmentett gyermekét bevonultatják. Az áttérésre felszólított és azt megtagadó Sándor Sándort veréssel fenyegette meg a lövétei csendőrmester, és a bemutatásra átadott katonai igazolványt nem adta vissza. Kádár Jánost udvaráról vitték el, és a jegyző, csendőr és görög katolikus pap fenyegetéseinek engedve áttért görög katolikusnak. Molnár Albertné, azon a címen, hogy élelmiszerral kereskedett, 800 lejre büntették. Az adóvégrehajtó azt mondta neki, hogy menjen a görög katolikus paphoz, mert csak az tudja elintézni, hogy törüljék büntetést. A Deák Györgyöt visszatérésre buzdító Gothárd Jánost a csendőrségre rendelték, aki a görög katolikus paphoz ment, és kérte, hogy ne veresse meg őt a csendőrséggel.

91 UEGYLvt. Vü. L. 31/63/1936 (82/1935); UEGYLvt. Vü. L. 31/24/1936 (399/1935) – lásd előbbi lábjegyzet példáit.

miféle konkrét lépés nem történt, és a románosítás gőzerővel folyik továbbra is.) A terv szerint Boros, Abrudbányay Ede és Gál Miklós képviselők társaságában személyesen nyújtotta volna át az újabb panaszt Lăpedatunak. A memorandumot egyébként előterjesztették a külügyminiszter, a miniszterelnök és a király elé is.⁹² Az akció azonban kudarcra fulladt, mivel a Bukarestbe leutazó unitárius küldöttséget Lăpedatu nem volt hajlandó fogadni. A történeteket Boros naplójában a következőképpen értékelte: „Az utazás megesett, s a reménység elesett. Ezzel a kormánnyal, ezzel a nemzettel a magyarnak reménységgel harcolni nem lehet. A román-oláhok csak azt a célt ismerik, hogy az utolsó magyart is ki kell irtani. Lăpedatu miniszter belekapaszkodott abba a hamis állításba, hogy az almási pap 1919-1920-ban elhódított tőle almási román. Hódítani akkor, amikor a fegyver az ő kezükben van: nevetséges. Hogy néhány almási ember, akik csak magyarul tudtak a mi templomunkba jártak-, átállott, a törvényadta jogukat gyakorolták, s talán ki akarták kerülni, hogy a román hadseregbe sorozzák, az már az ő magán ügye.”⁹³

Lăpedatu tehát azzal érvelt, hogy a memorandumban megfogalmazottak valótlanságok, amelyeket az egyház propaganda célokra használt és, hogy a téritések erőszakkal történtek.⁹⁴ Válaszában tehát megismételte azt az állítást, hogy 1919-ben a román hatalomátvétel után történhetek erőszakos áttérések. (Hangsúlyozzuk, hogy az áttérések önkéntesek voltak 1919-et megelőzően is. 1919-ben éppen a román hadseregbe való besorolás elől menekülve történt nagyszámú önkéntes áttérés, mivel az etnikai hovatartozást Székelyföldön, a nyelvi asszimilációból fakadóan, a felekezeti hovatartozás alapján határozták meg.⁹⁵)

Az eseményekre reagálva március 5-én az EKT 390/1935 szám alatt újabb beadvánnyal fordult Lăpedatuhoz, megütközését fejezve ki a történetekért. Rámutatnak, hogy a Szabadelvű Egyházak Nemzetközi Szövetsége elnökének érdeklődésére – Alfred Hall és Josef Stejskal 1934 őszén jártak Erdélyben és tudomást szereztek a Homoród menti történésekről – sem számoltak be arról, hogy a problémák megoldásában nem történt még semmiféle előrelépés, mert jogorvoslatot a román kormánytól várnak, és csak legvégső esetben fordulnak külföldi fórumokhoz segítségért.⁹⁶ Újból megismételték kérésüket a sérelmeket elkövetők felelősségre vonására és egy miniszteri megbízott kiküldésére, aki az egyház képviselőjével közösen Abásfalván, Homoródmáson, Homoródkeményfalván, Homoródszentmárton-

92 Uo. Vü. L. 33/249/1936 ; Vü. L. 32/108/1936

93 *Boros György unitárius püspök naplója 1926-1941*. Szerkesztette és bevezető tanulmányokkal ellátta Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Kolozsvár, 2001. 148.

94 EGYLvt. Vü. L. 37/390/1936

95 Uo. Vü. L. 1/490/1934; *Reânvierea*. 1938. ianuarie-martie. 51–52.

96 UEGYLvt. Vü. L. 37/390/1936

ban és Vargyason a felmerülő problémákat kivizsgálják. Az emlékirat beadásával Abrudbányay Edét bízták meg, aki felhatalmazást kapott, hogy a térítések ügyében alkalomadtán a képviselőházban is interpelláljon.⁹⁷

Az 1936. június 4-én kelt 46886/4227 számú vallásügyi miniszteri felelet azonban változatlan szemléletet tükrözött. Továbbra sem az alkotmányban biztosított szabadságjogok oldaláról közelítették meg a kérdést, hanem vélt és kreált történelmi sérelmekre hivatkoztak, és erőszak hiányában egyetlen kapaszkodóként a törvénytelen áttérésekre hivatkoztak, mint jogalapra. Tagadták az erőszakos térítések voltát, és még mindig az áttérések törvényességét bizonyító iratok felküldését követelték. Mintegy a vissza- és elromanosítás igazolásának szándékával hangsúlyozták, hogy nagyon sok román tért át katolikusnak, reformátusnak, unitáriusnak (nem jelentett szempontot, hogy ezek önkéntesen történtek) görögkeleti és katolikus lelkészek hiányában,⁹⁸ akik közül sokan még a nevüket is megmagyarosították.⁹⁹

November 3-án kelt, és 6-án Victor Iamandi vallás- és művelődésügyi miniszternek átadott, 896/1936 számú válaszában az EKT¹⁰⁰ ismételten rámutatott a térítések erőszakos voltára, közölve az érintett falvakban áttértek számát, a június 24-én Abásfalvára, Gyepesre, Homoródalmásra, Homoródkeményfalvára, Homoródszentmártonba, Homoródújfaluba, Oklándra, Vargyasra küldött köriratra beérkező jelentések alapján (lásd alábbi táblázat¹⁰¹), és újból megismételte a közös bizottság felállítására és a vétkesek felelősségre vonására vonatkozó kérését. Kifejezték egyben óhajukat, tegyék lehetővé, hogy az erőszakkal áttérített híveik szabad elhatározásukból, akadálytalanul visszatérhesenek unitárius hitükre, élve alkotmányban biztosított jogukkal.¹⁰² Jóllehet Iamandi a memorandum kézbesítésekor helyszíni vizsgálatot ígért és Gál Mikós 1937 januárjában a panaszok mielőbbi orvoslására tett kísérletet (egyházi felkérésre), az ügy rendezésében nem történt továbbra sem előrelépés.

Elfogadva az önkéntes áttérések voltát az erőszakos romanosítást marokán bizonyítja az alábbi táblázatok adatainak összevetése. 1928-ig az át-

97 Uo. A memorandum megszerkesztésével Abrudbányay Ede Udvarhely-köri felügyelő gondnokot, Szent-Iványi József főgondnokot és Mikó Lőrincz egyházi titkárt bízták meg.

98 Jóllehet ez is közrejátszott és gyorsította az áttérési folyamatot, véleményünk szerint a vallási identitásváltást mégis döntően a nemzeti tudattartalmak kicserélődése okozta. Mindezt bizonyítja, hogy pl. Homoródalmáson, Homoródkeményfalván, Homoródkarácsonyfalván a görög keleti lelkészek jelenléte ellenére továbbra is történtek áttérések unitárius hitre.

99 UEGYLvt. Vü. L. 40/896/1936

100 Még július 2-án határozatot hozott a 46886/4227-1936 számú vallásügyi minisztériumi leirat megválaszolására és cáfolatára. UEGYLvt. Vü. L. 40/896/1936

101 UEGYLvt. Vü. L. 40/896/1936

102 Uo.

térések iránya, a vargyasi kivételtől eltekintve, az unitárius vallás volt. Ez az irány, az erőszakos románosítás következtében, hirtelen megváltozott és rövid nyolc év alatt óriási méreteket öltött.¹⁰³ Az erőszak alkalmazását igazolja, hogy az unitárius vallásról kitértek száma 94-gyel több mint az arra betérteké, vagyis nemcsak görög katolikus és -keleti vallásúak, hanem unitáriusok is áttértek a két „román felekezetre.” Mindez pedig éppen a század eleji vállalási mobilitás tükrében tűnik ellentmondásosnak a természetes folyamatokkal szemben, és csupán az erőszakos románosítással magyarázható.

Unitárius vallásból kitértek	1919-ig		1919–1928		1928-tól 1936-ig	
	Görög - keletibe	Görög - katolikusba	Görög - keletibe	Görög - katolikusba	Görög - keletibe	Görög - katolikusba
Abásfalva						40
Homoródalmás						216
Homoródkarácsonyfalva						3
Homoródkeményfalva						16
Homoródszentmárton						38
Homoródszentpál						2
Gyepes						1
Székelyderzs						2
Székelyudvarhely					2	
Vargyas	7				20	
Városfalva						1
Összesen	7				22	319
	348					

Unitárius vallásra áttértek	1813-tól 1919-ig		1919–1928		1928-tól 1936-ig	
	Görög - keletiből	Görög - katolikusból	Görög - keletiből	Görög - katolikusból	Görög - keletiből	Görög - katolikusból
Abásfalva		8		7		
Homoródalmás		71		54		9
Homoródkarácsonyfalva				1		
Homoródkeményfalva		7		1		3
Homoródszentmárton		11		4		
Homoródújfalva	1	2		1		1
Gyepes						
Oklánd ¹⁰⁴						1
Vargyas						2
Összesen	71	99		67		14
	254					

*Kimutatás az EKT 1936. július 2-án kelt 896/1936 számú köriratára beérkezett jelentések alapján.*¹⁰⁵

103 UEGYLvt. Vü. L. 24/537/1937; UEGYLvt. Vü. L. 43/537/1937; Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș (továbbiakban ANDJ Mureș). Fond: Protopopiatul greco-catolic. nr. inv. 125. dos. 1753. 11-12.

104 126 törvénytelenül áttért görög katolikusról az Unitárius Egyház önkéntesen lemondott az 1934 áprilisában létrejött egyezés alapján. Ezek nem szerepelnek a kimutatásban.

105 UEGYLvt. Vü. L. 40/896/1936

Mintegy zárójelben megjegyzendő, hogy 1937. március 16-án 537/1937. szám alatt az egyház unitárius vallásra történő vissza- (Homoródalmás) és áttérés (Nagyajta) állami hatóságok általi megtagadása ellen az egyház külön beadványt intézett a vallásügyi miniszterhez, kérve a kérdéses esetek helyszíni kivizsgálását, sérelmek orvoslását és a törvénysértők felelősségre vonását.¹⁰⁶ A megkeresésre azonban nem érkezett válasz.

1937-ben egyházi szinten az erőszakos térítések elérték Maros megye egyházközségeit is. Az alkalmazott módszerek hasonlóak a Homoród mentén alkalmazottakkal,¹⁰⁷ bár forrásaink arról tanúskodnak, hogy az ellenállás nem volt olyan erős, és az anyagi előnyökhöz juttatás és megfélemlítés módszere gyors eredményekhez vezetett. Első lépcsőben először itt is a román származású személyeket célozták meg, de a már alkalmazott forgatókönyv szerint ezt követte természetesen a magyar származásúak áttérítésének szakasza. A térítést végzők is ugyanazok: állami közigazgatási szervek és az egyházi tisztviselők.¹⁰⁸

Az EKT 1937 májusában kiküldött köriratára beérkezett jelentések szerint az év folyamán 124-en tértek ki az egyházból valamilyen kényszerítő tényező nyomán. A kimutatás tanúsága szerint leghatékonyabbnak az egzisztenciát fenyegető nyomásgyakorlás módszere bizonyult, amelyeket fenytésekkel, zaklatásokkal és anyagi előnyök kecsegtetésével támogattak. Ekkorra már az akció első szakasza lezárult, és a román felmenőkkel rendelkezők nagy többsége áttért a görög katolikus és -keleti vallásra. Ezzel magyarázhatjuk, hogy a Homoród menti egyházközségek közül csupán Homoródkeményfalva és Homoródszentmárton szerepel a kimutatásban, és hogy a kitérők száma sem annyira nagy.

Egyházközség	Unitárius Egyházból kiléptettek száma	Kilépés oka	Megjegyzések
Bethlenszentmiklós	1	Állásszerzés	
Dicsőszentmárton	2	Állásszerzés	Dicsőszentmártonban tartózkodó, Bözödújfaluhoz tartozó lány a város orvosánál szolgál (?)

106 Uo. Vü. L. 43/537/1937

107 „[...] Troița községben felhívták a magyar híveket a jegyzői irodába, ahol nyilatkozatot akartak velük aláírtani, amely szerint áttérnek a gör[ög]. kat[olikus]. és gör[ög]. keleti vallásra. [...] A hadiözvegyeket illetményeik megvonásával, másokat pedig az országból való kiutasítással fenyegettek meg, ha nem tesznek eleget a felhívásnak.” *Magyar Szó* 1937. XI. évf. 75. sz.

108 UEGYLvt. Vü. L. 44a/719/1937 (12/1937 számú lelkészi jelentés) „[...] Tolan Vinte jegyző, Luca Josif csendőrmester, Cretu Emil gör[ög]. kat[olikus]. lelkész, Tursu Alexandru és Coros M. állami tanítók házról házra jártak, hogy aláírassák a nyilatkozatokat.”

Gagy	1	Ismeretlen	
Kükküllőszárd	5	Kényszerítve zaklatások, fenyegetések által	1935-ben térítették át, de csak 1937-ben értesítik a papot. Visszatérésüket nem engedélyezték
Homoródkeményfalva	1 (+3 gyermek)	Állászerzés	
Homoródszentmárton	3	Férjét mentesíték a katonai szolgálat alól	Enyhébb büntetés a görög katolikus templomból történő lopás miatt
Mezőségi-szórvány	3	Kényszerítve	Ebből 2 nő önkéntesen, házasság révén tér ki
Nagyajta	2		Pap szerint „földhözragadt, szegény lelkek, akik könnyen befolyásolhatók”.
Nyáradgálfalva	35	Anyagi előnyök ígérete	
Nyárádszentmárton	2	Állászerzés	
Nyomát	23	Fenyítés és anyagi előnyök ígérete	
Székelyerdsz	1	Társadalmi érvényesülés	Román származású, 1838-ban házasodott be
Székelyerudvarhely	2	Állásmegőrzés	Ebből 1 személy Bukarestben házasság révén
Szentháromság	16 (+17 kiskorú gyermek)	Kényszer és félrevezetés	8 (+12 gyermek) vissza akar térni, de csak kettőnek engedélyezik
Sepsiszentgyörgy	4 (+2 kiskorú)	Állászerzés és megőrzés	
Sepsiszentkirály	1	Állászerzés	
Összesen	102 (124)		3 esetben önkéntesen házasság révén, 3 esetben nem bizonyítható konkrétan a kényszerítés

*EKT 686/1937. számú köriratára érkezett jelentések alapján*¹⁰⁹

Komolyabb kísérlet az erőszakos térítések beszüntetésére és megsemmisítésére forrásaink szerint csupán Szentháromságon történt. Itt a három magyar felekezet képviselői által március 30-án tartott helyszíni vizsgálat alapján készített panaszíratot március 31-én (Jaross Béla katolikus prélátus-plébános, Antal János helybeli katolikus lelkész, Halmágyi János unitárius esperes, Pap Gyula helybeli unitárius lelkész és Fekete Gyula unitárius körü felügyelő gondnok, Magyar Párt titkára) küldöttségileg nyújtották át Maros megye prefektusának, aki az eset azonnali kivizsgálására tett ígéretet.¹¹⁰ Kérvényükben a vétkesek felelősségre vonását, az esetek kivizsgálását és a vallásszabadság gyakorlásának biztosítását kérték.¹¹¹ Az április 2-án, alprefektus által végzett vizsgálat azonban arra a következtetésre jutott, hogy a szóban forgó személyek önszántukból, senki által sem kényszerítve

¹⁰⁹ UEGYLvt. Vü. L. 44/ad 686/1937

¹¹⁰ *Magyar Szó* 1937. XI. évf. 75. sz.. 200 személyt térítették át, ebből 172 a katolikus felekezethez tartozott.

¹¹¹ Uo. v. UEGYLvt. UEGYLvt. 44 a/719/1937

írták alá az áttérési nyilatkozatokat, következésképpen az egyházi képviselők által megvádolt tisztviselőket nem terheli semmiféle vétség. Ennek alapján az ügyet a prefektus a *Magyar Szó*ban is közölt 9217/1937 számú közleményében lezártak nyilvánította.¹¹²

1938-ra úgy tűnik, hogy az erőszakos térítés veszített intenzitásából. Ebből az évből ugyanis mindössze a következő áttérésekről van tudomásunk: Homoródkeményfalván 1 személy (+2 gyermek),¹¹³ Nyárádszentmártonban 3 (+6 gyermek) személy.¹¹⁴

Az utolsó híradás erőszakos térítésről 1939. május 21-i keltezéssel Homoródkeményfalváról származik, ahol az oklándi jegyző egy asszonyt és fiát önkényesen írt át görög katolikusnak.¹¹⁵ Az esetet november 16-án kelt leiratukban a vallásügyi miniszterrel is ismertették,¹¹⁶ de az erre 1940. február 13-án megfogalmazott válasz egyértelműen világossá tette, hogy a kormány mindenféle jogorvoslattól elzárkózott, sőt szankciókat is kilátásba helyezett a jogsértést jelentő Kiss Jenő lelkész ellen: „[...] megállapított, hogy Godra Mária és fia János Homoródkeményfalva községből, önkéntesen tértek át az unitárius vallásról a görög katolikusra, a közigazgatási szervek kényszerítése nélkül. [...] ugyanakkor felhívjuk Kiss Jenő lelkész figyelmét, hogy ne tegyen hasonló jellegű feljelentéseket, mert a minisztériumnak jogában áll szigorúan büntetni őt.”¹¹⁷

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az egyház eleve kudarcra ítélt harcot folytatott, midőn a hivatalos állampolitikával igyekezett szembemenni, és azzal szemben jogorvoslatot kivívni. Az, hogy több mint egy évtizedig egyetlen sérelmezett esetet sem sikerült orvosolni annak bizonyítéka, hogy az állam következetesen kitarzott homogenizációs politikája mellett.

112 *Magyar Szó* 1937. XI. évf. 77. sz.

113 UEGYLVt. Vü. L. A férj csak úgy tarthatja meg állását, ha felesége áttér.

114 Uo. Vü. L. 51/767/1938 A férj a görög katolikus pap vincellérje, felesége áttér. Egy másik asszony férje görög katolikus, és „családi okokból” tért át.; UEGYLVt. Vü. L. 52/1472/1938 Állásért cserében tért át görög katolikusnak.

115 Uo. 47/ ad 910/1937

116 Uo. 47/910/1937

117 Uo. 49/398/1940 A minisztérium helyszíni szemlét is tartott az egyház értesítése nélkül. Május 31-én az egyház sajnálatát fejezte ki emiatt és hangsúlyozta, hogy az érintett írásban is elismerte, hogy kényszer hatása alatt írta alá az áttérési nyilatkozatot.; UEGYLVt. Vü. L. 49/398/1940 „[...] s-a constatat că femeia Godra Maria și fiul ei Ioan din comuna Comănești au trecut de la religia unitariană la cea greco-catolică de bună voie și fără vreo constrângere interesată din partea organelor administrative. [...] Totodată se va atrage atenția preotului Eugen Kiss să nu mai dea naștere la asemenea denunțuri, căci ministerul este în drept a-i aplica sancțiuni severe.”

E politika mérlege tíz évre nézve két eltérő számadatban mérhető. Ha számításainkat az ad 2091/1936. és 686/1937 sz. köriratokra érkezett jelentések alapján végezzük (az önkéntes áttéréseket nem számítottuk ide), melyeket Homoródalmás, Nyáradgálfalva és Vargyas esetében véglegesnek tekinthető adatokkal helyettesítünk, akkor ez a szám 612. Ennek azonban ennél nagyobbnak kellett lennie, tekintettel arra, hogy nem minden lelkész küldött kimutatást az egyházközségében történt esetleges kitérésekről. Így például Felsőrákoson, bár semmilyen jelzés nem érkezett Kolozsvárra a helyi unitárius egyházközségtől, a *Glas*-ban arról olvashattunk, hogy 1935-ben 120-an tértek át a görögkeleti egyházba.¹¹⁸ Ha tehát ezeket a híveket is számításba vesszük, akkor az Unitárius Egyházból kitérték száma 732-re emelkedik.

Egy másik számításunk, amely a főtanácsi jegyzőkönyvekben található adatokra támaszkodik, közelebb áll a végleges és valós adatokhoz. Mivel 1935-ig nem tüntették fel az Unitárius Egyházba belépők felekezetét, ezért 1934 végéig az EKT 2091/1936 számú körlevelében található adatokat összesítettük, amelyekhez hozzáadtuk az 1935.,¹¹⁹ 1936.,¹²⁰ 1937.,¹²¹ 1938.¹²² és 1939.¹²³ évi görög katolikus és -keleti áttérők számát. Az így kapott összeg szerint az egyházból kilépők száma 867.¹²⁴

Térítési technikák, módszerek

Románia 1923. évi alkotmányának első paragrafusa szerint: „A román királyság egységes és oszthatatlan nemzeti állam.”¹²⁵ Az ország demográfiai viszonyai és az alkotmányosan deklarált elv között azonban összeegyeztethetetlen ellentmondás feszült egymásnak, mivel Románia lakosságának jelentős hányadát kisebbségek alkották. Az alkotmányban megfogalmazott és rögzített nemzetpolitikai irányelvet azonban minden kormány és párt, politikai színezettől függetlenül, magáévá tette, és mindent elkövetett annak mielőbbi megvalósításáért. Így vehette kezdetét az az erőszakos és agresszív elrománosító politika, melyet a nemzeti kizárólagosságra való törek-

118 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1936. VI. évf. 184. sz. 22.

119 Ft. jkv. 1936. december 13-15. 31.

120 Ft. jkv. 1938. január 16-17. 32.

121 Ft. jkv. 1938. október 2-4. 33.

122 Ft. jkv. 1939. december 3-5. 26.

123 Ft. jkv. 1941. június 9. 25.

124 Ebből 570 a görög katolikus, 297 pedig a görögkeleti egyházba tért át.

125 *Magyar Kisebbség*. 1995. I. évf. 2. sz. 81.

vés és etnikai intolerancia jellemzett.¹²⁶ Az elsősorban magyar kisebbség ellen irányuló támadás gazdasági, kulturális, vallási és politikai síkon zajlott, térítési technikák és eszközök széles skálájának alkalmazásával. Hatékony segítséget és kiindulási alapot nyújtott ebben a törvényalkotás eszköze, sorozatban fogadva el kisebbségeket súlyosan diszkrimináló törvényeket, rendeleteket (földbirtokreform-törvény, Anghelescu-féle iskolatörvények és rendeletek, nemzeti munkavédelmi törvény stb.).

A Székelyföldön alkalmazott technikákat módszerük alapján két nagy kategóriába csoportosítottuk: közvetettre és közvetlenre. Az első csoportba soroltuk azokat, amelyek gazdasági (bírságolás, adóterhek növelése, iparűzési engedély megvonása, anyagi előnyök biztosítása), egzisztenciális (nyelvvizsga, állásszerzés- vesztes, társadalmi ranglétrán való előrelépés lehetősége, mezőgazdasági munkálatok elvégzésének akadályoztatása, községi közmunkára rendelés), kulturális (vallásoktatás, istentiszteletek, állami ünnepek), etnikai hovatartozás (névelemzés, vérvétel) vonatkozásában jelentkeztek. Másodikba a fizikai, verbális és pszichikai agressziót.

Forrásaink tanúságai szerint az esetek döntő többségében először a verbális és pszichikai erőszakot alkalmazták, amit ellenszegülés esetén a beígért fenytések gyakorlatba ültetése követett. Ha pedig ez sem vezetett eredményre, akkor végső megoldásként a fizikai agresszióhoz folyamodtak. Voltak alkalmak, amikor ezeket a technikákat egyszerre, egyidőben alkalmazták.¹²⁷

a. Verbális és pszichikai erőszak

Mint azt már jeleztük, a verbális és pszichikai erőszak kiindulási alapja volt minden erőszakos térítésnek. A megfélemlítés leggyakrabban és nagy előszere-ttel alkalmazott technikája az állami tisztviselők elé idézés, kihallgatás és fe-

126 Cosarca György sepsiszentgyörgyi ügyvéd nyilatkozata a *Curentulban*, melyet az *Ellenzék* közölt le: „A Székelyföldön, Csík, Udvarhely, Háromszék vármegyében, a kisebbségi hivatalnokok azonnal elbocsátandók politikai vagy más egyéb érdemre való tekintet nélkül, azoknak a helye pedig kizárólagosan románokkal tölten-dő be. Kisebbségi ember eleve kizárandó minden állásból, legfeljebb alantas állásokra alkalmaztassanak.” *Ellenzék* 1934. LV. évf. 172. sz.; Ugyancsak az *Ellenzék* közli dr. Vasile N. Caparescu *A főtéri madárijesztő* című írását, amely a *Dacia Nouă*-ban jelent meg. „A főtéren, még a magyar uralom ideje óta, dacol a román közvéleménnyel Mátyás szobra. Minden józan eszű és hazafias érzelmű ember azt hitte volna, hogy Erdélynek a magyar megszállás alóli felszabadításával egyidőben eltűnik az ozsmány emlékmű is. Az általános demokrácia vezető köreinek hallatlan gyávasága és nemzeti érzésének elemi hiánya kellett, hogy a fészeg mozdulatú, tátott szájú, nevetséges figurák, amelyek a nevezetes Mátyás szobrot alkotják, még mindig gúnyt űzhessenek városunk szépérezékéből.” *Ellenzék* 1934. LV. évf. 180. sz.

127 UEGYLvt. Vü. L. 21/2407/1935

nyezetés volt. Homoródszentmártonban, miután két szülő a görög katolikus lelkesnél gyermekeik görög katolikus templomba kényszerítése ellen tiltakozott, a csendőrségen kötött ki, ahol négy óra hosszát tartó vattatásnak vetették alá.¹²⁸ A homoródalmási Csíki Sándort rövid idő alatt ötször idézték a csendőrségre, ahol „[...] a parancsnok azzal fenyegette, hogy összetöri a pofáját.”¹²⁹ Feleségét „[...] reggel korán még reggelizés előtt [...]”¹³⁰ ugyancsak a néhány kilométer távolságra levő lövétei csendőrségre kísérték „[...] és etlen, szomjan ott tartották estig.”¹³¹ Betegségére hivatkozva, kérte, engedjék főzze meg teáját a szomszéd-ba, mire a válasz az volt, hogy „[...] ha beteg vagy dögölj meg.”¹³²

E módszer hatékonyságát Simén Domokos 1935 decemberében írott jelentése is bizonyítja: „A terrorizált emberek lelkiállapotának jellemzéseken jegyzem meg, hogy ez a Kádár János megkért, hogy senkinek se mondjam el, hogy ő nálam járt panaszra, mert fél a csendőrségtől.”¹³³ Később fent nevezettet saját lakásáról kísértte el két csendőr a jegyzői irodára, ahol a jegyző, csendőr és román pap fenyegetései alatt (már ezt megelőzően a pap és jegyző megtorlásokat helyezett kilátásba, ha nem hajlandó áttérni) megtört, és aláírta az áttérési jegyzőkönyvet.¹³⁴

A törvényes jogok kisebbségekkel szembeni szelektív alkalmazásának hangsúlyozása, érvényesítése forrásaink szerint tudatosan követett cél volt, és a kiszemelt áldozatok demoralizálását, lelki megtörését szolgálta. Ennek megfelelően a lövétei csendőrmester figyelmeztette az ellenszegülőket, hogy „[...] a törvény csak papír. A csendőrség, ahol akarja, szemet hunyhat, de az ilyen kitartó magyaroknál azt is meglátja, ami nincs.”¹³⁵ Hogy nem volt sikertelen e módszer, azt a homoródalmási Kádár Pál esete bizonyítja. Simén szerint midőn áttérése körülményei felől érdeklődött, azt a választ kapta, hogy „[...] ő úgy látja, őket senki megvédeni nem tudja, sehol az igazságukat meg nem kapják, s ezért céltalannak látta a további állandó ellenkezést.”¹³⁶ Néhány sorral odébb pedig ő maga is arra a következtetésre jut, hogy „A zaklatottak belátták, hogy tehetetlenek vagyunk, hogy mindent büntetlenül elkövethetnek rajtunk s megtörik ellenálló erejük. Ma nem tudom, hogy egy bírósági ügyben a tárgyban hánynak lenne bátorsága tanús-

128 Uo.

129 Uo

130 Uo.

131 Uo.

132 Uo.

133 Uo. Vü. L. 31/24/1936

134 Uo. Vü. L. 31/63/1936

135 Uo.

136 Uo. Vü. L. 31/24/1936

zkodni, s maholnap jöhet a minisztériumi beígért vizsgálat is, a végleteleg terrorizált emberek nem mernek semmit elmondani.”¹³⁷

Hatékony volt a pszichikai nyomás azon formája is, melyről küküllősárdi forrásunk tesz említést, és amely szerint a térítésre kiszemelt személyeket éjjel is zaklatták, és különféle büntetésekkel, köztük a börtönével, fenyegettek.¹³⁸ Hasonló jellegű akcióról tudunk Nyárádgálfalváról, hol a helyi aljegyző csendőrök kíséretében kereste fel több éjszakán a kiszemelt áldozatot, és követelte az áttérési nyilatkozat aláírását.¹³⁹

Tartalmuknál fogva a fenyegetések szerteágazóak, és az esetek többségében egy személyt egyszerre többel is szembesítettek. Ennek megfelelően gyakran elhangzott kitoloncolást,¹⁴⁰ katonai besorozást vagy az alóli felmentést,¹⁴¹ bírságok kivetését, engedélyek megvonását kilátásba helyező fenyegetés.

b. Gazdasági jellegű nyomásgyakorlás

Zoltán Sándor homoródszentmártoni lelkész 1934. február 21-én kelt jelentésében arról számolt be, hogy egyházközségében a csendőrség „[...] egyre másra különböző címeken és ürügyekkel kihágási jegyzőkönyveket veszen fel a kiszemelt emberek ellen, betérjeszti a bírósághoz (amely úgy látszik, szintén be van véve a térítő társaságba) és aztán jönnek a 100-400 leig terjedő kihágási bírságolások.”¹⁴² Ennek megfelelően egyik hívét két hónap alatt nyolcszor büntették meg.¹⁴³ Homoródalmáson a térítésnek ellenálló Molnár Albertnéet élelmiszerral kereskedés címen 800 lejjelel bírságolták meg. Hasonló elbánásban részesültek különben azon személyek is, akik tanúkként jelentek meg az unitárius hitre át- vagy visszatérni szándékozók mellett, minek eredményeként ez utóbbiak nehezen vagy egyáltalán nem kaptak maguknak tanúkat.¹⁴⁴ Az adóterhek túlzott mértéke és az önkényes rekvirálások szintén olyan eszközök voltak, amelyeket hatásosan tudtak e politika szolgálatába állítani.¹⁴⁵

137 Uo.

138 Uo. Vül. L. 44/ad 686/1937

139 Nyárádgálfalvi Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban NyUELvt.) 1941. évi egyházközségi iratok.. lelt. sz. 187. 16, 17, 18, 19. f

140 Uo. Vü. L. 11/1044/1935, Vü. L. 1/603/1927

141 Uo. Vü. L. 3/ad 1581/1934

142 Uo. Vü. L. 24/1506/1935

143 Uo.

144 Uo. Vü. L. 31/2407/1935 Homoródalmáson a tanúkat „[...] kitámadta a csendőrség s a sánc, a trágya, a rendetlen hajtások címén eljárást indított ellenük s fejenként mintegy 500 leu bírságot kaptak.”

145 ANDJ Mureş. Protopopiatul greco-catolic. Târgu Mureş, nr. inv. 125. dos. 1753. 11-12. f.

Nyárádgálfalván előfordult, hogy az adót kifizető személy lakásán is rekviráltak foglalmi jegyzőkönyv kiállítása nélkül. Sok esetben az emberek távollétében törtek be azok házaiba, és foglaltak le tárgyakat jegyzőkönyv felvétele nélkül, melyeket aztán később megrongált állapotban szolgáltak vissza.¹⁴⁶ Meglehetősen morbid és kirívó eset Ráduly Mihály tizenöt éves vakbélműtétre váró fiatalé, aki számára ingyenes beavatkozást és kezelést ígértek abban az esetben, ha áttér a görög katolikus vallásra (Az ajánlatot Ráduly elutasította).¹⁴⁷ Anyagi vonzatú tömeges méretű áttérésekről tudunk Nyárádgálfalván és Nyomáton. Az előbbiben 35 unitárius cigány, az utóbbiban 23 román származású egyén tért át miután földet, pénzt, gépeket ígértek az áttérés ellenében.¹⁴⁸ Nyomát esetében ehhez fenyítés társult, miszerint akik nem hajlandók áttérni, azok semmiféle foglalkozáshoz, elhelyezéshez nem juthatnak.

A magyarság államilag is irányított gazdasági elszegényítése (lásd adópolitika¹⁴⁹ vagy a fenti eseteket is) komoly kényszerítő erőt jelentett, tekintettel, hogy az elszegényedés az egyén egzisztenciáját fenyegette. 1935-ben az *Ellenzék* a magyarság gazdasági és műveltségi helyzetének felmérésére körkérdezt intézett a Magyar Párt megyei tagozataihoz. Január 8-i számában a máramarosi és nagyküüllői tagozatokból beérkezett jelentések eredményeit közölte. Ezek szerint a két megye magyarságának gazdasági helyzete rossz. „Legszomorúbb jelenség – áll a máramarosi tagozat vezetőjének beszámolójában –, hogy a színmagyar családok tagjai ezen a vidéken igen gyakori esetben térnek a görögkeleti hitre.” a gazdasági nyomor enyhítése céljából. Véleménye, hogy nem csak a szórványosodás, a csekély lélekszám a veszély, „[...] hanem a nyomor, mely az elnemzetietlenítés legnagyobb előmunkása.”¹⁵⁰ Nem véletlen tehát, hogy igen magas azok száma, akik az anyagi ellehetetlenedés elkerülése végett egzisztenciális megfontolásból hagyták el hitüket.

c. Egzisztenciát veszélyeztető nyomásgyakorlás

Előszeretettel alkalmazott eljárás volt, hogy termény-betakarítás idején a „kiszemelt áldozatokat” csendőri karhatalom segítségével kényszerítették közmunka végzésére, ami egy agrárjellegű társadalomban a lét elleni támadásként értelmezhető. Cséplés idején pedig formai okokra (szűk az udvar, az épületek

146 UEGYLVt. Vü. L. 44 b/ 1688/1937

147 Uo. Vü. L. 18/758/1935

148 Uo. Vü. L. 44/73/1937, UEGYLVt. Vü. L. 44/40/1937

149 Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940.*

Pro-Print. Csíkszereda, 2002. 267-298.

150 *Ellenzék* 1935. LVI. évf. 15. sz.

közel vannak a géphez, a szalmát nem lehet az épülettől száz méter távolságra hordani stb.) hivatkozva tiltották meg a cséplési munkálatok megkezdését.¹⁵¹

Egy másik hatékony és gyakran alkalmazott módszer a nyelvvizsga, amely elsősorban az állami hivatalokat betöltő személyeket érintette és amely közvetve szintén az érintett egyén egzisztenciáját fenyegette. Egy nevét és lakhelyét eltitkoló erdőőr vallomása szerint kétszeri sikeres román nyelvvizsgálója után is újabb vizsgára állították. Felettese négy szemkört már felszólította, hogy térjen át a görögkeleti vallásra, de mivel ezt visszautasította, attól tart, hogy valamiféle ürügygel (nyelvvizsgáéval) eltávolíthatják állásából.¹⁵² Sepsiszentgyörgyön két tisztviselőt a vizsgát megelőzően a prefektus személyesen figyelmeztett, hogy „[...] jó lenne, ha az ort[odox] vallásra térnének át, de [a] világért sem kényszeríti őket.”¹⁵³ Vizsga után, ugyancsak a prefektus megbízásából, a vizsgáztató bizottságban helyet kapó főszolgabíró figyelmeztette őket, hogy „[...] a vizsgai érdemjegyek nagyon gyengék, s a bukástól csak úgy menekülhetnek, ha ortodoxok lesznek.”¹⁵⁴ Hogy a hatékony kényszerítő technikák csoportjába tartozott a nyelvvizsga, arra bizonyíték lehet Balázs András esperes november 11-én kelt jelentése. Ebben a nyelvvizsga előidézte általános pánikhangulatról számolt be: „Három inspector járja az iskolákat, hogy személyesen győződjék meg a tanítók nyelvtudásáról, a növendékek román tudásáról [...]. A tanítókon általános rémület vett erőt. Családi életüket féltve teljes félrevonulásban élnek, jobban mondván remegnek. Az iskolában nem tudnak tanítani se a folytonos félelem miatt. Az egyházi élettől el vannak tiltva. A családi életük örökös aggodalom.”¹⁵⁵

Szép számban találunk utalásokat arra vonatkozóan is, hogy az állami állásban maradás egyetlen feltétele a vallási hovatartozás, nem pedig a szakmai rátermettség volt.¹⁵⁶ Hasonló mechanizmus alapján működött az állásszerzés is. A „román vallá-

151 UEGYLvt. Vü. L. 24/1056/1935 Zoltán Sándor homoródszentmártoni lelkész EKT-hoz intézett jelentése. „A másik térítési eszköz a községi közmunkára kirendelés. Mikor a legsürgősebb gazdasági munkával vannak elfoglalva (aratás, hordás, cséplés), hajtják közmunkára csendőri karhatalom igénybevételével. A legújabb trükk: nem engedik, hogy csépeljenek. Mikor már a cséplést megkezdte valamelyik ember, megjelenik a csendőr, a jegyző, s megállíttatják a gépet, beszüntetik, megtiltják a cséplést, mert az udvar szűk, az épületek közel vannak a géphez, a szalmát nem lehet az épületektől 100 m. távolságra hordani s. i[gy]. t[ovább].”; „1935 augusztus 26-án [László Mózes homoródszentmártoni lakós] elvitte udvarába a cséplőgépet, a minden előkészületet megtett cséplésre. Ekkor megjelent a csendőrség, a gépet kiharancsolta az udvarból azzal az indoklással, hogy »ilyen irredentának nem szabad csépelnie.«” Uo. Vü. L. 30/2013/1935 Részlet az 1935. november 5-én kelt vallásügyi miniszterhez intézett memorandumból.

152 Uo. Vü. L. 1/603/1927

153 Uo. Vü. L. 3/ad 1581/1934

154 Uo.

155 Uo. Vü. L. 10/2067/1934

156 Uo. Vü. L. 3/ad 1581/1934

sokra” való áttérés az áhított álláshoz jutás első állomása, legfontosabb előfeltétele volt¹⁵⁷ (Bethlenszentmiklós,¹⁵⁸ Dicsőszentmárton,¹⁵⁹ Homoródkeményfalva,¹⁶⁰ Nyárádszentmárton,¹⁶¹ Sepsiszentgyörgy,¹⁶² Sepsiszentkirály,¹⁶³ Székelyudvarhely,¹⁶⁴ Szászváros,¹⁶⁵ Aranyosgyéres¹⁶⁶). Ezt a módszert már jórészt magyar származású egyénekek szemben alkalmazták, meglehetősen gyakran és nagy hatáskokkal¹⁶⁷ (lásd az alábbi táblázatot), ahol nem lehetett geneológiai okokra hivatkozni. Az EKT 686/1937. számú köriratára érkezett jelentések adatai erről tanúskodnak, hiszen az érintettek közül mindössze egy személy volt román származású.¹⁶⁸ Kimutatásunk egyértelműen jelzi azt is, hogy a harmincas évek második felében véget ért a visszaramánosítás és elkezdődött az elrománosító offenzív szakasz, amelyben az egzisztenciálisan fenyegetett csoportokat célozták meg elsősorban.

Egyházközség	Unitárius egyházból kiléptettek száma	Kitérés oka	Megjegyzések
Bethlenszentmiklós	1	Állásszerzés	
Dicsőszentmárton	1	Állásszerzés	
Gagy	1	Ismeretlen	
Küküllőszárd	21 (2 család)	Kényszerítve zaklatások, fenyegetések által	Visszatérésüket nem engedélyezik
Homoródkeményfalva	1 (+3 gyermek)	Állásszerzés	
Homoródszentmárton	2	Állásszerzés	
Mezőségi-szórvány	1	Kényszerítve	2 nő még kitér, de önkéntesen, házasság révén
Nagyajta	2		Pap szerint „földhözragadt, szegény lelkek, akik könnyen befolyásolhatók”.
Nyárádgálfalva	35	Anyagi előnyök ígérete	
Nyárádszentmárton	2	Állásszerzés	
Nyomát	23	Fenyítés és anyagi előnyök ígérete	
Székelyderzs	1	Társadalmi érvényesülés	Római származású, 1838-ban házasodott be
Székelyudvarhely	1	Állásmegőrzés	
Szenháromság	33	Kényszer és félrevezetés	19 vissza akart térni, de csak kettőnek engedélyezték
Sepsiszentgyörgy	4 (+2 kiskorú)	Állásszerzés és megőrzés	
Sepsiszentkirály	1	Állásszerzés	

157 Uo.

158 Uo. Vü. L. 44/ad 686/1937

159 Uo.

160 Uo.

161 Uo.

162 Uo.

163 Uo.

164 Uo. Vü. L. 44/ad 686/1937

165 Uo. Vü. L. 3/ad 1581/1934

166 Uo. Vü. L. 30a/ad 2091/1935

167 „Nem ritka eset a napi események krónikájában [kiemelés általunk], hogy a mindennapi kenyérért egész múltját meg kell tagadnia az embernek.” *Ellenzék* 1935. LVI. évf. 27. sz.

168 UEGYVt. Vü. L. 44/686/1944

d. Kulturális jellegű nyomásgyakorlás

Forrásaink többször is említést tesznek arra vonatkozóan, hogy állami ünnepek alkalmával az unitárius felekezetű diákokat görögkeleti vagy görög katolikus templomba vezették az állami iskolák tanítói vagy lelkészek. Abásfalván az állami iskolába beírt 61 tanuló közül 42 az unitárius felekezet-hez tartozott. A homoródszentmártoni görög katolikus lelkész Suciú Petru szerint azonban ezekből mindössze kilenc magyar nemzetiségű. Ennek megfelelően Szent Demeter napján az önkényesen általa románoknak nyilvánított unitárius gyermekeket a helyi görög katolikus templomba vitte.¹⁶⁹ Ugyanitt két unitárius növendéket, kiknek apjuk görög katolikus hitre tért, az unitárius hittanóráról kivezette.¹⁷⁰ Székelyén, Homoródszentmártonban, szintén úgy rendelkezett, hogy a román származású unitárius diákok számára állami ünnepek alkalmával kötelező a görög katolikus istentiszteleten való részvétel.¹⁷¹ Homoródkeményfalván templom hiányában az iskolában tartottak görög katolikus istentiszteletet a gyermekeknek.¹⁷² Ugyanitt az állami iskola tanítója a román nemzeti ünnepek alkalmával, unitárius diákjait rendszeresen az abásfalvi görög katolikus templomba vezette, és felsőbb rendeletre hivatkozott tette igazolására.¹⁷³ Homoródmáson, Nagyajtán és Vargyason a román származásúaknak nyilvánított tanulókat az állami elemi iskolák igazgatói görögkeleti vagy görög katolikus hittanórákra kötelezték. Vargyason maga a görögkeleti lelkész szedte össze a román származásúaknak nyilvánított gyermekeket, és vezette el hittanórára.¹⁷⁴

Ebbe a kategóriába soroltuk az anyanyelv elleni támadásokat is, amelyek színtere az iskola volt, szenvedő alanyai pedig a gyermekek. Homoródkeményfalvából,¹⁷⁵ Homoródszentmártonból is vannak jelentések, melyek arról tudósítanak, hogy a magyarul beszélő gyermekeket megverték.

Az áttértendő személyek lélekszámát a névelemzés technikájának alkalmazásával igyekeztek bővíteni. Erre azért volt szükség, mert a román származású személyek kis száma határt szabott az elrománosító akciónak, ami azonban azt jelentette, hogy továbbra is fennmaradtak volna a román-ság számára kedvezően székelyföldi etnikai arányok. Névelemzést tehát ott

169 Uo. Vü. L. 8/2048/1934,

170 Uo.

171 Uo.

172 Uo. 1/603/1927

173 Uo. 28/1925/1935

174 Ft. jkv. december 13-15. 48-49.

175 UEGYLvt. Vü. L. 13/389/1935

alkalmazták, ahol kevés vagy egyáltalán nem volt román származású lakos (pl. Gyepes) és ahol eljutottak a fent már említett határokig. Ez által ugyanis lehetőség nyílt a tömeges méretű térítésekre, és arra, hogy elvileg szinte mindenkit románnak lehetett nyilvánítani, aki a kiszemeltek listájára került. A névelemzések kapcsán kijelenthetjük, hogy az teljesen önkényesen történt, és mindenféle nyelvészeti logikát mellőzött. Így történhetett meg, hogy a Bencze, Csala, Gergely, Kádár, Dombi, Kerekes, Kovács, László, Molnár, Simén, Szabó, Timár, Vass, Deák, Lőrincz, Mihály, Szabó, Gál, Beke, Cseke, Sándor, Csoma, Dimény, Szócs, Boros, Buzogány, Czire, Kelemen (Căliman), Budai, Török (Turen), Péterfi, Sipos, Hadnagy, Faluvégi, Dósa neveket automatikusan románoknak nyilvánították (Homoródszentmárton, Homoródkeményfalva, Gyepes, Abásfalva, Fiafalva, Szentháromság, Csokfalva).¹⁷⁶ E módszer infantilizmusát mutatja, hogy az egyértelmű szerb nemzetiségre, eredetre utaló Rácz nevet is románnak nyilvánították. A névelemzések sok esetben a groteszk határán is túlléptek. Gyepesben a szabad székely családból származó Lászlókat az alapján nyilvánította román származásúnak a főbíró, hogy az udvarhelyi görög katolikus esperes neve is László. Az nem jelentett semmit, hogy a beidézett egyik őse adományozott paplakot 1639-ben a helyi unitárius egyházközségnek, és hogy felmenői között akadtak esperesek, királybírák, jegyzők, tanárok, ügyvédek, valamint az sem, hogy az érintett határozottan tiltakozott románnak nyilvánítása ellen.¹⁷⁷ (A nemzetiség és vallás megváltásának szabadsága tehát ismeretlen fogalom volt a román hatóságok számára.) Abásfalván pedig az 59 tanköteles diákból 50-et románnak nyilvánítottak, miután a Deák, Dimény, Gergely, László, Molnár, Szabó, Szócs neveket névelemzés alapján románnak mondták ki.¹⁷⁸

A románosító politika során súlyosan sérült az egyház autonómiája is. Keményfalván például az állami tanító az egyházi szertartásrendbe való beleszólási jogát is magának vindikálta, midőn „eltiltotta a növendékeket a konfirmációtól.”¹⁷⁹ Mint azt már fennebb írtuk, Oklándon pedig miniszteri rendelettel szabályozták, hogy ki látogathatja az unitárius istentiszteleteket, és kiknek nyújthat szolgáltatásokat az egyház.

176 Uo.; UEGYLvt. Vü. L. 3/ad 1581/1934; UEGYLvt. Vü. L. 1/603/1927 (19/1935 sz. lelkészi jelentés); ANDJ Mureş. Parohia greco-catolică Troița, nr. inv. 448. dos. 53. 93. f.

177 UEGYLvt. Vü. L. 1/603/1927

178 Uo. Vü. L. 1/603/1927

179 Uo. Vü. L. 13/389/1935

e. Fizikai erőszak

Mivel az ellenállás igen jelentős volt,¹⁸⁰ és sokan még a közvetett nyomás hatására sem voltak hajlandók lemondani unitárius hitükről, a hatóságok igen gyakran folyamodtak fizikai erőszakhoz, amely a már lelkileg „megpuhított” emberek ellenállását is megtörte. Simén Domokos EKT-hoz írott jelentésében arról számolt be, hogy az „[...] egyik legerősebb presbiterem is, a veréstől való féltében, megalázkodva fut a gör[ög]. kat[olikus]. lelkészhez.”¹⁸¹

A testi sértés alól semmilyen felmentő körülmény nem volt. Kortól, nemtől, testi fogyatékoságtól függetlenül alkalmazták, ahol szükségesnek találták. A fél lábára hadirokkant homoródalmási Fekete Istvánt például, miután nem volt hajlandó visszavonni visszatérési szándékát, a csendőr „[...] pofon ütötte és öklével többször egymás után az oldalába ütött.”¹⁸² Az unitárius vallásra fiával visszatérni óhajtó homoródalmási Deák Györgyöt a lövétei csendőrőrmester „[...] csúnyán káromkodva, egymásután ötször pofon ütötte, meglökdöste és leköpdöste, hiszen bírt vele, mert 67 éves, beteg öregember.”¹⁸³ Távozása után a pincében fogvatartott fiát szintén megverték. Vaszi Miklóst (Homoródalmás) miután „nagyon megverték”, azt az ígéretet kapta a homoródalmási paptól, hogyha áttér, nem esik többé bántódása.¹⁸⁴ László Mózes homoródszentmártoni lakost, miután megtagadta az áttérést, a jegyzői irodában botokkal verték és rugdosták meg a csendőrök.¹⁸⁵ Hasonló módszerek alkalmazásáról tudunk még a homoródkeményfalvi,¹⁸⁶ vargyasi,¹⁸⁷ abásfalvi¹⁸⁸ térítések esetében is.

f. Adminisztratív módszerek

Fentiekén kívül alkalmaztak még egy módszert, amely adminisztratív jellegű volt, és abban állt, hogy az érintett személyt, miután románnak nyilvánították, minden további nélkül, önkényesen átírták az anyakönyvi hiva-

180 Homoródszentmártonban például 27 személyből 24 csak az alkalmazott erőszak hatására volt hajlandó vallását megváltoztatni. UEGYLvt. Vü. L. 30/2013/1935

181 Uo. Vü. L. 31/63/1936

182 Uo. Vü. L. 31/2407/1934

183 Uo. 31/63/1936 (406/1935)

184 Uo. 30/2013/1935

185 Uo.

186 Uo.

187 Uo.

188 Uo. Vü. L. 11/1044/1935

talokban görögkeleti vagy görög katolikus vallásúnak.¹⁸⁹ Homoródalmáson a helyi adminisztráció önkénye addig ment, hogy egy 1926 és 1940 között Brassóban tartózkodó helybeli lakost is átírtak görög keleti vallásúnak.¹⁹⁰ Sorbán Mihály 1942 augusztusában tett nyilatkozata szerint „[...] az áttérő felek csak igen kevés esetben jelentkeztek nálam áttérési szándékuk bejelentésével. Legtöbb esetben a községi jegyzőnek vagy a román papnak, esetleg a csendőrségnek jelentették be szándékukat, s én csak a felvett jegyzőkönyvet láttam, amit a községi jegyző úr adott elem aláírás végett [...]”¹⁹¹ Ez a nyilatkozat is markánsan bizonyítja, hogy az átírások legtöbbször önkényesen történtek, függetlenül attól, hogy az érintett fél beleegyezését adta-e vagy sem, hiszen a nyilatkozatokat nem személyesen mutatták be a jegyzőkönyvi hivatalban, így pedig könnyen megoldható volt, hogy az áttérést megtagadókat is görög katolikusnak jegyezték be. Az önkényes átírásokon kívül Szentháromság vonatkozásában találkozni olyan esettel (vegyes házasságok), amikor a görög katolikus anyát unitáriusnak jegyezték be az állami anyakönyvbe. Ennek lényege az volt, hogy ezt követően a görög katolikus hitre kvázi visszatérő édesanya kérvényezte egyúttal unitárius gyermeke felvételét is. Így aztán ez a technika látszólagosan teljesen önkéntes vonást kölcsönzött a hasonló jellegű áttéréseknek.¹⁹²

Az áttérítés menetrendje

A menetrendet illetően már szóltunk arról, hogy azt két lépcsőben törekedtek megvalósítani. Első fokon az asszimilálódott románság elkülönítését tűzték ki célul, hogy aztán annak befejeztével a székely lakosság elrománosításának szakaszába léphessenek. A marosszentannai csendőrparancsnok jelentésében például arról számolt be, hogy április és július között a művelési körzetében eső szintiszta magyar (curată ungurească) Udvarfalva községben két személyt sikerült görög katolikus hitre téríteni. Néhány sorral alább pe-

189 „Alulírott Gecző Dénes homoródalmási lakós, ezennel kijelentem, hogy bár engem az 1935-1936-os években az akkori itteni görög katolikus lelkész és az akkori jegyző, Ferenczi László többször is akartak rávenni, hogy az unitárius vallásról térjek át a görög katolikus vallásra, az áttérést soha meg nem tettem, arról semmifele iratot nem adtam, mégis [az] 1940. évben megdöbbenéssel értesültem arról, hogy 1936. évben engem Ferenczi László jegyző úr átírt a görög katolikus vallásra. Kijelentem, hogy én soha nem kértem erre, erre beleegyezésemet sem adtam s így tehát akaratom és tudtomon kívül követte el velem ezt a törvényteleniséget. HUELvt. X. 1940-1945. leltári szám 19/III. 161. f.

190 Uo. 160. f.

191 Uo. 159. f.

192 UEGYLVt. Vü. L. 44a/717/1937

dig arról dicsekedett, hogy e szintiszta magyar faluban templomhelyet is sikerült kikényszeríteni az építendő templom helyére, amely által vissza lehet téríteni (és itt ütközik ellentmondásba magával, de úgy látszik őt ez nem zavarja) a tiszta román nevű (numele curat românesc) lakosokat, akiket a helybeli református pap és a magyar tömeg magyarosított el.¹⁹³ Ugyanitt írta, hogy a marosszentannai jegyzővel karöltve „[...] szakadatlanul dolgozni fogunk a református papok által folytatott propaganda leküzdéséért, a román vallásra való áttérésre buzdítjuk a lakosokat, különösképpen azokat, akiknek román nevük van és akik románok voltak, de a magyarok elmagyarosították.”¹⁹⁴ Vagyis nemcsak az „elmagyarosított” lakosság volt a célpont, hanem az egész település, melyet néhány sorral előbb szintiszta magyarnak mondott.

Ugyanilyen koncepció alapján „dolgoztak” az általunk vizsgált egyházközségekben is, a végső határt pedig a teljes elrománosítás jelentette volna, mivel gondolatmenetük logikája szerint ezeket a településeket egykoron románok lakták, akiket erőszakkal nemzetietlenített el az elnyomó magyar uralom. 1935. augusztus 24-én a homoródszentmártoni lelkész arról értesítette az EKT-t, hogy a térítés újabb lendületet vett, és most már azokra terelődött a figyelem, akiket a hatóságok románnak nyilvánítottak (Csáka, Dombi, Kovács, László, Rác, Simén stb.).¹⁹⁵ Vagyis 1935 fordulópontot jelentett: befejeződött az első szakasz, amely a román felmenőkkel rendelkezőket szakította ki az unitárius vallásból, és kezdetét vette a második szakasz, amely a névelemzés módszerével igyekezett gyarapítani a székelyföldi románok táborát. Hasonló tartalmú, a fordulópontot jelző, levelet küldött 1934. szeptember 30-án a gyepesi lelkész is az EKT-hoz: a névelemzés által Cionca főszolgabíró 50 családot (Beke, Cseke, Demeter, Gál, László stb.) nyilvánított románná.¹⁹⁶ Ezekkel cseng össze a homoródalmási lelkész 1935. december 28-án kelt levele: „Tisztelettel jelentem, hogy az erőszakos térítések az eddiginél még hatalmasabban folynak. Eddig csak azokat erőszakolták, akiről a román származás köztudomású volt, most mára Kádár, Sándor, Rác és még sok más családra ráfogták a román eredetet, s gör[ög] kat[olikus] lelkész, a jegyző és a csendőrség közös erővel dolgoznak ezeknek az elhódításán.”¹⁹⁷

193 ANDJ Mureş. Fond: Protopopiatul greco-catolic Târgu Mureş. nr. inv. 125. dos. 1753. 10. f.

194 Uo. „[...] vom lucra neântrerupt a combate propaganda preoţilor reformaţi, o îndemnăm locuitorii de a trece la religia românească [kiemelés általunk] şi în special acei care au numele românesc şi care au fost români iar ungurii i-au maghiarizat.”

195 Uo. Vü. L. 24/1506/1935

196 Uo. Vü. L. 967/1934

197 Uo. Vü. L. 31/25/1936

A visszaramánosító politika sikeressége avagy sikertelensége?

E politika hosszú távú sikere vagy sikertelensége elsősorban és döntően nem a felhasznált eszközöktől, a végrehajtás minőségétől függött, hanem a végbement integráció mértékétől, mélységétől.

Oláh Sándor Homoródalmással kapcsolatosan tett megállapítását, miszerint „A nemzedékek óta nyelvében, vallásában asszimilálódott egyén származását már csak a neve őrzi, azonosságtudatába beépült a magyar haza és nemzet képzete.”¹⁹⁸ érvényesnek mondhatjuk mindazon településekre nézve, ahol hasonlóképpen megtörtént a nyelvi és vallási integráció. E kijelentés igazságtartalmát egyébként forrásaink is megerősítik, és csakis ezzel magyarázható, hogy a visszaramánosítás által megcélzott személyek reakciója az esetek döntő többségében negatív, elutasító volt. A megtörtént asszimiláció kiváltotta ellenszegülés legkézzelfoghatóbb bizonyítékának tekinthető az akció erőszakos volta is, a kezdeményezés pozitív fogadtatása ugyanis nem tette volna szükségessé kényszerítő eszközök, technikák alkalmazását. A későbbiekben néhány meggyőző példával szeretnénk bizonyítani és szemléltetni állításunk valóságát, azzal a megjegyzéssel, hogy ugyan előfordultak esetek, amikor bizonyos előnyök megszerzésétől vezérelve egyes egyének önszántukból tértek át görögkeleti vagy görög katolikus vallásra, de közvetlenül a háttérben itt is jelen volt az előnyök kényszerítő motivációja.¹⁹⁹

Balázs András Udvarhely-köri unitárius esperes áttérésekről készített jelentésének azon mondata, miszerint „Az unitárius hívek is, egy pár kivételével, minden különösebb lelki nyugtalanság nélkül mentek vissza a gör[ög]. kath[olikus]. egyház kebelébe.”²⁰⁰ úgy véljük tendenciózusan egyszerűsít. Ennek magyarázata az lehet, hogy az általa megvizsgált ügyek mielőbb lezárását szeretne volna elérni egyházi részről, azon megfontolásból, hogy az engedmények fékezőleg és enyhítőleg fognak hatni. E cél által vezérelve, miként azt maga is megvallotta, kötött egyébként megállapodást Oklándon 1934. március 5-én.²⁰¹

198 Oláh Sándor: Magyar görög katolikus románok. Vallás-etnikai feszültségek egy székely faluban a két világháború között. *Régió*. 1993. 2. 124.

199 A homoródalmási László Sándor azért tért át, „[...] mert neki hasznosabb, ha görög katolikus lesz.” UEGYLvt. Vü. L. 1/256/1928; Homoródkeményfalván egyesek pedig azért változtattak vallást, mert a görög katolikusoknál nem kellett papbért fizetni. UEGYLvt. Vü. L. 1/603/1927

200 Uo. Vü. L. 1/490/1934

201 „Hosszas tárgyalás után sikerült a jegyzőkönyvet fölvenni, melyet elfogadtam és aláírtam, remélve, hogy ezzel a kérdés legalább egyelőre nyugvópontra jut és a megindult hajszának méregfoga ki lesz húzva.” Uo.

Hogy a visszatérés nem volt ilyen egyszerű, arányát tekintve szórványos lelkiismereti probléma és konfliktusoktól mentes, éppen az Oláh Sándor által jelzett identitásváltásból fakadóan, arról több lelkészi jelentés tanúskodik.²⁰² Az 1935. november 5-én 2013/1935 szám alatt vallásügyi miniszterhez küldött lelkészi beszámoló adataiból dokumentálódó memorandum szerint Homoródalmáson „[...] 130 unitárius tért át gör[ög] kat[olikus] hitre, de ezek közül csak 10 látogatja a gör[ög]. kat[olikus]. templomot, a többi lélekkben ma is unitárius és ha engednék őket, visszatérnének az unitárius vallásra.”²⁰³ Homoródszentmártonban Molnár Dénes többszöri fenyegetés és verés kényszerítő hatására 1935. augusztus 19-én ugyan aláírta az áttérési nyilatkozatot, de 20-án három tanú jelenlétében a kikényszerített nyilatkozat visszavonására jelentkezett a jegyzőnél.²⁰⁴ Zoltán Sándor homoródszentmártoni lelkész miután beszámol egy hasonló esetről, melyben az érintettet a jegyző 20 km. távolságra levő fenyőgerendák fuvarozására utasított községi közmunka címen, azt írja, hogy többen is hajlandóak lennének az angol bizottság²⁰⁵ előtt beszélni az őket ért atrocitásokról.²⁰⁶ Homoródalmáson Fekete István hadirokkant ugyancsak kényszerítő körülmények hatására írja alá az áttérési nyilatkozatot, de „[...] tettét megbánta és kijelentette, hogy újból vissza akar térni az unitárius vallásra.”²⁰⁷ Többszöri visszatérési próbálkozása is sikertelen maradt akárcsak a Deák Györgyé.²⁰⁸ (Áttérése után is az unitárius templomban vett úrvacsorát!²⁰⁹) és Bartha Györgyé.²¹⁰ Ugyanitt Istojka Rebi, hatósági nyomásra, miután aláírta áttérésének jegyzőkönyvét „[...] másnap megbánta s visszament az irodára és kijelentette, hogy nincs megnyugodva.”²¹¹ Homoródkarácsonyfalván Komán György ígéretet tett, hogyha áttérítik, hajlandó visszatérni unitáriusnak.²¹² Simén Domokos homoródalmási lelkész kijelentése, miszerint egy sikeres visszatérési eset mások számára is meg-

202 A visszatérés vállalása óriási kockázatot jelentett. Simén szerint ugyanis Homoródalmáson egy személynek (többek közbenjárására) sikerült a visszatérés, de annyi büntetést és mindennapos csendőri idézést kapott, hogy kénytelen volt elhagyni a falut. UEGYLvt. 3/ad 1581/1934

203 Uo. Vü. L. 30/2013/935

204 Uo.

205 Alfred Hall és Josef Stejskal (augusztus 31. és szeptember 13.) látogatására való utalás.

206 Uo. Vü. L. 14/1056/1935

207 Uo. Vü. L. 30/2013/19335

208 Uo. Vü. L. 31/63/1934

209 Uo. Vü. L. 31/63/1936

210 Uo. Vü. L. 42/537/1937

211 Uo. Vü. L. 11/1044/1935

212 Uo. Vó. L. 3/ad 1581/1934 (140/1934 számú lelkészi jelentés)

nyithatná az utat, arra enged következtetni, hogy a visszatérés lehetősége több erőszakkal áttértettet is foglalkoztatott.²¹³ Ugyancsak ő írta egy másik EKT-hoz intézett feliratában, hogy sokan megkeresték segítségét kérve a visszatéréshez.²¹⁴ Oklándon, az unitárius vallásra történt szabálytalan átállások következtében, görög katolikusoknak átengedettek közül úgyszintén többen megpróbálták visszatérni az unitárius egyházba.²¹⁵ Néhány közülük továbbra is istentiszteletre járt, és úrvacsorát vett (bár a pap többször is kijelentette, hogy görög katolikusok), gyermekeik pedig a helybeli unitárius lelkészhez jártak vallásórákra. (Ezeket kénytelen állami utasításra kitiltani, akárcsak az istentiszteletre járókat a templomból.)²¹⁶ Homoródalmáson 1929-ben az Egyházi Képviselő Tanács 490/1929 számú határozatával 19 személyt engedett át a helyi görög katolikus egyházközségnek. Ezek közül azonban 8, miután az állami anyakönyvvezető kijelentette, hogy az anyakönyvi hivatalnál unitáriusként vannak nyilvántartva, visszamaradt,²¹⁷ 7 pedig később törvényes formák között visszatért.²¹⁸ Homoródszentmártonban két 1935-ben áttért személy 1938-ban jelezte visszatérési szándékát, egy 1937-ben visszatért, egy másik pedig még ugyanabban az évben (1935) visszavonta áttérési nyilatkozatát.²¹⁹ Az új vallásra való (vissza)váltás nehézségeiről a szentháromsági görög katolikus pap is beszámolt Maros megye prefektusához küldött levelében: „Jelen pillanatban nem azok szállnak szembe velem, akiket prédikációimon keresztül megtanítottam, hogyan viselkedjenek a pappal szemben, hanem azok az áttért protestánsok, akik máig sem tudtak megbékélni a szent kereszt jelével.” [kiemelés általunk]²²⁰ Hasonló jellegű nehézségekről tett említést Maros megye csendőrkapitánya is a marosvásárhelyi görög katolikus espereshez intézett átira-

213 Uo. Vü. L. 31/2407/1935

214 Uo. Vü. L. 26/16 (276/1935)

215 Uo. Vü. L. 3/ad 1581/1934 (223/1934 számú lelkészi jelentés)

216 Uo. Vü. L. 2/930/1934 Ennek következtében 1934. november 13-án leirat érkezett a vallásügyi minisztériumból, melyben felszólították az egyházi vezetőséget, utasítsa az oklándi lelkészt, hogy ne tartson többet vallásórát azoknak, akiket görög katolikusoknak deklaráltak, és tiltsák meg neki bármiféle egyházi szertartás (úrvacsora) kiszolgáltatását ezen személyeknek.; UEGYLvt. Vü. L. 2/930/1934 A „vallás- és lelkiismereti szabadság szellemében” pedig utasítják értesíteni az érintetteket, hogy hasonló cselekedetek elkövetését büntetni fogják. Kovács Mária (szül. 1923, Oklánd) közlése szerint 1940 után minden fiatal megkonfirmált, akiknek ezt a román impérium megtiltotta.

217 UEGYLt. Vü. L. 23/ad 1581/1934 (188/1934 számú lelkészi jelentés)

218 Uo.

219 HsztUELvt. *A homoródszentmártoni unitárius egyházközség áttérési anyakönyve 1914. évtől ... évig.* lelt. sz. 17/76.

220 ANDJ Mureş. Fond: Parohia greco-catolică Troița, nr. inv. 448, dos. 49. 5. f. „Azi se ridică în contra mea nu credincoșii mei pe care i-am învățat prin predicile mele cum să se comporte față de preot, ci acei convertiți protestanți cari nici astăzi nu se împacă cu semnul sf[ântei] cruci.”

tában: „[...] azokban a régiókban, ahol a falvak teljesen el vannak székelyesítve és ahol a románosító munka nagyon nehezen halad.” [kiemelés általunk]²²¹ Az 1935 nyarán a Homoród menti püspöki vizitáció is arra a következtetésre jutott, hogy az áttérések az állami hatóságok nyomására történtek, és a hívek zöme, ha a nyomás megszűnne, visszatérne unitáriusnak.²²²

Említettük, az erőszakos térítésekkel szembeni ellenállás az identitásváltás legkitapinthatóbb jeleként értelmezhető. Az ellenállás intenzitását tehát az újonnan nyert identitástudat fokmérőjeként tekinthetjük. Forrásaink pedig arról tanúskodnak, hogy még az önkéntesen áttértek esetében is alkalmazták az előnyök biztosításának eszközeit, jóllehet vallási és nyelvi integráció hiányában a visszaronánosítási akciónak egy spontán jellegű, automatizmus alapján működő eseménysornak kellett volna lennie. Hogy ez nem így volt, arra két konkrét példával szeretnénk rámutatni: Vaszi Miklós homoródalmási lakost 1935. február 16-án hajnali négy órakor a lövétei őrre kísérték, ahol hat órán keresztül kint állt az őr előtt. Kérésére, hogy miért tartják ott, az őrmester a pincébe záratta, majd később „[...] egy súlyos fával nagyon megverték azt mondván, hogy azért kapja, mert magyar és unitárius.”²²³ Faluja görög katolikus lelkésze azzal fenyegette meg, ha ellenszegül, bevonultatják katonának, a jegyző pedig úgyszintén felhívta figyelmét, hogy „[...] addig nem lesz nyugta, amíg át nem tér.”²²⁴ Az 1912-ben áttérésre jelentkező, de a háború folytán csak 1919-ben felvett Csiki József és János többszöri felhívás, lovaik és szeke-rük lefoglalása után is, Simén Domokos unitárius lelkész azon kérésére, hogy továbbra is unitáriusok akarnak-e maradni, jegyzőkönyvileg jelentik ki, „[...] hogy az unitárius egyház kebelében akarnak maradni továbbra is. Őket az unitárius egyház tagjai közé felvették s ők lelkük azon meggyőződése szerint más vallásfelekezet követő nem akarnak és nem lesznek.”²²⁵

Felsorakoztatott példáink azért is értékesek, mert mindkettő tartalmaz állításunkat alátámasztó és megerősítő elemet: Vaszi Miklóst azért verik meg, mert bántalmazói is magyarnak és unitáriusnak tartották, Csikiék pedig kijelentik, hogy lelki meggyőződésük szerint akarnak unitárius valláson maradni. E két esetet tehát a román azonosságtudat feladásának tekinthetjük, amikor is a vallási és nemzeti tudattartalmak teljesen kicserélődnek. Hasonló eset az abásfalvi

221 ANDJ Mureş. Fond: Parohia greco-catolică, nr. inv. 125., dos. 1176., 4. f. „[...] în acea regiune unde satele sunt complet secuizate și unde opera de românizare merge foarte greu [...]”

222 UEGYLvt. 21/1044/1935

223 Uo. Vü. L. 30/2013/1935

224 Uo.

225 Uo. Vü. L. 1/3131/1927 (1927. november 24-én felvett jegyzőkönyv)

Frinkuj Sándoré (apja 1912-ben tért át görög keleti vallásról unitáriusnak), akit azért büntettek meg, mert a népszámláláskor magyarnak vallotta magát.²²⁶

Elsősorban ennek tulajdonítható, hogy 1940 után tömeges méreteket öltött a visszatérés, nem zárva ki természetesen annak lehetőségét, hogy a magyar hatóságok részéről is érkeztek olyan impulzusok, amelyekkel e folyamat felgyorsítását szerették volna elérni. 1937-ben a szentháromsági állami anyakönyvi hivatal 16 unitárius (és 8 gyermek)²²⁷ görögkeleti hitre térését regisztrálta.²²⁸ Az impériumváltást követően, 1940 decemberében 1, 1941 januárjában 11, 1941 júniusában 1, 1941 decemberében pedig 2 unitárius hitre térést regisztrált a község anyakönyvi hivatala,²²⁹ összesen 15-öt (és 6 gyermek). Ezekből 8-an unitáriusok voltak.²³⁰

Összegzőként tehát elmondható, hogy a románosító politika gyakorlatba ültetése során azért volt annyira konfliktusoktól terhelt és végső soron eredménytelen, mert az érintett szereplők zöme erős magyar és vallásos azonosságtudattal rendelkezett, melyet az időhatárok rövidegsége okán a román államapparátus képtelen volt átforgatni.

Román elképzelések a Székelyföld elrománosítására

A román politikai és szellemi elit szemében kezdettől fogva kiemelt fontosságot kapott a székely kérdés, ugyanis e tömbben élő magyar etnikumú népcsoport megléte erőteljes cáfolata volt ama nemzeti ideálnak, amely az 1923. évi alkotmányban nemzetállamként határozta meg Romániát. A székely kérdés azonban nemcsak demográfiai, hanem történelmi, lelkiismereti-, erkölcsi kérdés²³¹, nemzeti kötelezettség (obligatie națională)²³² formájában is jelentkezett, ugyanis úgy gondolták, hogy a visszaronánosítással egy ezeréves történelmi igazságtalansá-

226 Uo. Vü. L. 11/1044/1935

227 Két görögkeleti vallásra tért római katolikus egyénnek 5 gyermeke unitárius, de ezeket nem számítottuk az unitárius áttérők csoportjába.

228 ANDJ Mureș. Fond: Parohia greco-catolică, nr. inv. 448. dos. 49. Áttérési nyilatkozatok.

229 ANDJ Mureș. Fond: Parohia greco-catolică, nr. inv. 881/a. dos. 7. Áttérési nyilatkozatok.

230 Uo.

231 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1935. V. évf. 167. sz. 1. „[...] instinctul nostru național și moral ne face să ne afirmăm dreptul românesc asupra fraților noștri de sânge, secuizați la ordinul politiceii din Budapesta [...]”; „[...] nemzeti és erkölcsi ösztönünk a budapesti politika által elszékelyesített vértestvéreink feletti „román jogunk” kimondására készítet bennünket.”

232 Uo. 1935. V. évf. 160. sz. 1.

got fognak helyreállítani (egy őshonos területen²³³), az ezeréves elnyomás és elnemzetietlenítés következtében kiszakadt nemzettest visszahozásával az anyanemzet kebelébe. A fentiekén kívül azonban erős aktuálpolitikai vonatkozása is volt a székely kérdésnek és szorosan kapcsolódott Erdély birtoklásának, a revízióknak kérdéséhez. Az asszimiláció sürgetése, valamint Székelyföldnek, mint földrajzi, etnikai egységnek és a székely etnikai tömb létének tagadása ugyanis a magyarországi revíziós törekvések legitimitását igyekezett tompítani, semlegesíteni, mivel a román fél szerint, a székely etnikai tömb hamis képzete a revízió hamis illúzióját táplálta magyar oldalról.²³⁴ Ezért a székelykérdés asszimilációs (vissza- és elrománosítás) úton való megoldása a revízió kérdésének automatikus kikütymitését eredményezte volna magyar részről, vagyis Székelyföld visszarmonosítása a revíziós álmok szertefoszlásával kecsegtetett, ahogyan azt a *Glasul Românesc din Regiunea Secuizată* című (rendszeretlenül megjelenő) antiszemita és magyargyűlölő kiadvány hírhedt szerkesztője, Octavian M. Dobrotă is megfogalmazta. Szerinte az „eredeti”, valódi etnikai állapotok helyreállítása után Budapest már nem fog Székelyfölddel összekötő folyósót kérni Nagyváradon és Kolozsváron keresztül „[...] mivel az itteni «kisebbségi tömb» többségi román tömbnek bizonyult, büszke múlttal és román élettel [...]». A magyar revizionizmus bölcsője román bölcsőnek bizonyul, amelynél anyák nemzeti viseletben dojnákat énekeltek, hogy elringassák gyermekeiket, akiket ideiglenesen elrabolnak.”²³⁵ A visszarmonosítás tehát nemcsak történelmi igazságtételt, a történelmi igazságtalanságok kiigazítását, hanem antirevizionista harcot is jelentett egyben,²³⁶ motivációi pedig érzelmi, de elsősorban gyakorlati jellegűek voltak. Mar-

233 Uo. 1935. V. évf. 161. sz. 1.; V. évf. 166. sz. 3.

234 Uo. 1936. V. évf. 131. sz. 1. A revizionisták szerint Székelyföldön mintegy 300-400 000 székely él tömbben, akiket egy Nagyváradon és Kolozsváron keresztülhaladó, Danzinghoz hasonló korridorral kell összekötni Magyarországgal; Uo. 1935. V. évf. 165. sz. 1-2. „[...] eu mă simt dator să dovedesc și să împământesc convingerea despre adevărul că, așa-numita „massa secuiască” este, în bună parte, massă de români secuizați, că prin urmare, revizionismul maghiar se bazează pe un fals istoric.”; „[...] kötelességemnek érzem bizonyítani és meghonosítani azt az igazságon alapuló meggyőződést, hogy az úgynevezett „székely tömb” jórészt elszékelyesített románok tömbje, hogy következésképpen a magyar revizionizmus egy történelmi hamisságon alapszik.”

235 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1935. V. évf. 155. sz. 1. „[...] fiindcă „blocul minoritar” de aici s-a dovedit a fi un bloc majoritar românesc, cu un trecut de mândrie și viață românească [...]. Leagănul revizionismului maghiar se va dovedi a fi leagăn românesc, la care mame, în port național, au cântat doina ca să-și alinte copiii, cari le-au fost răpiți temporal.”

236 Uo. 1936. V. évf. 131. sz. 1.; 1936. VI. évf. 184. sz. 13. „Problema reromânizării s-a pus deci deschis ca o obligație națională și ca revanșă contra tendinței de revizuire a granițelor pe motiv că ar fi „pământuri secuiești” cu masse de secui.”; „A visszarmonosítás kérdése tehát nyíltan mint nemzeti kötelezettség és mint visszavágás tevődik fel a határok revíziójának tendenciái ellen, azzal az indokkal, hogy „székely földek” lennének székely tömbbel.” Uo. 1935. V. évf. 160. sz. 1.

káns bizonyítéka ennek Ștefan Penes írása, aki a Székelyföldben, székelyekben nemzetbiztonsági kockázatot látott: „Nemzetvédelmi szempontból a Székelyföld a románság várfalai közé bevezetett trójai falóhoz hasonlítható, amely gyújtó veszélyt jelent, főleg a bizonytalan időkben vagy társadalmi megrázkódtatásokkor.”²³⁷ Romulus Seișanu képviselő parlamenti felszólalásában hasonlóképpen vélekedett: a visszarománosítás a revízió kérdését is megoldaná.²³⁸

Az elrománosítási stratégiák, javaslatok közös vonása, hogy mindegyikük kiemelt szerepet szánt az iskolának, egyháznak,²³⁹ tanítóknak és papoknak.²⁴⁰ Az előbbieket a románosítás előretolt bástyáinak, „nemzeti erődöknek” (fortărețe naționale),²⁴¹ utóbbiakat a románosítás apostolainak tartották.²⁴² Úgyszintén fontos szerepet szántak a közigazgatásnak, melynek gyors elrománosítását sürgették,²⁴³ az iskolahálózathoz hasonlóan.²⁴⁴ Gyakran hangoztatott eleme e stra-

237 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1938. VIII. évf. 244. sz. 10. „Regiunea Secuizată din punct de vedere al apărării naționale, poate fi asemănată cu calul troian, introdus între zidurile cetății românismlui care reprezintă un pericol incendiar, mai cu seamă în vremurile de nesiguranță, ori de zguduire socială.”

238 Uo. 1936 1937. VIII. évf. 208. sz. 7.

239 Constantin Anghelescu 1937. április 21-én Marosvásárhelyen kijelentette, hogy minden községben templomot kell építeni, még abban az esetben is, ha abban csupán csak egy román van. *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1937. VII. évf. 215. sz. 1.

240 Uo. 1935. V. évf. 156. sz. 3. Ebbe a stratégiába illeszkedik az Udvarhely megyei román értelmiség által 1934 februárjában Dobrotă szerkesztette és a közigazgatásügyi minisztériumhoz intézett memorandum is, amelyben a visszarománosítás érdekében román állami segítséget kértek egyházközségek létesítéséhez, támogatásához, lelkesítő állások felállításához, bérezéséhez, és román tanítók küldéséhez, akik megvalósíthatják „[...] opera de redeșteptare a zecilor de mii de români secuizați [...] („[...] az elszékelyesített románok tízezreit felébresztő művet [...]”).”

241 Uo. 1935. V. évf. 167. sz. 3.

242 Uo. 1936. VI. évf. 184. sz. 13.

243 Uo. 1937. VII. évf. 225. sz. 2. A cikkíró gyűlölködő hangnemben követelte az elemi oktatás és közigazgatás elrománosítását. Vehemensen tiltakozott magyar tisztviselők kinevezése ellen Udvarhely megyében. „Ar fi a ticăloșie fără de seamă [...]”-írta.; „Egy soha nem látott gazemberség lenne [...].”

244 „Dați-ne dascăli români! Alungați cu biciul din școlile satelor noastre, năpârcile care învenineză plăpândeale suflete ale copilașilor noștri. Aruncați-le în focul gehenei ca să nu rămână nici pulberea în urma lor. Dați-ne dascăli români - români în cuget și simțiri - că numai astfel vom putea realiza visul nostru, numai astfel vom putea deveni aceia ce au fost și strămoșii noștri.”; „Adjatok román tanítókat. Ostorral kergessétek el iskoláinkból a kígyókat, akik megmérgezik gyermekeink törekeny lelkét. Dobjátok a gyeheña tüzébe, hogy még por se maradjon utánuk. Adjatok román tanítókat - románokat, érzésben és gondolatban -, mert csak így valósíthatjuk meg álmainkat, csak így lehetünk azok, akik őseink is voltak.” (Radu Chirovici tanító levele a közigazgatásügyi miniszterhez) *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1936. VI. évf. 194. sz. 4.

tégiáknak még Székelyföld gazdasági forrásainak és termelésének román kézbe juttatása, a román elem anyagi és erkölcsi támogatása az állami hatóságok részéről. Találkozni olyan elképzelésekkel is, melyek a székelyföldi románságnak kiváltságos státust, védelmet szavatoló, biztosító törvényt követeltek.²⁴⁵

Ezeket az elképzeléseket kiválóan szintetizálta Ioachim Nistor *Româniilor maghiarizați în Secuime. Cum pot fi recăștigați* című írásában, melynek felvezető részében, sok más javaslatához hasonlóan (az öngazolás céljával), ott találjuk a románság székelyföldi (erdélyi) őshonosságának axiómává kérgesedett toposzát, ami történelmi és erkölcsi jogokkal törvényesíti visszaronánosító akciójukat: „Megengedhetetlen, hogy a román kultúra ütőerei érintetlenül hagyják azt a területet, amely ezer évvel ezelőtt ugyanannyira volt román, mint Erdély bármely más vidéke.” [kiemelés általunk].²⁴⁶ A történelmi igazságtalanság helyreállítása szerinte úgy lehetséges, ha az elszékelyesített románokat visszatérítik, akiknek számuk 30-40% a Székelyföldön.²⁴⁷ Ha ezt sikerül elérni, írta, akkor elérték céljukat, ugyanis megszűnik a Székelyföld kisebbségi terület (ținut minoritar) lenni, és egyes lakosságúvá válik, vagyis megnyílik az út a homogenizáció felé.²⁴⁸

Hogyan lehetséges, kérdezi, a teljesen asszimilálódott románság visszahozása az anyanemzet kebelébe? Erőteljes gazdasági, erkölcsi támogatás a székelyföldi román egyházaknak, iskoláknak és etnikumnak, pozícióik megerősítése végett, valamint a románoknak kedvező közigazgatás bevezetése, amely pozitív diszkriminációt alkalmazva velük szemben, előnyöket biztosítana számukra. Kiemelt szerepet szánt a papoknak és tanítóknak, ugyanis szerinte nekik kell megvívniuk azt a kulturális harcot, mely arra fogja ösztönözni a székelyeket, hogy annak részeseivé óhajtsanak válni. Kulturális harcot és a székelyekkel szemben barátságos, toleráns magatartást javasolt, mert csak így lehetséges elnyerni szimpátiájukat, lojalitásukat és bizalmukat felébreszteni a román nép és vezetői iránt.²⁴⁹

Hasonló elképzeléseket fogalmazott meg Aurel Gociman, a Kereskedelmi Akadémia tanára. Javaslat a következőket tartalmazta. Válogatott ro-

245 Uo. 1936. VI. évf. 184. sz. 8-9.; Uo. 1935. V. évf. 159. sz. 3.

246 Uo. 1935. V. évf. 159. sz. 3. „[...] nu se poate tolera ca arterele culturale românești să nu atingă și acest ținut, care înainte cu o mie de ani a fost tot așa de românesc ca și alt ținut al Ardealului.”

247 Uo. „Trebuie deci creată în această populație în modul cel mai firesc, adică prin readucerea Românilor maghiarizați, care în Secuime se ridică la un număr de 30-40%.”; „A legtermészetesebb módon kell létrehozni tehát ebben a lakóságban, az elmagyarosodott románok visszatérítésével, akiknek számaránya Székelyföldön 30-40%.”

248 Uo.

249 Uo.

mán tisztviselői kar létrehozása és a magyar tisztviselők eltávolítása. Román iskolák létesítése minden településen, ahol legalább az igazgatónak románnek kell lennie. Nemzeti egyházak újjászervezése, templomok építése, hűséges papok Székelyföldre irányítása és azok méltányos javadalmazása. Minél több román helyőrség szervezése és speciális törvény alkotása a román kereskedelem és gazdasági tevékenység védelmére.²⁵⁰

Miron Cristea pátriárka 1935-ben kormányfőhöz intézett beadványában egységes cselekvési munkaterv kidolgozását javasolta, amelyet egy alapos helyzetfelmérés és az érintett régiók küldöttivel folytatott tanácskozás előzött volna meg. Ő is képzett papok, tanítók és közigazgatási tisztviselők kinevezésében látta a kérdés kedvező megoldását. Ezenkívül erőteljes kulturális propagandát, társadalmi tevékenységeket sürgetett, amelyeket „tisztá román” (curat româneșc) tanítók vezetnek.²⁵¹ Egy 1936 novemberében a *Glas Româneșc din Regiunea Secuizată*hoz intézett levelében pedig közös összefogást sürgetett a Székelyföldön tartózkodó román tisztviselők és értelmiségiek között.²⁵² Hasonló, a román nemzeti érzést és hagyományokat felébreszteni képes, összefogásra (értelmiségiek között) szólított fel Ion Bunuș nagyajtai görögkeleti lelkész is.²⁵³ Társadalmi szolidaritást sürgetett Ioan Popa vargyasi görög katolikus lelkész is, akit a cikk írója „az elnemzetietlenített románok apostolának” nevezett. Nevezett három intézményben, egyház, iskola, közigazgatás, látta a visszaramánosítás zálogát. Ezeknek az intézményeknek és személyzetüknek, nyilatkozta, minden támogatást meg kell adni. Akciójuk sikerének biztosítékai, összegezte, pedig az államilag jól fizetett tanítók, papok, kántorok és a tisztá román (sânge curat românească) közigazgatás.²⁵⁴

Elmondható egyébként e javaslatokról, hogy lényegében csupán írásban foglalt formái voltak egy már 1920-tól zajló államilag irányított programnak.

250 *Glas Româneșc din Regiunea Secuizată*. 1936. V. évf. 183. sz. 1.

251 Uo. 187. sz. 3.

252 Uo. VI. évf. 201. sz. 3. „Dregătorii localnici de orice categorie: prefecti, pretori, notari, primari, cei de la perceptorate, dela oficiul silvic, preoți, medici, avocați, cărturari, frunțași ai satelor, trebuie să-și deie osteneala de a redeștepta în sufletul celor înștrăinați conștiința originiei lor românești, arătându-le, ce monstruoșitate este a se îngloba în șirul neromânilor, mai ales în țara care, după o mie de ani de suferințe și nedreptăți, a devenit românească.”; „Bármilyen rangú helyi tisztségviselők: prefektusok, járásbírók, jegyzők, polgármesterek, az adószedői, az erdészeti hivataloktól, papok, orvosok, ügyvédek, írástudók, falvak élenjárói, azon kell fáradozniuk, hogy felébresszék az elidegenítettek lelkében román eredetüknek tudatát, rámutatva, hogy milyen szörnyűséges beolvadni a nemrománok sorába, főleg abban az országban, amely ezer év igazságtalanság és szenvedés után románá lett.”

253 Uo. 1936. VI. évf. 192. sz. 7.

254 Uo. 187. sz. 3.

A térítési politika végrehajtói

Székelyföldön, akárcsak országos szinten, egy központilag irányított románosító politikát törekedtek gyakorlatba ültetni, amelynek végrehajtásában a teljes államgépezetet bevonták, kiemelt szerepet szánva a nemzetinek nyilvánított görögkeleti és görög katolikus egyháznak, hivatalnoki apparátusának. Minderre már a korabeli lelkészek is felfigyeltek, és jelentéseikben többször is megjegyezték, hogy egy központilag irányított, összehangolt akciónak szenvedő alanyai. Nem volt nehéz erre a következtetésre jutni, ugyanis egyházközségeikben a román államot képviselő intézmények és hivatalnokok mindnyájan aktívan és nyíltan részt vettek a vissza- és elrománosító akcióban.²⁵⁵ Kiemelt szerepük volt azonban az egyháznak, tekintettel, hogy az egész ténykedés vallásos (kulturális) színtérben zajlott.

Az alábbiakban néhány konkrét esettel szeretnénk illusztrálni, hogy a székelyföldi elrománosítás érdekében a román politikai, szellemi elit, intézményeik és egyháziak, minden erőiket mozgósították és összehangolták céljuk sikerének érdekében.

A „műveleti területen” való térítés főszereplői a papok és tanítók voltak, akiket a háttérből a helyi közigazgatási és rendfenntartó szervek támogattak.²⁵⁶ A szentháromsági görög katolikus lelkész által 1937. június 21-én balázsfalvi érsekséghez intézett levelében ezt olvashatjuk: „[...] Isten segítségével, Alexandru Sturza, Valer Coroș tanítók és Vicențiu Tolan jegyző támogatásával megkezdtük a visszáromanosító munkát, amely ragyogó ered-

255 UEGYLvt. *Esperesi vizsgálószéki jegyzőköny.* Ev. VI. 1935. sz. 775/1936 „[...] a helybeli gör[ög]. keleti lelkész híveink közül 60-65 családapát és anyát a község házára hivatott és ott a lelkiismereti szabadság megsértésével kényszeríteni akarta híveinket, hogy egyházunkat elhagyják és a görög keleti egyházba belépjenek. Szenvedélyes hangok hallatszottak Cismasiu Ioan volt jegyző ajkáról, akivel azonosították magukat a tanítók, a csendőr és más tisztviselők, akik a gyűlésen jelen voltak s követelték, élén a lelkésszel, hogy unitárius híveink tagadják meg lelkiismeretüket s hagyják el vallásukat.” Lásd még Szentháromsági Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban SzUELvt.). *Historia Domestica.* lelt. sz. 24. 80., 81. f.

256 ANDJ Mureș. Fond: Protopopiatul greco-catolic Târgu Mureș. nr. inv. 125. dos. 1753. 10. f. A Marosszentannai csendőrpáncsnok 1937. július 22-én kelt jelentése. „În cursul de la 1 aprilie până în prezent pe raza acestui post la îndemnul nostru și la îndemnul autorităților administrative am reușit ca să convingem pe următorii locuitori [...]”; „Áprilistől jelen pillanatig ez órs körzetében, biztatásunkra és a közigazgatási hatóságok biztatására, a következő személyeket sikerült meggyőznünk [...]”

ményeket hozott.”²⁵⁷ Kiválóan példázza e szoros együttműködésre törekvést Maros megye prefektusának Szászrégen polgármesteréhez intézett átirata is: „Kérjük egy pontos kimutatás beadását a megcélzott személyekről, különös tekintettel azokról a románokról, akik az ortodox és unitus vallás elhagyása után magyarokként vannak nyilvántartva. Hasonlóképpen kérjük, hogy gondoskodják a román vallásra és névre történő visszatérések megkönnyítéséről, megragadva a kezdeményezést és megtéve az összes törvényes és formai intézkedéseket. Hogy teljes hatékonysággal és végleges eredménnyel dolgozhasson, kérje az iskolaigazgatók és lelkészurak támogatását, akiket ez a rendelet felhatalmaz erre.”²⁵⁸ Akárcsak máshol, Udvarhely megyében is erőteljes anyagi és erkölcsi támogatásban részesült mindenféle homogenizációs kezdeményezés a helyi közigazgatási szervek minden szintjéről. Az Erdélyi Közigazgatási Tisztviselők Egyesületének (Asociația Funcționarilor Administrativi din Ardeal) 1937. október 23-án Udvarhelyen tartott gyűlésén Mihai Constantinescu megköszönte és megdicsérte a megye tisztviselőit a történelmi igazságtalanság helyreállításában (reparării nedreptății istorice) nyújtott támogatásukat.²⁵⁹ Ugyanő, prefektussá való kinevezésekor (előzően parlamenti képviselő²⁶⁰), elsődleges feladatául tűzte ki munkaprogramjában a visszarománosítás folytatását és befelyezését templomok és iskolák építése által.²⁶¹ Az udvarhelyi görögkeleti esperesség megalakuló ülésén pedig kijelentette, addig nem pihennek, amíg az összes el-

257 ANDJ Mureș. Fond: Parohia greco-catolică Troița. nr. inv. 448. dos. 53. 93 f. „[...] cu ajutorul lui Dumnezeu, cu concursul învățătorilor Alexandru Sturza, Valer Coroș și Vicențiu Tolan notar, am început acțiunea de reromanizare care ne-a dat un strălucit rezultat.”

258 ANDJ Mureș Fond: Protopopiatul greco-catolic Târgu Mureș. nr. inv. 125. dos. 1730. 7. f. „Vă rugăm a ne înainta un tablou exact despre cetățenii vizați, rămași în situația de mai sus, cu specială grijă la românii trecuți ca unguri din cauza părăsirii confesiunii ortodoxe sau unite. Asemenea, vă rugăm să vă ocupați deaproape de înlesnirea revenirii la confesiunea românească respectivă și la nume românesc, luând inițiativa, făcând toate formele și actele legale. Pentru a lucra cu tot efectul și cu rezultat definitiv, binevoiiți a cere concursul d[omni]-lor preoți și directori școlari, care au fost avizați de acest ordin.”

259 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1937. VII. évf. 226. sz. 3.

260 1935. április 6-i képviselőházi felszólalásában ismertette Dobrotă 1934 februárjában Anghelescunak benyújtott memorandumát.

261 „Încă în primele zile am înscris în programul activității mele: *primatul național în opera de redresare a elementului românesc secuizat, prin construcții de biserici și școli* [...]”; „Már az első napokban beírtam munkaprogramomba: *nemzeti elsőbbség az elszékelésített román elemek helyreállítására, templomok és iskolák építése által*.” *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1938. VIII. 235. évf. 235. sz. 3.

nemzetietlenített románt nem térítik vissza.²⁶² Az 1938. február 14-én kinevezett Ioan Pleșoianu prefektus és Cornel Popescu alprefektus a közigazgatás elrománosításában látták az akció sikerének zálogát.²⁶³ Mindkét prefektus jelentős összegeket utalt ki a megye költségvetéséből elsősorban templomok építésére (pl. Parajd 17 000 lejt kapott erre a célra²⁶⁴). Ugyanezt tették a járásbírók, akik a fennhatóságuk alatt álló települések költségvetéseit terheltek gyűjtésekkel. Így például az udvarhelyi járásbíró Ioan Maftciu a járás községeinek pénzéből fedezte az udvarhelyi görögkeleti templom szentképei elkészítésének költségeit. A templom kő- és faanyagát, ugyancsak az ő közbenjárására, „gyűjtés” formájában teremtették elő.²⁶⁵

Az államapparátus és egyház közötti szoros együttműködést, valamint az akció kormányzati szintről történő irányítását pedig markánsan jeleníti meg a balázsfalvi érsek 3051/1937 számú leirata a marosvásárhelyi espereshez: „A székelyföldi akcióval kapcsolatosan tudomásodra hozzuk, hogy a tisztelt Tanügyminisztérium Silviu Țeposu, szebeni főtanfelügyelő urat bízta meg ennek az akciónak a megszervezésével és összehangolásával a különböző hatóságok között. Ebben a minőségben foglalkozni fog az összes egyházi és nemzeti kérdésekkel az elszékelyesített vidéken. Következésképpen utasítunk, hogy ezeknek a kérdéseknek minél sikeresebb megoldása végett minden támogatást megadj. Utasítunk továbbá, hogy rendeletünket ismertesd a kerületedben levő mindazon lelkészekkel, akik az elszékelyesített vidéken tevékenykednek.”²⁶⁶

1935. április 19-én Udvarhely megyében látogatásukkor Alexandru Lepădatu vallás- és Mircea Concičov pénzügyminiszter biztosították a jelenlevőket, hogy támogatni fogják a templomépítéseket és egyházközségek alapítását, valamint, hogy a kérdés a megvalósítás szakaszába lépett és egy öt miniszterből álló bizottság fog panaszaiikkal foglalkozni.²⁶⁷ Tătărescu mi-

262 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1937. VII. évf. 223. sz. 4.

263 Uo. 1938. VIII. évf. 242. sz. 2.

264 Uo. 1937. VII. évf. 205. sz. 2.

265 Uo. 1936. VI. évf. 188. sz. 1.

266 ANDJ Mureș. Fond: Protopopiatul greco-catolic Târgu Mureș. nr. inv. 125. dos. 1753. 18. „În legătură cu problema acțiunii din regiunea secuizată, Îți aducem la cunoștință că onoratul Minister al Educației Naționale a dat în însărcinare specială Domnului Silviu Țeposu, inspector general din Sibiu, în interesul organizării și al armonizării acestei acțiuni între diferitele autorități. În această calitate Domnia sa se va ocupa și va cuprinde toate chestiunile de interes bisericesc și național din regiunea secuizată. În consecință dispunem, ca în rezolvarea acestor chestiuni să-i dai tot concursul, ca acțiunea însăși să aibă cele mai bune șanse de reușită. Te invităm totodată ca această dispoziție a Noastră să o aduci la cunoștința tuturor preoților, din districtul Frăției Tale, care activează în regiunea secuizată.”

267 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1935. V. évf. 159. sz. 5.

niszterelnök pedig a megye román értelmiségi csoportjai által 1934 februárjában benyújtott memorandumot vette pártfogásba.²⁶⁸

Egyház és állam közötti szoros együttműködés, átfedés cáfolhatatlan bizonyítéka az állami hatóságok által a görög katolikus esperesekhez intézett leirat, amelyben informátori segítséget kérnek társadalmi, politikai téren.

Néhány sorban szükséges külön is tárgyalnunk az egyházak szerepét, ugyanis a nemzetinek nyilvánított görög katolikus és -keleti egyház kezdetektől fogva határozottan támogatta az állam homogenizációs politikáját. Az egyházi hierarchia különböző fokain álló tisztség- és tisztviselők következetesen állást foglaltak Székelyföld vissza- és elrománosítása mellett. Álláspontjuk, elsősorban az egyházi hierarchia legalsóbb fokán álló papoknál, sokszor az idegengyűlölet határát is átlépte. A szélsőséges támogatását azonban a felsőbb egyházi vezetőknel is megtaláljuk. Nicolae Bălan nagyszabeny görögkeleti érsek *Glashoz* intézett levelében örömmel üdvözölte a magyargyűlölő Dobrotă eredményeit, áldását adta munkájára, és támogatásáról biztosította további tevékenységében.²⁶⁹ Sebastian Rusan udvarhelyi görögkeleti esperes meghívottjai között ugyancsak ott találjuk Dobrotă az udvarhelyi görögkeleti esperesség megalakulásának ülésén (1937. július 1.).²⁷⁰ A görögkeleti egyház stratégiáját egyébként világosan tükrözi az udvarhelyi esperesség megalkulását kimondó Érseki Tanácsi gyűlés 1937. június 18-i határozata: „Az új görögkeleti Udvarhelyi esperesség hivatása új életre támasztani a nemzet összes fiait, akiket az idegen uralom elszakított az ősi oltártól és a nemzet testétől, és ezen keresztül reintegrálni az egyházfiak és nemzetünk minden jogaiba és kötelezettségeibe. Adtuk az egyháznak ezen intézményét, adtuk a tisztelt papságnak és igazhitű népnek a lehetőséget, hogy egységesítsék erőiket egy szolidáris kulturális, nemzeti és szociális akcióba, az egyház égisse alatt, hogy a román elem kedvező feltételek közt nyilvánulhasson meg.”²⁷¹ Mint azt már a fenti fejezetben ismertettük, Miron Cristea pátriárka úgyszintén támogatta és szorgalmazta a székelyföldi kezdeményezéseket.

268 Uo. 159. sz. 7.

269 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1936. VI. évf. 201. sz. 3.

270 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1937. VII. évf. 222. sz. 3.

271 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1937. VII. évf. 223. sz. 3. „Noul protopopiat ortodox al Odorheiului este menit a aduce la viață nouă pe toți fiii neamului nostru, pe cari stăpânirea străină i-a smuls de la altarul strămoșesc și de la grupul neamului, și prin aceasta a-i reintegra în toate drepturile și responsabilitățile fiilor bisericii și ai neamului nostru. Am dat această instituție a bisericii, am dat on[oratului]. cler și poporului drept credincios puțința de a concentra toate energiile într-o solidară acțiune culturală, națională și socială sub egida sfintei noastre biserici, ca elementul românesc să se poată manifesta în condițiuni prielnice.”

Görög katolikus részről hasonló megnyilvánulásokkal találkozhatunk. Dolgozatunkban vizsgált unitárius felekezetű települések döntő hányadában görög katolikus egyházközségek működtek, amelyeknek lelkészeik szorosán együttműködtek a radikális szélsőséget képviselő Dobrotával, az erőszakot, terrort „rendszerbe állító” Macedon Cioncaval²⁷² és az azt készségesen alkalmazó tanítókkal, közigazgatási és rendfenntartó hatóságokkal. Így például az abásfalvi és homoródszentmártoni templomszentelés alkalmával a prefektus (M. Constantinescu), járásbíró (M. Cionca), udvarhelyi görög katolikus esperes (Gheorghe Ivan), homoródalmási görög katolikus lelkész (Gheorghe Todoran) társaságában ott találjuk, akárcsak a görögkeletieknél Dobrotát is, aki fel is szólalt ezen alkalmakkal.²⁷³ Gheorghe Ivan udvarhelyi esperes *Glasban* közölt írásában rámutatott Dobrotára ez ügyben végzett érdemeire, dicsérettel illette Cioncat, kihangsúlyozva, hogy lelkészeik a legtisztább gondolatoktól lelkesítve dolgoznak a cél érdekében.²⁷⁴

Kiemelt szerephez jutott az ASTRA kulturális egyesület, amely az államon kívül maga mellett érezhette az egyházak erőteljes támogatását is. 1936. május 22-én a balázsfalvi érsekség leiratban utasította lelkészeit, hogy vegyenek részt az egyesület hetvenöt éves évfordulójának ünnepségein, és támogassák erkölcsileg és anyagilag is azt.²⁷⁵ Az egyesület leghatékonyabb, leglelkesebb szervezői és támogatói között a lelkészeket is ott találhatjuk. Ők vállalták fel nagyon sok településen a tagtoborzást és a különféle rendezvények megszervezésének lebonyolítását, azaz rajtuk múlt, elsősorban a falvakban, az egyesület működése.²⁷⁶ Kiválóak voltak az egyesület kapcsolatai az állami intézményekkel is, és közvetlenül vonták be tagjait a románosító akcióba. A Maros megyei prefekturán belül működő visszarmonosító bizottság (Comitetul de culturalizare) például az egyesület nyárádszeredai szervezetét kérte fel, hogy „[...] rámutasson a nyárádmenti egyházi jellegű szükségletekre is, egy erőteljes visszarmonosító akcióra való tekintet-

272 Cionca személyesen is részt vett a térítésekből és maga is alkalmazta a verést. Lásd a magyarhermányi Bogdán Sándor esetét, akit először kézzel, majd bikacsökkel vert. Máthé János: *A magyarhermányi református egyházközség története*. Gaál Mózes Közművelődési Egyesület. Barót, 2004. 67.

273 Uo. 1935. V. évf. 169. sz. 5–6.

274 Uo. 1939. VIII. évf. 265. sz. 4–6.

275 ANDJ Mureş. Fond: Parohia greco-catolică Troița. nr. inv. 811/a. dos. 5. 162. f.

276 ANDJ Mureş. Fond: Parohia greco-catolică Troița. nr. inv. 448. dos. 51. 85. f.

tel.”²⁷⁷ Nyárádgálfalván maga az ASTRA volt a vissza- és elrománosítás kezdeményezője, 10 000 lejt utalva ki a nyárádszeredai görög katolikus lelkésznek e célra.²⁷⁸

Oklánd járásban (Udvarhely megye) az 1934. november 29-én alakult ASTRA elnöke, a vissza- és elrománosító akció fő koordinátora és legharciasabb képviselője, Macedon Cionca járásbíró volt,²⁷⁹ aki a járás szinte minden településén fiókszervezeteket hozott létre. Ezeknek elnökei a helyi román értelmiség köréből kerültek ki²⁸⁰, és erőteljes propagandát kifejtve, aktívan támogatták a vissza- és elrománosító kezdeményezéseket. 1936-ban a járás ASTRA titkára, Iuliu Mureşan, így összegezte addigi tevékenységüket és távlati céljaikat: „Visszatértítettünk románságára minél több elveszett juhot, és folytatni fogjuk mindaddig, amíg még lesznek ilyenek.”²⁸¹ 1935-től kezdődően Cionca kezdeményezésére az egyesület keretén belül először Oklándon, majd 1938-tól Vargyason (női részleg) Népfőiskolákat (Şcoala Țărănească Superioară) hoztak létre, ahol a mezőgazdasági, állattenyésztési, háztartási, egészségügyi ismerteken kívül román nyelvet, történelmet, földrajzot, vallásos ismereteket és énekeket is oktattak.²⁸² Az egyesület tevékenysége mögé felsorakozott a teljes román szellemi és tisztviselői réteg. Cionca szerint „A romanizmus ezen úttörői nélkül, papok, tanítók, jegyzők, orvosok és más tisztviselők, mindnyájan fanatizálódva a visszarománosítás

277 ANDJ Mureş. Fond: Protopopiatul greco-catolic Târgu-Mureş. nr. inv. 125. dos. 3051. 22. f. „[...] să arate necesitățile și de ordin bisericesc din Valea Nirajului, în vederea unei acțiuni intense de reromanizare.”

278 NyUELvt. lelt. sz. 187. 16. f. Az oklándi járáshoz tartozó Bibarcfalva és Kisbacon községekben az ASTRA 50 000–50 000 lejjel támogatta az ott épülő templom és papilakok építési költségeit. *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1938. VIII. évf. 245. sz. 6.

279 „Readucerea acestor frați înstrăinați la matcă formează punctul de onoare al programului nostru.” – Cionca beszédéből az ASTRA székelyföldi szerepéről. „Ezeknek az elidegenített testvéreknek a visszahozása a tömbbe képezi programunk becsületbeli pontját.” *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1936. VI. évf. 181. sz. 4.; UEGYLvt. Vü. L. 2/205/1934 Balázs András, az udvarhelyi egyházkör esperese, Cioncat nevezte meg a térítések fő irányítójának.

280 Uo. 1936. VI. évf. 184. sz. 26.

281 Uo. 1936. VI. évf. 181. sz. 6. „Am readus la românism cât mai multe oi rătăcite și vom continua aceasta atât timp cât mai există de aceasta.”

282 Uo. 1938. VIII. évf. 244. sz. 13-14. Az iskola létrehozásában Iuliu Moldovan ASTRA elnök segítkezett. Homoródszentmártonban és Homoródalmáson is működött ilyen jellegű iskola, de indulásuk időpontja ismeretlen. Az iskolák költségeit az ASTRA központi költségeiből fedezték.

nagy kérdésétől, nem lehetett volna semmit tenni.”²⁸³ Az ASTRA egyesület székelyföldi jelenlétét egyértelműsíti, hogy elnöke, Iuliu Moldovan is folytatótt olyan jellegű biológiai kutatásokat, amelyeknek eredményei szerint az ott élő lakosság jelentős részének etnikai alaprétege román.²⁸⁴

Nem utolsósorban pedig néhány szóban említést kell tennünk a csendőrség szerepéről is. Közel járunk az igazsághoz, amikor azt állítjuk, hogy ez volt az elrománosító politika leghatékonyabb eszköze, amellyel rövid időn belül látványos sikereket lehetett elérni.²⁸⁵ Zoltán Sándor homoródszentmártoni lelkész szerint: „Hiábavaló a szószéki szónoklás, a magánbeszélgetésben való biztatás.” mert „A csendőrszurony mindennél döntőbb.”²⁸⁶

Az akció anyagi forrásai több csatornán keresztül érkeztek. A helyi állami szervek támogatásán kívül részt vállalt ebben a román szellemi elit is, akik hírnevük segítségével igyekeztek gyűjtéseket szervezni a Székelyföldön építendő templomok költségeinek fedezésére.²⁸⁷ Szintén jelentős méretű és rendszeres anyagi támogatás érkezett a központi kormányzattól is. A marosvásárhelyi görög katolikus esperesség iratai között három tanügyminisztériumtól érkező leirat is található, amelyekben 800 000–800 000 lejnyi pénz kiutalásáról értesít Csík, Háromszék, Maros, Udvarhely megyében templomépítésekre.²⁸⁸ 1937 áprilisában a *Magyar Szó* tudósítása szerint Marosvásárhely Ideiglenes Bizottsága 50 000 lejt azzal a rendeltetéssel utalt ki a nyárádszeredai ASTRA egyesületnek, hogy „[...] a székelység között kellő propagandát fejtsen ki a visszáromanosítás érdekében.”²⁸⁹ Májusi számában újabb, hasonló rendeltetésű pénzkialásról számolt be. Ekkor a megye vezetősége az Ősmaroszéki vagyonalapból 2 480 000 lejt osztott szét állami iskolák (1 680 000 lej) és templomok (425 000 lejt görög katolikus, 375 000 görögkeleti) építésére, miköz-

283 Uo. „Fără acești pionieri ai românismului preoți, învățători, notari, medici și ceilalți funcționari, toți fanatizați de marea problemă a reromânizării, nu s-ar fi putut face nimica.”

284 Uo. 1936. VI. évf. 186. sz. 13.

285 ANDJ Mureș. Fond: Protopopiatul greco catolic Târgu Mureș. nr. inv. 125. dos. 1753. 10. f. A maroszentannai csendőrpáncsnok jelentése. „În comuna Curteni care este curată ungurească în cursul de 3 luni [...] am reușit după mai multe sfortări a obține terenul pentru construirea unei biserici greco-catolice [...]”; „Udvarfalva községben, amely teljesen magyar, három hónap alatt, többszöri kényszerítés után, sikerült területet szerezni egy görög katolikus templom építésére.”

286 UEGYLvt. Vü. L. 24/1506/1935

287 ANDJ Mureș. Fond: Parohia greco-catolică Troița. nr. inv. 448. dos. 51. 86. f.

288 ANDJ Mureș. Fond: Protopopiatul greco-catolic Târgu Mureș. nr. inv. 125. dos. 1776. 3., 8. f.

289 *Magyar Szó* 1937. XI. évf. 96. sz.

ben kisebbségi iskolák és egyházak semmit nem kaptak.²⁹⁰ Valer Oțetea, Csík megye prefektusa, 1936-ban így nyilatkozott: „Minden anyagi és erkölcsi támogatást megadtunk a templomoknak, iskoláknak és művelődési intézményeknek, arra törekedvén, hogy jelentős segélyek legyenek előírva a községek, városok és megye költségvetésében ezeknek az intézményeknek. Anyagi segítséget adtunk a görög katolikus templomoknak és a megyei ASTRA Egyesületnek.”²⁹¹ 1935-ben Udvarhely megyében Constantinescu javaslatára (ekkor még parlamenti képviselő) a megyei bizottság 500 000 lejt osztott szét templomépítésre,²⁹² 1938-ban pedig mint prefektus 3 360 000 lejt irányzott elő a megye és községeinek költségvetésében e célra.²⁹³

Visszatérések a második bécsi döntést követően

Amint arról már szoltunk és igyekeztünk kimutatni, a nagyfokú vallási, kulturális és etnikai azonosságtudat volt az a tényező, amely végső soron kudarcra ítélte a román homogenizációs törekvéseket. Természetesen ezt nagymértékben elősegítette az 1940 nyarán bekövetkezett politikai változás is, Észak-Erdély visszacsatolása Magyarországhoz. Forrásainkban többé-kevésbé jól nyomon követhető az két világháború közötti időszakban áttértek sorsa a bécsi döntést követő időszakban. A nehézségek e folyamat pontos dokumentálásának terén két okból fakadóan adódtak. Egyfelől akadnak családkönyvek, amelyekben egyáltalán nem (Abásfalva, Homoródkeményfalva, Nyáradgálfalva, Szentháromság), vagy pontatlanul (Vargyas) vezették a be- és kitéréseket. Vargyason például nem minden esetben van feltüntetve, hogy az 1940-ben unitárius vallásra tértek milyen felekezethez valóak. Az áttérések időpontjából, számából és a nevek alapján következtethetünk arra, hogy ezek a görögkeletiből tértek be. Másfelől az 1944 őszén átvonuló orosz alakulatok pusztítása nem hagyta érintetlenül az egyházközségek levéltárait sem (pl. Abásfalva, Vargyas). Ennek következtében Vargyason nem találhatóak az egyházközségi levéltárban sem a visszatérési nyilatkozatok, sem pedig a visszatérési jegyzőkönyv, melyeknek voltáról az iktatókönyv tanúsko-

290 Uo. 1937. XI. évf. 110. sz.

291 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1936. VI. évf. 186. sz. 3. „Am dat tot sprijinul moral și material bisericii, școalelor și instituțiilor culturale, stăruind să fie înscrise ajutoare importante în bugetele comunelor, orașelor și județului pentru aceste așezăminte. [...] Am acordat ajutoare materiale bisericii gr. catolice și despărțământului județean al Asociației Astra.”

292 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1935. V. évf. 159. sz. 2.

293 Uo. 1937. VII. évf. 212. sz. 5. A megye költségvetésében 900 000 lejt, a községekében pedig 2 460 000 lejt irányzott elő.

dik, és amelyek pontos adatokkal szolgálhattak volna a visszatért személyek számára és kilétére vonatkozóan. A hiányosságok pótlására (Abásfalva, Nyomát, Vargyas) segítségünkre lehettek volna az 1940. évi esperesi vizsgálószéki iratokhoz csatolt évi lelkészi jelentések, azonban sajnos nem találtuk sem az udvarhelyi, sem a marosi egyházkör iratait. Pontos adatokkal szolgálhattak volna a főtanácsi jegyzőkönyvek népesedési kimutatásai, azonban a politikai események a főtanácsi ülések menetrendjét is felborította. Ennek következtében az 1941. június 9-én tartott főtanács jegyzőkönyve az 1940. évi népesedési adatok helyett az 1939. évit tartalmazza.²⁹⁴ 1942-ben ismét elmaradt a főtanács, az 1943 márciusában felvett főtanácsi jegyzőkönyv kimutatásban pedig nem a számunkra elsősorban fontos 1940., hanem az 1941. évre vonatkozó adatok találhatók.²⁹⁵ Ebből az időszakból csupán az 1941. és 1942. évekre vonatkozóan vannak összesített népesedési adatok. Ezek szerint nevezett két esztendőben 524 görög katolikus és 181 görögkeleti, összesen 705 személy tért át (vissza) az unitárius vallásra.²⁹⁶

A visszatérésekkel kapcsolatosan elmondható, hogy ezek rögtön a második bécsi döntést követő hónapokban (szeptembertől decemberig) megtörténtek, és amennyire az a felhasznált forrásainkból kimutatható és nyomon követhető, kevés kivétellel mindannyian visszatértek az unitárius vallásra. Igaz, ez elsősorban azon települések esetében, ahol egyetlen felekezet, az unitárius volt a görög katolikuson (Abásfalva, Homoródkeményfalva, Oklánd, Nyárádgálfalva) és görögkeletin kívül (Vargyas), ebből fakadóan pedig más választási lehetőség nem kínálkozott. Homoródalmáson,²⁹⁷ Homoródkarácsonyfalván és Homoródszentmártonon pedig jöllehet jelen volt a római katolikus és református felekezet is, az unitárius vallást elhagyók a hatalomváltást követően „eredeti” hitükre tértek vissza. Ennek oka azzal is magyarázható, hogy Oklánd járásban a berendezkedő katonai parancsnokság azonnal megsemmisítette az erőszakkal kikényszerített áttéréseket.²⁹⁸

Felvetődik annak kérdése is, hogy a visszatérésnél alkalmaztak-e erőszakot, érte-e valamiféle hatósági vagy más jellegű nyomás a bécsi döntés után görög katolikus vagy görögkeleti felekezeten levőket, vagy pedig spontán és önkéntesen zajlott e folyamat. Vizsgálódásunk alá vetett egyházköz-

294 Ft. jkv. 1941. június 9. 25.

295 Ft. jkv. 1943. március 28-29. 42.

296 Ft. jkv. 1941. június 9. 25.; Ft. jkv. 1943. március 28-29. 42.

297 HULvt. dos. X. 1940-1945. lelt. sz. 19/III. 8. f. „Az uralomváltozás folytán a tőlünk erőszakkal áttérített görög katolikusok [...] hozzánk tért át.”

298 HULvt. *Áttértek anyakönyve 1887-től.* lelt. sz. 19.; HsztUELvt. *A homoródszentmártoni unitárius egyházköztség éttérési anyakönyve 1914. évtől ... évig.* lelt. sz. 17/76

ségek forrásai közt talált néhány utalás tanúsága szerint természetes és önkéntes visszatérés történt. Az oklándi lelkész jelentése szerint „Egyházunkba visszatértek azok, akiket a román uralom elkényszerített volt, de az állami anyakönyvbe azért mint unitáriusok szerepeltek.”²⁹⁹ A nyáradgálfalvi körüli jegyző lelkészi hivatalhoz intézett leiratából, mely szerint a községházán kifüggesztett áttérési jegyzőkönyvben szereplő személyek közül, akik unitárius vallásra térésüket jelezték, egyetlen egy sem jelentkezett harminc napon belül az anyakönyvi hivatalnál szándékának megmáskísításával és nem jelezte maradását valamelyik „román” felekezeten, ugyancsak arra következtethetünk, hogy a visszatérés ezen településen önkéntesen történt.³⁰⁰ A visszatérések önkéntes jellegét, melynek fő mozgatórugója a magyar identitással való azonosulás volt, támasztja alá Zoltán Sándor lelkész 1940. szeptember 8-án keblitanácsi gyűlésen elhangzott kijelentése is. A visszatérők kérdését tárgyaló gyűlésben a visszatérés ellen tiltakozókat azzal az érveléssel igyekszik meggyőzni, hogy „[...] az 1934. évi erőszakos térítések alkalmával egyházunkból a különböző eszközökkel kitérni kényszerítettek közül többen bejelentették, hogy mielőtt arra alkalom adódik, azonnal visszatérnek.”³⁰¹ Pap Gyula szentháromsági feljegyzése is erőszakmentes, önkéntes visszatérésről árulkodik.³⁰²

Kedvezően befolyásolta a visszatéréseket, bár közvetlenül és nem elsődleges tényezőként, a görögkeleti- és -katolikus papok tömeges elmenekülése is az érintett településekről.³⁰³ Elmenekülésüknek legfőbb oka a megtorlásoktól való félelem volt székelyföldi ténykedésükért. Háromszék és Udvar-

299 Oklándi Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban OUELvt.). lelt. sz. 70/1976. 1. f.

300 „94/1940. október 3-i leírása értelmében hivatalosan közlöm a lelkészi hivattal azoknak az egyéneknek a névsorát, kik a g[ö]r[ög]. kath[oliku]., g[ö]r[ög]. keleti vallásról áttértek az unitárius vallásra folyó év szept. és október 1-én. A felvett jegyzőkönyv 30 napig a községházán volt kifüggesztve, mely idő alatt a jegyzőkönyv alapján felvett áttérő nem jelentkezett az a[ny]a[könyvvezetőségnél, hogy kérje a már által véglegesen meghatározott vallás áttérésének megváltoztatását. NyUELvt. 1941. évi egyházközségi iratok. lelt. sz. 186. 2. f.

301 HszUELvt. *Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközség jegyzőkönyve 1929. márc. 4-től 1943. ápr. 7-ig.* lelt. sz. 124. 213. f.

302 Szentháromsági Unitárius Egyházközség Levéltára (továbbiakban SzUELvt.). *Historia Domestica.* lelt. sz. 24. 86. f. „A visszacsatolásnak legelső örvendetes következménye volt, hogy akiket a román hatóság áterőszakolt a görög katolikus vallásra, azok mind visszatértek.”

303 ANDJ Mureş. Fond: Protopopiatul greco catolic Tg. Mureş. nr. inv. 125. dos. 1819. 9. f. Marosvásárhelyi püspöki helynök jelentése Iuliu Hossu kolozsvári püspökhöz.

hely megyében például mindössze három görög katolikus pap maradt, a marosi egyházmegyében pedig csupán kettő.³⁰⁴

Nincsen azonban kizárva annak lehetősége sem, hogy a megtorlások és megkülönböztetés elől menekülve még azok is áttértek, akik ennek hiányában megőrizték volna görögkeleti vagy -katolikus hitüket. Talán ennek eredménye, hogy Homoródalmáson és Vargyason nemcsak a hajdani unitáriusok tértek vissza 1940 őszén tömegesen, hanem görög keletiek és katolikusok is. Az Unitárius Egyház és egyházközségek részéről azonban nem találtunk semmiféle olyan kezdeményezést, amely a kedvező politikai körülményeket kihasználva erőszakos térítést célzott volna meg. Másfelől azonban a természetes asszimiláció folytatásaként is értelmezhető a fenti jelenség.

A marosvásárhelyi görög katolikus püspöki helynökség (a bécsi döntést követően a marosvásárhelyi esperességből hozták létre) iratai között találni olyan tartalmú jelentéseket, amelyek egyház és hatóságok irányából jövő nyomásgyakorlásról tudósítanak.³⁰⁵ Megjegyzendő azonban, hogy ezek döntően a római katolikus egyház részéről történő zaklatásokról tesznek említést, és olyan településeken, ahol a román uralom alatt térítések történtek. Katolikus oldalról jövő erőszakos terjeszkedés azonban nemcsak a görögkeleti vagy -katolikus híveket érintette, hanem az unitáriusokat is (pl. Homoródalmás).

Ezeket az iratokat ugyanakkor kellő kritikával kell szemlélnünk, mert a román impérium alatt erőszakkal áttérítettek visszatérését saját szemszövegükből nem természetes folyamatként kezelték. Egyesekre még ekkor is jellemző a két világháború közötti időszak szemlélete. A marosvásárhelyi püspöki helynök balázsfalvi érsekséghez intézett levelében például Nyárádszeredát, Backamadarast, Szentháromságot elmagyarosított faluként nevezte (sate maghiarizate).³⁰⁶ Természetesen ezzel együtt elfogadjuk azt is, hogy előfordultak esetek, amikor valamiféle nyomásgyakorlás következtében történtek vallásváltoztatások.

Az 1940 őszén görögkeleti és katolikus vallásról unitárius vallásra áttértek száma a térítések által leginkább érintett egyházközségekben.

304 Uo. 10. f.

305 ANDJ Mureş. Fond: Protopopiatul greco catolic Tg. Mureş. nr. inv. 125. dos. 1819. 6, 7, 8, 9, 10. f.

306 ANDJ Mureş. Fond: Protopopiatul greco catolic Tg. Mureş. nr. inv. 125. dos. 1819. 3. f.

Egyházközség	Görög - keletiből	Görög katolikusból	Unitáriusba	Áttérés éve	Megjegyzés
Abásfalva ³⁰⁷					Barabás Áron lelkész és Frinkuly István ³⁰⁸ közlése szerint 1940-ben mind visszatértek.
Homoródalmás ³⁰⁹	3	487 114 20 1	490 114 20 1	1941 1942 1943 1944	Ebből 138-nak a katonai hatóságok érvénytelenítették az áttérését.
Homoródkarácsonyfalva ³¹⁰		17 1 1	17 1 1	1940 1942 1943	
Homoródkeményfalva ³¹¹		58	58	1940	
Homoródszentmárton ³¹²		18	18	1940	1940-ben mint erőszakolt áttéréseket, hivatalból semmisítik meg.
Oklánd ³¹³		24 1 1	24 1 1	1940 1941 1942	
Nyárádgálfalva ³¹⁴		56 1	56 1	1940 1941	
Nyomát ³¹⁵					Szkridon Péter közlése szerint mind visszatértek. ³¹⁶
Szentháromság ³¹⁷		39	39	1940	
Vargyas ³¹⁸	118		118	1940	1 Szárazajtáról, 2 pedig Bölönből telepedett Vargyasra.
	11		11	1941 ³¹⁹	
Összesen	132	839	971	-	-

307 Semmiféle írásos forrást nem találtunk erre vonatkozóan az egyházközség levéltárában. Nincsen meg az 1940. évi esperesi vizsgálószerzői irat sem.

308 Frinkuly István szül. 1920, Abásfalva

309 HUELvt. *Áttértek anyakönyve 1887-től.* lelt. sz. 19, 20, 25, 26. f.

310 Homoródkarácsonyfalvi Unitárius Egyházközség Levéltára. Vallásváltoztatási jegyzőkönyv. (nincs leltári száma)

311 Homoródkeményfalvi Unitárius Egyházközség Levéltára. Homoródkeményfalva, évi jelentések jegyzőkönyve 1940. évtől. 1940–1976. I. kötet. lelt. sz. 158. 8. f.

312 1940. augusztusáig 41-en tértek át görög katolikusnak. Ebből 18-nak hivatalból semmisítik meg áttérésüket, 5-ön meghaltak 1940 előtt, 1 elköltözött, 3-an visszatértek, 3-an visszavonási nyilatkozatot tettek. 3 nagykorú és 8 gyermek (ebből egy cigány család, két gyermek pedig árva), nem tért vissza az unitárius vallásra. HszUUELvt. A homoródszentmártoni unitárius egyházközség áttérési anyakönyve 1914. évtől ... évig. lelt. sz. 17/76.

313 OUELvt. Vallásváltoztatási jegyzőkönyv. lelt. sz. 70/1976. 1. f.

314 NyUELvt. 1941. évi Egyházközségi Iratok. lelt. sz. 186. 3., 155. f.

315 Semmiféle írásos forrást nem találtunk az egyházközség irattárában erre vonatkozóan. Nincsen meg az 1940. évi esperesi vizsgálószerzői irat sem.

316 Szkridon Péter szül. 1955, Nyomát

317 SzUELvt. *Historia Domestica.* lelt. sz. 24. 86. f.

318 VUELvt. Vargyasi Unitárius Egyház Családkönyve. (nincs leltári száma)

319 UEGYLvt. Esperesi vizsgálószerzői iratok. Székelyudvarhelyi kör. EV. IV.-1941. sz. 751/1942.

A templombontások, -rombolások kérdése

Általánosan elfogadott álláspont román részről, hogy a magyar impérium idejében megtörtént templomrombolások egyetlen mozgatórugója a románok ellen táplált zsigeri gyűlölet és ellenszenv volt.³²⁰ Ez a sematikus szemlélet azonban figyelmen kívül hagyja azokat a tényeket és előzményeket, amelyek a templombontásokhoz, -rombolásokhoz vezettek. Fejezetünkben ezen kiváltó tényezőket szeretnénk nagy vonalakban vázolni, és választ adni a felvetett kérdésre annál is inkább, mert részletesebb vizsgálat alá vetett egyházközségeinkben, Homoródkeményfalva és Nyomát kivételével, mindenhol épültek görög katolikus és -keleti templomok, amelyeket a bécsi döntést követően lebontottak, -romboltak. Kiemelendő, hogy unitárius vonatkozásban az összes lebontott templom Oklánd járás közigazgatási határain belül feküdt, ami támpontul szolgál kérdésünk tisztázásához, ha összevetjük, hogy mi történt a többi unitárius egyházközségben felépült templomokkal (Bölon, Nagyajta, Szentháromság). Szólni fogunk a már meglévő templomokról is (Abásfalva, Vargyas), mert ezeken keresztül is közelebb kerülhetünk problémafelvetésünk megértéséhez.

Mindenekelőtt azonban vizsgáljuk meg, hogyan alakult a helybeli lakosság viszonya az életterükben, közösségeikben megjelenő román hivatalnoki karral, állami intézményekkel, „román egyházakkal”, papokkal szemben. Ennek ábrázolására olyan megnyilatkozások ismertetésére fogunk támaszkodni, amelyek a Székelyföldre érkezett román értelmiség, tisztviselői kar általános szemléletmódjára és magyarsággépére vetnek fényt. Ezeknek valamint a már ismertetett térítési technikáknak, magatartásformáknak prizmáján keresztül pedig nagy vonalakban tárgyilagosabb képet alkothatunk azzal kapcsolatosan, hogy vizsgált régióinkban miként alakult a két etnikum és intézményeik viszonya, melyet román részről az újonnan érkezett értelmiség és állami tisztviselők, valamint intézményeik (beleértve az egyházakat is) képviseltek, érthetőbbé válik egyúttal az is, hogy milyen érzelmi motívációk mozgathatták a templombontásokat, -rombolásokat. Zárójelként je-

320 Mihai Fătu: *Az ország északnyugati részének román egyháza a hortysta megszállás alatt (1940-1944)*. A Román Ortodox Egyház Biblia és Missziós Intézetének Kiadója. Bukarest, 1986, Vasile T. Suciú: *Eroi și martiri ai reântregirii României Mari*. Tipomur. Târgu Mureș, 2006. A tények szándékos eltorzítására és rosszindulatú beállítására utal, hogy dél-erdélyi, államjogilag Romániához tartozó települések templomait is besorolták a lerombolt templomok jegyzékébe: Alsóboldogfalva (Mihai Fătu: i. m. 63.), Alsórákos, Újszékely (Vasile T. Suciú: i. m. 338.) Egy másik módszer pedig, hogy nem létező templomkat szerepeltetnek: Firtosmartonos (Mihai Fătu: i. m. 63.), Olasztelek (Vasile T. Suciú: i. m. 338.).

gyezzük meg, hogy fejezetünk címében tudatosan tettünk különbséget rombolás és bontás között, mivel Oklánd járásban Homoródszentmárton kivételével, nem rombolás, hanem hatóságilag elrendelt bontás történt.

a. Udvarhely megye román értelmiségének, hivatalnokainak viszonya a vissza- és elrománosító politikához, valamint magyarságképük

Általánosságban elmondható, hogy a Székelyföldre érkező román értelmiség döntő hányada egyöntetű támogatója volt az állami homogenizációs törekvéseknek, amit egyébként jelenlétüknek célja is igazolt, hiszen vagy önkéntesen, vagy pedig állami irányítás alatt a térségben a román nemzeti érdekek, pozíciók megerősítésének szerepét vállalták, kapták. Körükből kerültek ki az elrománosító politika legelszántabb és legvehemensebb támogatói, végrehajtói, akik sokszor a legradikálisabb eszközöktől és módszerektől sem rettentek vissza.³²¹

Markáns példája ennek I. Gh. Georgescu szentegyházi tanító, aki az állami iskolákban történő magyar nyelvű oktatást és magyar tanítók kinevezését (Erdélyben, különösképpen a Székelyföldön) nemzeti gyilkosságnak (*crimă națională*) nevezte. Ezért megoldásnak a következőket javasolta: „[...] minden magyar szó eltávolítása az állami iskolákból szigorú rendelkezés és büntetés révén. Osztályomban nem fogok bevezetni soha magyar szellemiségű könyveket. Osztályomban nem fogom megengedni senkinek, hogy magyarul beszéljen – ahogyan az nagyjából szokás. Később kérni fogom, hogy büntetés kockázata mellett a falusiak se beszélhessenek magyarul.”³²² Jóval szélsőségesebb, gyűlölködő hangnemben nyilatkozott Dem[ian]. Calotă oroszhegyi tanító arra vonatkozóan, hogy a Székelyföldön tevékenykedő román tanítóknak szükséges-e ismerniük a magyar nyelvet. Székelyföldi első benyomásairól így írt: „Fájdalmasan érintve attól, hogy olyan keveset beszélnek itt románul, természetes volt, hogy fellázadjak és világosan ki mondjam: Sohasem tanulom meg a magyar nyelvet. Ahogyan ők utálják a mi román nyelvünket, hasonlóképpen teszem én az övékével szemben. Az iskolában még egy felháborodás, lehangolódás. A gyermekek szinte egyálta-

³²¹ Természetesen voltak kivételek is. Lásd például: Gagyai József: *Jonika. In Egy más mellett élés.* Pro Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 1996. 139-164.; Máthé János: *Magyarhermány monográfiája.* (kézirat) 210-211.

³²² *Glas Românesc din Regiunea Secuizată.* 1937. VII. évf. 229. sz. 5-6. „[...] îndepărtarea prin ordin perseverent și cu sancțiuni a oricărei cuvânt maghiar din școala de stat. La clasa mea, nu voiu putea introduce niciodată cărți cu gândiri maghiare. În clasa mea nu voiu permite nimănu să vorbească ungurește – așa cum cam se obișnuiește. Voiu cere mai târziu, cu riscul oricărei sancțiuni să nu se vorbească nici la săteni ungurește.”

lán nem tudnak románul. Egy 6-ik osztályos tanulónak volt bátorsága magyarul válaszolni a kérdésekre. Minden akaratomat bevettem, hogy uralni tudja haragomat. Nem tudom mire lettem volna képes azokban a pillanatokban.”³²³ Javaslata, hogy addig ne léphessen egyetlen magyar első sem a második osztályban, amíg nem tud jól beszélni románul.³²⁴

Hasonló türelmetlen, intoleráns magatartással találkozhatunk nemcsak a tanítók, hanem a köztisztviselők, papok körében is. Mindannyian a magyar nyelv, a magyar elem száműzését, eltávolítását követelték iskolákból, hivatalokból és gazdasági életből a román domináns, uralkodó pozíció viszszaállításának szándékával.

Nevezett társadalmi csoportok ugyanakkor ellenséges magatartást tanúsítottak mindenféle magyar oldalról történő egyházi, társadalmi, művelődési megmozdulással szemben is, és a magyar irredentizmus fészkeinek tekintettek minden általuk működtetett intézményt.³²⁵ Barbu Rădan tanító kisebbségi munkatársaiban Budapestről irányított revizionistákat, ellenséget (dușmanii noștrii) látott, akik nap mint nap a román állam meggyengítésén, elpusztításán munkálkodnak. Ennek megakadályozása érdekében a viperafészek elpusztítására szólított fel.³²⁶ Szerinte a felekezeti iskolákban viperákat nevelnek, amelyek majd onnan kikerülve megmérgezik a nemzetállam szervezetét.³²⁷ Egy névtelen székelykeresztúri tisztviselő a magyar értelmiségben és földbirtokosban, kiket kutya- és aljas lelkűeknek titulált, látta az állam integritásának és biztonságának aláaknázóit. Szerinte az ezek által létrehozott gazdasági-, kulturális-, sport- egyesületek, szervezett egyházi ünnepek azok a gócpontok, ahonnan az államellenes támadásokat indítják. Pap és tanító egyformán irredenta, akik közösen harcolnak minden el-

323 Uo. 1938. VIII. évf. 257. sz. 11. „Fiind izbit dureros de faptul că aici se vorbește atât de puțin românește, a fost natural ca în sufletul meu să se nască o revoltă, și să-mi spun răspicat: Nu nu voiu învăța niviodată limba maghiară. După cum urăsc ei limba noastră românească, voiu face eu la fel față de a lor. Le școală altă decepție, altă revoltă. Copii nu știu românește aproape deloc. Un elev din clasa VI-a a avut curajul să răspundă unguște la întrebarea mea. A trebuit să-mi pun în joc toată voința, pentru a-mi putea stăpâni mânia. Nu știu ce eram în stare să fac în acele momente.”

324 Uo. Kovács Máriával folytatott beszélgetésünkör a következő esetet említette: Mureșan oklándi tanító többször is megkérdezte Golicza Dénes tanulót: „Ce ești tu?”, amire a válasz az volt: „Magyar”. Ekkor a tanító a gyermek többszöri válasza után először felpofozta azt, majd ezt követően nyakon ragadta, felnyomta a falra és ütni kezdte.

325 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1936. VI. évf. 185. sz.

326 „Stârpește cuibul viperelor.” „Taposd szét a viperák fészket.” Uo. 1935. V. évf. 173. sz.

327 Uo. 1937. VIII. évf. 209. sz. 4.

len, ami román.³²⁸ Traian Moldovan zetelaki tanító államellenességgel vádolta Bartos Mihály papot, mivel az nem irtakozott be az Antirevizionista Ligába. Mivel máshol is hasonlóképpen cselekedtek a papok és tanítók, ezért e két csoportba tartozók tulajdonképpen államellenes agitátorok.³²⁹

Sokkal megdöbbenőbbek azonban azok a megnyilatkozások, amelyek a magyar nemzetet kollektíven, a Romániában élő magyar lakosságot évezredes ellenségnek, élősködő, ingyenélő, megbízhatatlan, irredenta, alsóbbrendű jelzőkkel minősítették. Ezek a minősítések rasszista jellegűek, a magyar faj kulturális és faji alacsonyabbrendűségét hangsúlyozták, és nemcsak hivatalnokok, hanem papok is hangoztattak ilyen tartalmú kijelentéseket. Ez utóbbi kategóriába sorolható Radu Chirovici „Mi nem gyarapítjuk Traianusz leszármazottainak sorát a sztyeppe barbárok leszármazottaival.”³³⁰ és Barbu Radu (mindketten tanítók) „[...] nemcsak etnikai eredetüket illetően alacsonyabbrendűek, hanem lelkileg, erkölcsileg is.”³³¹ kijelentései. Simion Radu székelykeresztúri pap az elszékelyesítésről és visszarománosításról elmélkedve, a magyart ellenséges népnek, alsóbbrendűnek titulálta.³³² Ioan Bunuș nagyajtai pap múltbeli ellenségekként nevezi írásában a magyarokat, akiket a román paraszt verejtékéből nevel az állam.³³³ Élősködő, parazita jelzőkkel minősítették székelyföldi honfitársaikat N. Popa felsősófalvi-, Tavi M. Poenaru tanítók. Előbbi ázsiaiaknak, Erdély földjét lustaságukkal, mocskukkal bepiszkoló élősködőknek, az ország mézében terpeszkedő (láfai) férgeknek,³³⁴ utóbbi nemes egyszerűséggel parazita magyaroknak nevezte ezt az etnikumot.³³⁵ Victor Comănanariu szerint a magyarok a hunok förtelmes, barbár, erőszakos leszármazottjai,³³⁶ és ahogyan egy névtelen szerző írja, nincs létjogosultságuk Európában, mert képtelenek alkalmazkodni az európai civilizációs elvekhez.³³⁷ A korabeli és későbbi sztreetípus jelzőknek megfelelően, egy másik ismeretlen cikkíró vad, ázsiai hordákként jelöli a magyar lakosságot.³³⁸

328 Uo. 1936. VI. évf. 186. sz. 5.

329 Uo. 1936. VI. évf. 198. sz.

330 Uo. 1936. VI. évf. 196. sz. 6. „Noi nu îngrășăm rândurile urmașilor lui Traian cu urmașii barbarilor din stepă.”

331 Uo. 1936. VI. évf. 184. sz. 11. „[...] inferiori nouă nu numai ca origină etnică dar și din punct de vedere al culturii psiho-morale.”

332 Uo. 1936. VI. évf. 184. sz. 8-9.

333 Uo. 1935. V. évf. 165. sz. 2-3.

334 Uo. 1936. VI. évf. 180. sz. 1-2.

335 Uo. 1936. VI. évf. 187. sz. 2.

336 Uo. 1936. V. évf. 179. sz. 3.

337 Uo. 1939. VIII. évf. 262. sz. 7.

338 Uo. 1936. VI. évf. 192. sz. 3.

b. A templomépítések hátteréről

Bevezetőnkben említettük, hogy megfelelő források hiányában teljességükben nem dokumentálható a templomok építéstörténete. A rendelkezésünkre álló iratok azonban azt bizonyítják, hogy az építkezések terheit nagymértékben a helybeli magyar közösségek viselték az állami szervek erőszakos nyomásának engedve, azaz a szükséges költségek jelentős hányadát a megye, járások és azok települései fedezték, amihez legalább ugyanilyen mértékben hozzájárultak a közbirtokosságok és a lakosság által végzett közmunka. 1936-ban, az építkezési hullám első szakaszában, a *Glás* április 10-i száma³³⁹ a következő felbontásban ismertette a templomépítésekre kiutalt anyagi, és pénzforrások származását Udvarhely megyében.

Település	Egyházi források	Állami források	Helyi források (települések, járások, megye költségvetéseiből)	Közbirtokosság	Adományok, gyűjtés	Megjegyzés
Abásfalva*	186 000				10000	
Bibarcfalva	50 000	43 000		90 000		A község és közbirtokosság területet és építőanyagot biztosított.
Felsőrákos	50 000	30 782	15 000	20 000		
Homoród karácsonyfalva*	21 000			87 000		
Homoród szentmárton*	167 000	10 000			19000	
Magyarhermány	50 000	5 782		60 000		
Oklánd*	62 000			89 000		Homoródújfalvi közbirtokosság részéről „fa-adomány”.
Parajd		20 000	66 700	30 000		Prefektúra, polgármesteri hivatal, helyi fűrészgyár és 100 000 lej Bukarestből
Székelykeresztúr	130 000 ³⁴⁰		800 000			50 000-et a járásbíró gyűjtött körzete községeitől.
Székelyudvarhely*	42 800	163 000	6 000			
Székelyudvarhely		665 000	125 000			50 000 lej értékben „faadomány” településektől a járásbíró közbenjárására
Vargyas	100 000			60 000		Az építőanyagot és szállítást a község biztosította.

* - görög katolikus templomok

339 Uo. 1936. VI. évf. 184. sz.; Erdőfűlében az építendő templom számára a területet és építőanyagot a község adta, ugyanakkor a közbirtokosság is jelentős összeget „ajánlott fel”. Uo.

340 A helyi görögkeleti egyházközség hozzájárulása

A lap egy másik számában³⁴¹ pedig a megye Ideiglenes Bizottsága által 1936-ik évre megszavazott támogatásokat ismerteti, melyeknek teljes volumene 500 000 lejre rúgott, és a következőképpen oszlott meg:

Település	Összeg
Abásfalva	10000
Erdőszentgyörgy	15000
Homoródszentmárton	10000
Parajd	15000

Ugyancsak a *Glas* tudósít arról, hogy 1937-ben Udvarhely megye költségvetésében 900 000 lejt különítettek el templomépítés céljára.³⁴² Jelentős összegeket gyűjtöttek össze az egyes járások településeitől is adomány címen. Ezeknek az akcióknak kezdeményezői és végrehajtói maguk a járásbírók voltak, mely módszerhez Ioan Maftciu járásbíró folyamodott nagy előszeretettel.³⁴³ Az egyes községek hozzájárulásáról olvashatunk Victor Geregely gyimesbükki görög katolikus lelkész 1940. október 20-án a marosvásárhelyi esperesi hivatalhoz intézett levelében is. Ebben az áll, hogy Valer Oțetea csíki prefektus „[...] az akkori uralkodó elvektől túl erősen hagyta magát uralni és a községi polgármesteri hivataloknak jelentős összegeket írt elő templomépítésekre városokban és községekben, sőt még a városi és egyes községek ortodox kántorainak fizetését is felvették rendelkezésére minden egyes székely község költségvetésében anélkül, hogy az ortodox hívek egyetlen banival is hozzájárultak volna támogatásukhoz.”³⁴⁴

Hogy helyi szinten miként zajlottak a templomépítések, arról a homoródalmási lelkész 1942. július 8-án kelt jelentése alapján alkothatunk nagy vonalakban képet: „A községet az időközi bizottság által több 100 ezer leuval károsították, a román egyháznak adott templomépítési ajándékokkal. A közbirtokosságot szintén több 100 ezer leu értékű fával károsították meg, ugyancsak a fenti célra hatósági erőszakkal kicsikart ajándékozások révén és 40 hold kaszáló használatával. Erre a célra közmunkába hajtották a község lakosságát, s a csendőrség még más munkára indulókat is

341 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1935. V. évf. 159. sz. 2.

342 Uo. 1937. VIII. évf. 210. sz. 3.

343 Petek, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely templomaihoz.

344 ANDJ Mureș. Fond: Protopopiatul greco catolic Târgu Mureș. nr. inv. 125. dos. 1843. 139. f. „[...] s-a lăsat stăpănit prea tare de concepțiile „dominante” de atunci, și a impus primăriilor comunale sume considerabile pentru clădiri de biserici ortodoxe la orașe și alte comune, ba chiar și salariul cântăreților ortodoxi dela orașe și unele comune, erau luate la ordinul Dsale în bugetele tuturor comunelor săcuiești, fără ca enoriașii ortodoxi, să contribuie cu vreun ban la susținerea lor.”

odahajtotta.”³⁴⁵ Hasonló forgatókönyv szerint zajlott a templomépítés a református Magyarhermányban (Oklándi járás) is. A csendőrségi terrortól való félelmében a község közbirtokossága Ioan Garcea helybeli görögkeleti pap kérésére 150 szál cserefát és 80 köbméter fenyőfát ingyen bocsátott rendelkezésre a templomépítéshez. Nem meglepő módon a közbirtokossági közgyűlést a járásbíró vezette.³⁴⁶ Vélhetően hasonló eljárás szerint történhetek máshol is a közbirtokossági „önkéntes felajánlások: Homoródalmáson is mindannyiszor állami tisztviselők (a járási törvényszéktől kiküldött ügyvédek) elnököltek, valahányszor templomépítési vagy más jellegű segélyezést szavazott meg a közgyűlés.”³⁴⁷

A lakosság hozzájárulásáról említést tett egyébként a *Glas* is (Abásfalva, Homoródszentmárton, Felsőrákos, Vargyas), ezek azonban önkéntes munkálatokról tudósítanak. Abásfalván és Homoródszentmártonban a híradó szerzője szerint „[...] a községek lakosai örömmel adtak mindent, amit kértek tőlük, köszönhetően a tiszteletnek és tappintatnak, amellyel rendelkezik a szorgalmas járásbíró.”³⁴⁸ Ugyanilyen odaadásról, önkéntességről tudósít egy másik írás Felsőrákos és Vargyas vonatkozásában, hangsúlyozva, hogy mindkét település vezetősége jelentős összegeket különített el templomépítés céljára: „[...] a teljes unitárius felekezetű lakosság kétkezi és fuvarozási segítséget nyújtott az ortodox templomok építéséhez. Ugyanilyen megértőnek mutatkoztak a polgármesteri hivatalok is, élükön a polgármesterekkel és jegyzőkkel, akik jelentős segélyeket szavaztak meg a községek alapjaiból ezeknek a templomoknak a felépítéséhez.”³⁴⁹

345 HUELvt. X. 1940-1945. lelt. sz. 19/III. 127. f.

346 Máthé: i.m. 68.

347 Arhivele Naționale Direcția Județeană Harghita. (továbbiakban ANDJ Harghita) Composesoratul Merești. nr. inv. 520. dos. 2. *Homoródalmási közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve*. 401, 538, 626, 649. f.

348 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1935. V. évf. 169. sz. „[...]locuitorii comunelor au dat cu bucurie tot ce li s-a cerut, datorită stimei și tactului necesar cu care este înzestrat harnicul primpretor.” A két templom Cionca kezdeményezésére épült, akárcsak a járásban levő többi templom is. A cikk szerzője szerint az építkezéshez szükséges anyagokat is Cionca gyűjtötte össze. Kerekes Vilma (szül. 1923, Homoródszentmárton) kényszerből végzett közmunkáról beszélt Homoródszentmárton esetében is.

349 *Glas Românesc din Regiunea Secuizată*. 1937. VII. évf. 229. sz. 3. „[...] toată populația de confesiune unitariană a dat ajutor cu mâna și cu carul la zidirea bisericilor ortodoxe. Tot atât de înțeleghătoare s-au arătat și primăriile în frunte cu notarii și primarii, care au votat din fondurile comunale ajutoare însemnate pentru clădirea acestor biserici.” Cionca mellett a prefektus érdeme is a két templom – írta a tudósító. Gyöngyös Gyula (szül. 1928, Felsőrákos) közlése szerint a közmunkát visszautasítani szándékozókat, többek között az ő édesapját is, megtorlással fenyegették.

Mint azt bevezetőnkben is említettük, csupán a homoródalmási közbirtokosság iratainak egy részét találtuk meg, amelyekből azonban az is kitűnik, hogy költségvetésükben templomépítésen kívül más tételek is szerepeltek kiadásként román nemzeti célokra. Így az 1937. november 14-én üléselő közgyűlés 5000 lejmel „támogatta” a nyugati határvonal megerősítését,³⁵⁰ de ugyancsak a közbirtokosság látta el fával, földterülettel a görögkeleti egyházat és a helyben működő állami iskolát is.³⁵¹ A templomépítés „támogatásáról” 1936. április 8-án döntött a közgyűlés, amikor határozatában vállalta az építkezéshez téglá- és mészegetéshez szükséges építkezési és tüzelőfa átadását.³⁵² A tetőszerkezet elkészítéséhez szükséges famennyiség fedezésének kérésével fordult a közbirtokossághoz a homoródkarácsonyfalvi görög katolikus egyházközség is,³⁵³ azonban nincs utalás arra, hogy a kérést teljesítették volna.

Összevetve a fent ismertetett tényeket arra a következtetésre juthatunk, hogy a Székelyföldön tevékenykedő román értelmiségiek és hivatalnokok sok esetben ellenséges, gyűlölködő, gyanakvó magartása és viselkedése a helyi lakossággal szemben, valamint az anyagilag megterhelő és legtöbbször erőszakkal kivitelezett építkezések (templomok, iskolák, közintézményi épületek) képezték azokat a motivációs tényezőket, amelyek a templombontásokhoz, rombolásokhoz az érzelmi töltetet szolgáltatták. (Ezzel magyarázható, hogy Homoródszentmártonban felgyűjtötták a helyi görög katolikus templomot.³⁵⁴) Victor Gergely fennebb idézett levelében arról beszélt, hogy magyar oldalról a templomrombolásokat a templomépítésekkel kapcsolatban elkövetett önkényeskedésekkel, túlkapásokkal mentetik. Maga is elismerte, hogy a lakosság meggondolatlan terhelése idézte elő ezt az áldatlan állapotot.³⁵⁵ A negatív érzelmek templomokra koncentrálódását egyébként az váltotta ki magyar részről, hogy ezek az agresszív, erőszakos vissza- és elrománosító akciók következtében az elnyomás és terror jel-

350 ANDJ Harghita. Fond: Composesoratul Merești. nr. inv. 520. dos. 2. *Homoródalmási közbirtokosság közgyűlésének jegyzőkönyve.* 626. f.

351 Uo. 593. f.

352 Uo. 538. f.

353 Uo. 401. f.

354 Kerekes Vilma szerint a templomot egy 6-7 fős csoport gyűjtotta fel, akiknek kilétére sohasem derült fény. A gyűjtogatás indító okaként a lakosság ellen elkövetett erőszakos zaklatásokat nevezte meg.

355 ANDJ Mureș. Protopopiatul greco catolic Târgu Mureș. nr. inv. 125. dos. 1843. 139. f. „Acțiunile nechibzuite se răzbună totdeauna.” „A meggondolatlan cselekedetek mindig megbosszulják magukat.”

képeivé váltak, és az interbellikus időszak kisebbségpolitikájának³⁵⁶ lecsapódásaiként értelmezhetőek. Nem véletlen tehát, hogy az erre vonatkozó román „panaszirodalom” szinte kizárólagosan ezen településekre vonatkozik,³⁵⁷ hogy a magyar lakosság ellenszenvvel viszonyult minden, elsősorban tárgyi emlékhez, ami a román impériumra emlékeztetett, és hogy a bécsi döntést követően tömegesen kellett menekülniük Észak-Erdélyből, Székelyföldről a román tisztviselőknek, papoknak. Az ellenük és a román lakosság ellen elkövetett atrocitások e politika bumerángthatásaként értékelhetőek.

Oklánd járásban, amint arra információink következtetni engednek, mindezek ellenére mégsem az érzelmi tényező volt a döntő (bár ez sem elhanyagolható, lásd Homoródszentmárton esete). Egyetlen levéltári forrásunk szerint a felsőrákosi görögkeleti templomot Török Zoltán (alezredes) járási katonai parancsnok rendeletére bontották le.³⁵⁸ Ezt az információt erősíti meg Gyöngyös Gyula helybeli lakos közlése is, aki ugyancsak Töröknek tulajdonítja a templombontást. Máthé János magyarhermányi református egyházközségről írt monográfiájában ezzel egybecsengően arról tudósít, hogy „1940 október első felében az oklándi honvéd katonai parancsnokság elrendelte az ortodox templom elbontását [...]”³⁵⁹ Oláh Sándor *Magyar görög katolikus „románok”* című tanulmányában megszólaltatott interjúalany is egy oklándi századost nevezett meg, mint aki a templom lebontását elrendelte.³⁶⁰ Vargyason az emlékezet egy Török nevezetű ezredeshez köti a templombontást.³⁶¹ Kovács Dániel közlése szerint Oklándon a templom bontását a torony lehúzásával kezdték. A művelet tankkal hajtották végre, ezért arra következtetünk, hogy itt is katonai kezdeményezésre indult el a bontás.³⁶² Homoródszentmártonban, ahol egy 6–7 személyből álló csoport gyűjtotta fel a templomot, ugyancsak hatósági parancsra kezdték meg az épület elbontását, nem pedig lakossági kezdeményezésre.³⁶³

356 Némi tájékozódást nyújthat erre vonatkozóan az Angol-Amerikai Bizottság 1924. évi jelentése. *A vallási kisebbségek Erdélyben*. Ford. Szombati-Szabó István. Lugos, 1925.

357 Mihai Fătu: i. m. 60-75.

358 ANDJ Harghita. Fond: Pretura plășii Ocland. nr. inv. 138. dos. 97. 2. f.

359 Máthé: i. m. 69.

360 Oláh Sándor: *Magyar görög katolikus „románok”*. In Gagy József (szerk.): *Egymás mellett élés*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 1996. 134.

361 Andorkó Ferencz unitárius lelkész. szül. 1950, Vargyas

362 Kovács Mária és Kovács Dániel (szül. 1922, Oklánd) Kelemen Imre unitárius lelkész nevét is szóba hozta, mint akiről azt beszélték, hogy neki is köze lett volna a templombontásban.

363 Kerekes Vilma

A Mihai Fătu által idézett Oklând járásból menekült papok beszámolói is egybehangzóan a katonai parancsnokságot és katonaságot tették felelősé a templomok bontásáért, rombolásáért.³⁶⁴ A száldobosi pap beszámolója szerint az oklândi ezredes parancsnoksága alatt álló alakulatok kezdték meg a bontást Száldoboson.³⁶⁵

A járás templomainak katonai parancsra történő lebontását igazolja az is, hogy a szomszédos baróti járás unitárius (Bölon, Nagyajta) és más „magyar felekezetű” települések „román templomai” érintetlenül maradtak, akárcsak a szeredai járáshoz tartozó Szentháromságon is. Érintetlenek maradtak egyébként az 1920-at megelőzően épített templomok (Abásfalva, Vargyas), amelyeknek legnagyobb részét maguk a román hatóságok bontottak le az újonnan megépítettek után.

A járási katonai parancsnokság rendeletét vélhetően az erőszakos térítések minden szintű megsemmisítése motiválta,³⁶⁶ amit megkönnyített, és egyben legitimizált, a templomok helyi forrásokból építése már említett módszerek alapján.

Ez a realitás szülte egyébként azt a szemléletet, hogy ezek a templomok tulajdonképpen közösségi tulajdont képeznek, amelyek sorsa fölött szabadon rendelkezhetnek. Mezőpanitban például erre hivatkozva bontották le az 1940 nyarán épített görög katolikus templomot,³⁶⁷ és bizonyára a szóban forgó unitárius települések lakosságának, katonai, közigazgatási vezetőinek tudatában is jelen volt ez a szemlélet.

Összegzésképpen elmondható, hogy az 1940. év fordulóján bekövetkezett eseményeket az interbellikus időszak erőszakos román homogenizációs politika generálta. Ezzel magyarázható, hogy a bécsi döntést követően azon települések váltak konfliktusforrásokká, ahol erőszakos eszközökkel kívánták megvalósítani az egységes nemzetállam eszméjét. A román történetírás, a magyarok által elkövetett atrocitások (elsősorban papok, köztisztviselők, tanítók, karhatalmi személyzet ellen) igazolására, előszeretettel hivatkozik a vizsgáldásunk

364 Mihai Fătu: i. m. 64–65.

365 Uo. 64.

366 ANDJ Mureş. Fond: Prefectura jud. Mureş – Comandamentul Militar (1940). nr. inv. 1111. nr. dos. 38. 20. f. A Magyar Királyi 1. Hadsereg Katonai Közigazgatási Csoportjának 1940. november 18-án kelt köriratában ez áll: „Hinni merem, hogy katonai közig[azgatás]. szervei a rendelkezésre álló és közeli befejezésre kerülő idő alatt is saját hatáskörükben öntevékenyen mindent elkövettek a magyar fajtának megerősítése ls visszamagyarosítása érdekében.” Bizonyára az oklândi katonai parancsnokság ennek szellemében cselekedett a járásban, és igyekezett minél hamarabb és a lehető leghatékonyabban felszámolni a románosítás bárminemű nyomát.

367 ANDJ Mureş. Fond: Protopopiatul greco catolic Târgu Mureş. nr. inv. 125. dos. 1843. 70, 71. f.

alá vetett településekre is, mélyen hallgat azonban azokról az előzményekről, amelyeket dolgozatunkban vázlatosan ismertetni igyekeztünk.

Összegzés

Írásunkban vázolt események a román állam egységesítési és konszolidációs törekvéseinek azon aspektusára vetítenek fényt, amely vallásos formában jelentkezett, és amelyet mindvégig erőteljes ideológiai érvekkel támasztottak alá. Korlátolt sikere két tényezővel magyarázható: magyar származású és magyar identitású román származású egyéneket céltzott meg. Meghatározó szerepe volt továbbá Észak-Erdély visszacsatolásának Magyarországhoz, amikor néhány hónap leforgása alatt teljesen összeomlott az addigi konstrukció, és az eredeti felekezeti viszonyok visszarendeződtek. A két román egyház pozícióit gyengítette Székelyföldön a kommunista berendezkedés (nacionalista szakaszát megelőzően), valamint a görög katolikus egyház felszámolása is.

Unitárius viszonylatban a legnagyobb nyomásnak a Homoród menti egyházközségek voltak kitéve, ahol gyakran folyamodtak a hatóságok a fizikai erőszakhoz, mint a leghatékonyabb eszközhöz. Ez a jelenség a Homoród menti egyházközségeket is igazgató oklándi járás vezetőire vezethető vissza, elsősorban annak járásbírójára, Macedon Cioncara, aki személyesen is részt vett a térítésekben, mely alkalmakkal testileg is több személyt bántalmazott és aki közeli baráti és ideológiai kapcsolatokat ápolt a magyarokat Szent Bertalan-éjszakával fenyegető szélsőséges-nacionalista Dobrotával. Vagyis a térítések folyamatát személyes tényezők is befolyásolták.